

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М.Т. Рильського Національної академії наук України

Уфимська філія Московського державного гуманітарного
університету імені М.О. Шолохова

М. А. Пилипак

**УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ
СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
середини ХХ – початку ХХІ століття**

Монографія

Київ – Уфа
2015

УДК 392.5(477.43/.44)"19/20"
ББК 63.5(4УКР)
П32

Рецензенти:

Карпунхін Іван Єгорович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри російської та зарубіжної літератури Стерлітамацької філії Башкирського державного університету

Петрова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

П 32 Пилипак М.А. Українське весілля Східного Поділля середини ХХ – початку ХХІ століття: монографія. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Уфа : Уфимська філія МДГУ ім. М. О. Шолохова, 2015. – 210 с.

ISBN 978-617-7212-75-0

Монографія присвячена вивченню весільної обрядовості Східного Поділля середини ХХ – початку ХХІ ст. У дослідженні висвітлено етапи весільної обрядовості – передвесільний, власневесільний і післявесільний. Підготовлено карти поширення загальнорегіональних, локальних, поодиноких і спорадичних обрядодій весілля. Визначено ступінь збереження та рівень трансформації традиційного весільного обряду.

Для істориків, етнологів, фольклористів, краєзнавців, студентів гуманітарних вузів.

УДК 392.5(477.43/.44)"19/20"
ББК 63.5(4УКР)

ISBN 978-617-7212-75-0

© Пилипак М. А., 2015

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Історіографія та джерела	9
Розділ II. Структурно-змістові частини весільної обрядовості (середина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): регіональна специфіка, просторова варіативність, ареалогія	20
2.1. Передвесільна частина	20
2.1.1. Сватання	20
2.1.2. Оглядини	25
2.1.3. Заручини	26
2.1.4. Запрошення на весілля	30
2.1.5. Весільний коровай та інші види весільної випічки	38
2.1.6. Гільце	45
2.1.7. Дівич-вечір: обрядодії, атрибутика	49
2.2. Власне весільний цикл	53
2.2.1. Атрибути і символи у функціонально-семантичній системі весілля Східного Поділля	53
2.2.2. Весільні страви	56
2.2.3. Покривання молодої	60
2.2.4. Чоботи	66
2.2.5. Поділ короваю	68
2.2.6. Роздавання короваю	69
2.2.7. Випроводжання молодої в дім молодого. Придане	71
2.2.8. Зустріч невістки в домі молодого	74
2.2.9. Обряд комора	78
2.3. Післявесільні звичаї та обряди	81
2.3.1. Циганщина. Свати	81
2.3.2. Зажинки. Обжинки	83
2.3.3. Дякування. Покалачини	85
2.3.4. Весільні чини і обрядова атрибутика	86

Розділ III. Нові форми весільного ритуалу впродовж XX–XXI століть у селянській культурі:	92
3.1. «Червоні», «комсомольські» та «сухі» весілля	92
3.2. «Етновесілля» XXI століття у контексті відродження народних традицій	97
Висновки	105
Список використаних джерел	118
Перелік умовних скорочень	137
Додатки	138
Додаток А. Список обстежених населених пунктів	138
Додаток Б. Ілюстрації	141
Додаток В. Карти та коментарі	163
Додаток Г. Тексти пісень	208

ВСТУП

Весільна обрядовість українців Поділля – складова загальноукраїнської святково-обрядової культури із спільними закономірностями, регіональними та локальними рисами. Для регіону Поділля характерні етнокультурні зв'язки українців з різними етносами, що склались упродовж різних історичних періодів: входженням до складу різних держав та сусідством з Молдавією, що позначилось на особливостях культури цього регіону, зокрема, його південно-східної частини, що охоплює Могилів-Подільський, Ямпільський, Піщанський райони Вінницької області, розташовані у смузі міжетнічного молдавсько-українського порубіжжя.

Впродовж ХХ ст. весільна обрядовість зазнає трансформації: втрачаються складові, з'являються інновації. Соціальні перетворення, глобалізація суспільства відбиваються на традиційній обрядовості, традиційному світогляді. Водночас весільна традиція Поділля зберігає реліктові явища. Тому для сучасних дослідників є актуальним вивчення стійкості та змін у різних явищах народної культури і, зокрема, у сфері весільної обрядовості.

У цьому зв'язку великий інтерес становить дослідження регіональних особливостей весільної обрядовості Поділля, зокрема його субрегіонів. Недостатня вивченість регіональної специфіки весільної обрядовості українців позначилась також на оцінці стану побутування сучасної весільної обрядовості у радянський та пострадянський періоди. Зазначений аспект дослідження подільського весілля у книзі розглядається вперше.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від середини ХХ ст. до початку ХХІ ст., що зумовлено інтересом у контексті простеження змін, які відбулися у традиційній весільній обрядовості Східного Поділля. Аналізуючи весільний ритуал в його розвитку, в монографії порівняно стан традиції, що фіксується в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., з періодами, на яких позначились колективізація, Друга світова війна, впровадження радянської обрядовості, як складової культурної політики радянського періоду, а також з'ясовано збереження традицій у сучасному весільному обряді ХХІ ст.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Вінницької області.

Етнографічні межі Поділля потребують уточнення, оскільки, як зазначають самі дослідники, унаслідок деякої невизначеності крите-

рію для виділення зональних варіантів крайній кордон регіонального типу культури у певному сенсі умовний [230, с. 34]. Так, за висновками дослідників матеріальної культури Поділля, зокрема, вишивки, межа між Західним та Східним Поділлям визначається поділом краю по річці Збруч [118]. Ми співвідносимо межі території етнографічного субрегіону Поділля з межами поширення східноподільського говору, що за матеріалами Атласу української мови охоплює Вінницьку область [101]: умовна лінія між Західним та Східним Поділлям проходить на захід від ріки Студенця і лінії між Ярмолинцями і Хмельницьким. За діалектним поділом виділяють північні та південні східно-подільські говірки, межа між якими проходить по лінії: Дунаївці – Шаргород – Вапнярка – Чечельник – Балта – Ананьїв. У дослідженні простежено особливості весільного ритуалу у зонах, які виділяються як Східне Поділля.

Автором використовуються таксономічні поняття щодо територіального поділу Поділля: субрегіон – умовно визначаємо як Східне Поділля; для порівняльного аналізу залучаємо матеріал субрегіону Західного Поділля. У межах субрегіону простежується просторова варіативність обряду. Ми також виходимо з досвіду етнографічних регіональних досліджень, що активізувались на сучасному етапі, зокрема, присвячених поліському регіону, та які засвідчили близькість проходження діалектних і етнографічних меж поширення явищ (Л.Г. Пономар [199]; І.І. Несен [178]; Н.А. Ковальчук [159]).

Досліджуваний період побутування весільного ритуалу середина ХХ – початок ХХІ ст. становить інтерес для дослідників у співвідношенні традицій та інновацій. У цьому контексті для даного дослідження актуальним є виявлення інваріантної схеми весільного ритуалу (наявність сталої кількості етапів з незмінною послідовністю) східних районів Поділля. Аналіз всіх циклів у цих районах показує, що основним його значенням було прилучення молодої до роду молодого, її перехід до статусу заміжніх жінок та входження до нової родини, до сільської громади. Структура і елементи обрядовості упродовж ХХ ст. зазнавали змін: трансформації ритуальних дій в ігрові, появу нових розважальних явищ.

Весільний ритуал є динамічною системою, у якому поєднуються динамічні (мобільні) та стійкі (інваріантні) явища – інваріантне ядро – це та основа, що притаманна при змінній структурі, зберігає сутність весільного ритуалу як явища духовної культури.

З метою вивчення типології обряду та етнографічного районування автором використано ефективний метод картографування, який

має велике значення для етнографічних досліджень. Останніми роками використання картографічних методів застосовано в етнологічних дослідженнях Н.К. Гаврилюк [128], Л.Г. Пономар [199], О.В. Курочкина [167], О.О. Васяновича [119], на матеріалі весільної обрядовості – І.І. Несен [178], Н.А. Ковальчук [159]. Досвід показав, що дослідження регіональних особливостей того чи іншого виду матеріальної або духовної культури в Україні на сучасному етапі неможливе без застосування методів картографування як ефективного способу узагальнення матеріалу. Метод картографування розроблений та широко застосовується у мовознавстві, зокрема діалектології та етнографії. Про ефективність методу картографування явищ матеріальної та духовної культури неодноразово зазначали дослідники, наприклад Н. Гаврилюк: «Історико-етнографічне картографування дає цінний в етнографічному і територіально-просторовому відношенні матеріал» [126, с. 269]. Про необхідність введення методів картографування та значення ареальних досліджень неодноразово висловлювались В. Жирмунський [147], як один із засновників ареальних досліджень явищ народної культури та К. Чистов [235], який зазначав, що картографування є методом з'ясування певних протиставлень в їх географічному розподілі [235, с. 79]. Він наголошував на значенні цього методу разом з історико-порівняльним, історико-типологічним, структурним тощо [235, с. 73].

Картографування досліджуваних явищ є обов'язковою умовою створення ареалогічних робіт. Складання етнографічних карт з відображенням синхронії явищ важливе для порівняльних географічних спостережень. Для ефективного використання картографування як методу дослідження необхідне перш за все з'ясування послідовності весільного ритуалу, його структурних компонентів.

У роботі метод картографування є одним з основних у процесі типологічних та історико-регіональних досліджень весільної обрядовості Східного Поділля. На картах представлені основні обряди та обрядодії весільного ритуалу.

При складанні карт застосовувались два найпоширеніші засоби позначень: значковий та заливки. Перший відрізняється більшим ступенем точності, тому що кожне позначення відповідає конкретному явищу, а локалізація значка на карті вказує з достатньою точністю місце запису. Заливка має перевагу більшої наочності, хоча й поступається точністю. Карти також поділяються на два типи за основною легендою: картографування окремих явищ та комплексне картографування. При картографуванні окремих явищ за основу береться певна

конкретна обрядодія з його характерними особливостями. Частина карт представляє комплекс обрядодій. У дослідженні не представлені карти, що демонструють поширення явища на всій досліджуваній території без утворення протиставлення, натомість подано карти, що демонструють одиничне протиставлення а також карти, що показали поодинокі збереження обряду чи обрядодії на тлі зникнення їх на більшій частині території Східного Поділля.

Кількісний бік картографованого матеріалу відбивають *комплексні* карти поширення передвесільного та післявесільного циклу, карти зон поширення обрядів у середині ХХ ст., на яких зафіксовані не окремі явища, а група обрядодій.

За основу картографування бралась територія Вінницької області та для порівняння – суміжної Хмельниччини, що уможлиблює ширше представлення подільської весільної обрядовості.

За одиницю у роботі дається стисла характеристика загальнорегіональних, локальних, поодиноких і спорадичних типів весільних обрядів. **Загальнорегіональні** – характерні для всієї досліджуваної території; **регіонально-локальні** – поширені на частині території, як правило, окреслюють виразні ареали поширення; **поодинокі** – характеризуються поодиноким побутуванням явищ; **спорадичні** – вживаються в одному чи кількох пунктах.

Локалізація здійснена шляхом нумерації населених пунктів, що дозволяє точно окреслити межі поширення явищ.

Цифрове позначення населених пунктів на карті співвідноситься з картою та коментарем.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Весільний обряд українців здавна зацікавив вчених, які ще в кінці ХІХ ст. починають здійснювати систематичні записи весільних обрядів. Проте дані з весільної обрядовості, переважно емпіричного характеру, зустрічаються і в давніших працях, так званих описах українських земель, побуту, занять, звичаїв населення. До одного з перших належить опис французького дослідника ХVІІ ст. Г.Л. Боплана «Опис України», у одному з розділів якого, автор подає обряди сватання, запрошення на весілля, а також опис весільних і післявесільних обрядів [109]. Робота становить інтерес для вивчення структури весілля, зокрема його архаїчних форм.

У цьому ж контексті становлять інтерес праці кінця ХVІІІ–ХІХ ст. Г.Є. Калиновського та Й.І. Лозинського.

У «Описі весільних українських простонародних обрядів» Г. Калиновський представавив складові частини обряду, з-поміж яких детально описав сватання, вихід молодого до молодої, зустріч зятя тещею, обряд комори, а також акцентував увагу на весільних піснях та весільному вбранні молодих [154, с. 68-75].

Ще однією працею першої половини ХІХ ст. є дослідження Й. Лозинського – «Руске весіле, описане через Й. Лозинського», яке було перевидане Р. Кирчівом і побачило світ під назвою «Українське весілля» [172].

Праця Й. Лозинського є найвагомим виданням цього періоду, оскільки автор детально описав передвесільні і весільні звичаї, які вибудовувались у наступну структуру: старости, «замоти» і заручини, домовленість про віно, підготовку до весілля, запрошення гостей. Крім того, Й. Лозинський акцентує увагу на весільних чинах обох молодих, подає детальний опис обрядодій, які відбуваються у молодого і молодої – розплітання молодої, приготування короваю, благословення молодого та молодої. Цінним у праці Й. Лозинського є і те, що він в поєднанні з весільним обрядом подає тексти весільних пісень, а це дає змогу краще зрозуміти хід весілля, його етапи, складові частини, обрядові компоненти й деталі. Такий матеріал ще не простежується у працях Г. Боплана і Г. Калиновського.

Середина ХІХ ст. є новим етапом розвитку етнографічної науки, що безпосередньо пов'язано із заснуванням у 1835 р. Російського гео-

графічного товариства (РГТ), а також постаттю П.П. Чубинського, під керівництвом якого в Україні у 1870-х рр. працювала етнографічна експедиція. Саме завдяки П. Чубинському побачило світ фундаментальне семитомне видання «Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край» [237]. Четвертий том праці присвячений родинній обрядовості і містить у собі цінні відомості про весільну обрядовість українців різних місцевостей: Волині, Київської та Харківської губерній, Поділля. Цінність такого дослідження полягає у тому, що П. Чубинський подає детальний опис весільного обряду, його структуру, крім того, опис доповнюють тексти пісень, покладені на ноти (майже 1500). Наукову вартість і значення має подані П. Чубинським місця запису, локалізація матеріалу і його варіантність. Зокрема, подано матеріали із Полонного Новоградволинського повіту (сучасна Хмельницька область, Полянський район), селища міського типу Тиврів, Вінницького повіту (сучасна Вінницька область); с. Дашківці (сучасна Вінницька область, Літинський район); с. Дубище, Старокостянтинівського повіту (сучасна Хмельницька обл., Красилівський район).

Докладний опис весільного обряду села Хомутиці (нині Калинівський район Вінницької області) здійснив С.В. Руданський у 1861 р. [176]. Роблячи акцент на весільних піснях, автор не залишив поза увагою сам весільний обряд і поряд із піснями зразками детально описує етапи весільної обрядовості за днями, а також такі його основні складові, які він називає: сватання (п'ятниця), субота (коровай, гостини, спросини, поворот, перехід до молодої), неділя (шлюб, вихід до молодої, дари, останнє гуляння, останній посад, роздарунок короваю, розбір голови, дружчини, вихід, дорогою, на вході, за столом, на виході, постіль, благословенство), понеділок (перезва, дорогою, у молодої).

Дослідженням українського весільного обряду в другій половині XIX ст. займався і М.Ф. Сумцов, який присвятив цій проблематиці ряд праць: «О свадебных обрядах, преимущественно русских» [218]; «Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы» [219]; «К истории малорусских свадебных обычаев» [217]; «Хлеб в обрядах и песнях» [220]; «К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу» [221]. В роботі «Хлеб в обрядах и песнях» М. Сумцов розглядає хліб і його використання не лише в повсякденному житті, а й у обрядах, в тому числі – весільному, визначає його релігійно-міфічне і побутове значення, подає територіальні відмінності при використанні обрядового хліба.

У статті «Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы» М. Сумцов, окрім структурного аналізу весілля акцентує увагу на невід'ємних атрибутах весільного дійства – короваю і гільці, їх значенні у весільній обрядодії.

Кінець XIX ст. характеризується значним піднесенням розвитку української етнографії і, зокрема, у царині вивчення весільної обрядовості, що пов'язано з новим підходом до систематизації та аналізу фактологічного матеріалу. Поряд із описовим методом, автори роблять перші спроби порівнянь весільного обряду не лише у регіонах, а й у межах одного регіону.

Вагомим дослідженням кінця XIX ст. є праця В.М. Ястребова «Свадебные обрядовые хлеба в Малороссии» [240]. Дослідник на основі власних матеріалів, а також, користуючись інформацією, надісланою кореспондентами з місць, не тільки подає детальний опис виготовлення весільного печива, а й чітко розмежовує призначення кожного з видів обрядової випічки у весільній обрядодії. Особливу увагу В. Ястребов приділяє символіці весільної випічки, акцентуючи увагу на регіональних та локальних особливостях прикрашання короваю калиною, барвінком [240, с. 283]. Зразки випічки з такою символікою зустрічаються у весільному обряді південно-східних районів Поділля. Дослідженням весільної обрядовості займався і Ф. Николайчик, праця якого «Нові весільні малоросійські пісні» [181] вміщена на сторінках «Киевской старины». Хоча робота присвячена весільним пісням, автор побіжно розглядає також окремі складові весільного обряду і виділяє сватання, розглядини, договір [181, с. 369].

Ще однією вагомою працею даного періоду є дослідження Ф.К. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» [125], у якому дослідник виявив максимальну кількість етапів в українському весільному обряді, а також, у порівнянні зі шлюбними традиціями інших народів, виявив ряд спільних та відмінних рис.

Питання сімейної обрядовості, зокрема й весільної висвітлювалися на сторінках багатьох часописів кінця XIX – початку XX ст. Так, у «Подольских епархиальных ведомостях» поряд із матеріалами, які стосувалися родильної [184], поховальної [206], календарної [205] обрядовості, ряд праць присвячено і весільній обрядовості [97].

Велике значення для розвитку української етнології мало заснування журналу «Киевская старина», який виходив у Києві з 1882 по 1906 р. Цінність даного часопису полягає в тому, що впродовж всього часу його виходу на сторінках з'являлись етнографічні публікації, що також висвітлювали питання весільної обрядовості. Зокрема, у жур-

налі вміщено декілька записів весільного ритуалу з різних місцевостей України, в тому числі, Поділля [240]. Наукову цінність має робота М. Дучинського «Весільні обряди в Ольгопольському повіті Подільської губернії» [144], в якій автор узагальнено розглянув весілля повіту [за сучасним адміністративним поділом Ольгопіль – село Чечельницького району Вінницької області – М.П.]. У даній праці дослідник ділить структуру весілля на 28 частин, які називає розділами. Назви розділів в більшості не відповідають традиційній термінології і відображають окремі обрядові дії [144, с. 504]. Також автор подає переважну кількість весільних обрядів, що, як свідчать польові матеріали, у трансформованому вигляді збереглися до 70–80-х рр. ХХ ст.

Особливий інтерес до української етнографії пов'язаний із заснуванням на початку ХХ ст. Української Академії Наук [112, с. 9]. Суттєво поповнюється джерельна база для вивчення традиційно-побутової культури, вводиться в науковий обіг новий фактичний матеріал внаслідок систематичного проведення фольклорно-етнографічних експедицій [212, с. 9-10].

«Весілля в селі Зятківцях» Г.Т. Танцюри є однією з найвагоміших праць 20-х рр. ХХ ст., присвяченій вивченню традиційної весільної обрядовості одного села. У книзі представлено найбільш повний опис весілля, послідовно подано етапи весільного дійства, схарактеризовано обрядодії, чини, атрибути. Автор вміщує у своє дослідження вісімсот весільних пісень, майже півтори сотні танцювальних мелодій, народні ігри, танці.

Значно доповнює відомості про весілля південно-східних районів Поділля опис, здійснений Р.А. Скалецьким. В описі весілля в селі Михайлівка Бершадського р-ну Вінницької обл. весільний обряд складався із заручин, сватання і весілля. Автор детально описує кожен з весільних етапів, і як музикант за освітою, окрім характеристики складових весільної обрядодії, акцентує увагу на весільних танцях: «на подвір'ї звучали марші, полька, болгарка, вівати, козачок, метелиця» [120, с. 312].

Стрімкий розвиток української етнографії зупиняється з початком 1930-х рр. – часом політичних репресій та голодомору. Як зазначає Г.А. Скрипник: «Внаслідок заперечення правомірності існування етнографії як самостійної науки з притаманними їй предметом і методом дослідження, спостерігається звуження предмета етнографії» [213, с. 3].

Лише у повоєнний період завдяки науковцям Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського

відроджується дослідження весільної обрядовості. Вагомим виданням цього періоду є праця «Весілля» у 2-х книгах, упорядниками якої є відомі фольклористи М.М. Шубравська та О.А. Правдюк [121]. У збірнику автори подають записи весільних обрядів з різних регіонів України, а також з Поділля. До таких записів належить опис «Весілля в селі Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району Вінницької області» здійснений М.А. Руденко [209], у якому подано опис традиційного весілля 60-х рр.

Праці дослідників 70–80-х рр. ХХ ст., присвячені темі весільної обрядовості, становлять для нас особливий науковий інтерес, оскільки в цей період, досліджуючи традиційне весілля, автори вперше простежують трансформацію весільних обрядів, причини змін, а також акцентують увагу на міжетнічних взаємовпливах у весільній обрядовості у південних районах Поділля. До таких праць належать монографії Н.І. Здоровеги [150]; В.К. Борисенко [113]; О.М. Кравець [163], Г.Т. Пашкової [189], В.Ю. Келембетової [158], колективна праця Н.К. Гаврилюк, С.С. Курогло, Л.Д. Лоскутова «Українско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма» [127].

У праці «Нариси весільної обрядовості на Україні» Н. Здоровега розглядає питання походження та розвитку шлюбних обрядів на Україні, аналізує основні писемні джерела – описи весілля іноземцями-мандрівниками. Дослідниця визначає народний обряд як «безрелігійну весільну обрядовість» [150, с. 63], виділяє «попити» як початкову складову сватання і пов'язує участь у них жінок із «ремінісценцією звичаїв матриархального ладу» [150, с. 64]. У своєму дослідженні автор присвятила один розділ весільній обрядовості радянського періоду, в якому простежила основні закономірності розвитку весільного обряду, форми радянських весіль, їх символіку та основну атрибутику. Ця праця уможлиблює порівняння весільного обряду Східного Поділля з українською обрядовістю загалом.

Дослідниця весільної обрядовості В. Келембетова у своїй монографії «Суспільно-побутові функції радянської обрядовості» розкриває зміст нових радянських обрядів, які зародилися у перші пореволюційні роки та називались «червоними» [158, с. 107].

У контексті даного дослідження становить інтерес колективна праця «Українско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма», оскільки в ній порушується питання взаємовпливу двох культур в традиційній родинній обрядовості, аналізується динаміка перетворення в способі життя, побуті, матеріальній та духовній культурі українського та молдавського народів, історичні аспекти їх куль-

турних взаємозв'язків. У розділі «Загальне і особливе в сімейній обрядовості українців і молдаван», присвяченому весіллю, описані обряди українців порубіжних районів, що на сучасному етапі дослідження вже відсутні (зокрема, розламування молодою калача над головою) [127, с. 331], або починають зникати з числа обов'язкових у весільній обрядодії і зберігаються лише як розвага (викидання палиць після покривання молодої). Дослідники українсько-молдавського порубіжжя Н. Гаврилук, С. Курогло, Л. Лоскутова зазначають, що взаємопроникнення двох культур чітко простежується і у термінології, зокрема, у назві весільних батьків молодих – «нанашки», які за традицією належать до різних сімей. Проте останнім часом під молдавським впливом стали підбирати сімейні пари з родини молодого [127, с. 323].

В аспекті взаємодії та взаємовпливів на традиційну весільну обрядовість українців, значний науковий інтерес становлять праці російських етнологів та фольклористів. З поміж інших особливої уваги заслуговують праці В.Я. Бабенка [101б], Ю.В. Аргудяєвої [97а], В.В. Синельникової [211а], І.Є. Карпухіна [155-155в], Ф.Г. Ахатової [101а], Л.І. Брянцевої [117а] та ін.

Цінною в контексті нашого дослідження є праця відомої дослідниці В.К. Борисенко «Нова весільна обрядовість в сучасному селі (На матеріалах південно-східних регіонів України)» [113], в якій автор вивчає питання розвитку весільної обрядовості за радянських часів, акцентує увагу на поєднанні традиційного та нового у весільній обрядовості. Не менш вагомим дослідженням є інша монографія В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження)» [111], в якій автор розглядає проблеми типологізації весільної обрядовості українців, вперше порушує питання трансформації весільного обряду, зокрема те, що попри помітне його скорочення наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. не зазнає змін традиційна структура весілля.

Вивчення весільної обрядовості українців радянського періоду, зокрема й Поділля, нараховує значну кількість праць 60–80-х рр. ХХ ст., у яких дослідники вдаються до узагальнень, осмислення святково-обрядової практики, розглядають роль радянських свят і обрядів у комуністичному вихованні. Серед них: Е.І. Лисавцев «Нові радянські традиції» [171]; Я.П. Белоусов «Свята старі і нові: (Деякі філософські аспекти проблеми святкування)» [107]; В.А. Руднев «Радянські свята і обряди» [210]; Д.М. Угринович «Обряди за і проти» [228]; Д.М. Генкін «Масові свята» [131]; Ю.Н. Єльченко «Новій людині – нові обря-

ди» [145]; І.В. Суханов «Звичаї, традиції і спадкоємність поколінь» [222]; М.В. Солнцев «Роль прогресивних традицій в комуністичному вихованні» [214]; А.І. Мазаєв «Свято як соціально-художнє явище» [174]; М.М. Закович «Радянська обрядовість і духовна культура» [149]; В.Ю. Келембетова, В.Т. Куєвда «Проблеми радянської обрядовості у виданнях останніх років» [156]; В.І. Брудний «Обряди вчора і сьогодні» [117], Ю.Г. Гошко, Р.І. Дмитерко, Н.І. Здоровега «Соціалістична обрядовість на Україні» [132], В.Ю. Келембетова «Роль радянських свят і обрядів у подоланні релігійних пережитків» [157], І.І. Фурсін «Обрядовість і її місце в соціалістичному способі життя» [233], Н.С. Романова «Світоглядна функція соціалістичної обрядовості» [207], А.С. Онищенко «Обряди та їх роль в житті суспільства та особистості» [185], М.Т. Пархоменко «Радянська обрядовість – невід’ємний компонент соціалістичного способу життя» [188], а також колективні праці «Становлення і функції радянських обрядів та свят» [215] та «Свята та обряди Радянської України» [211]. Проте, у даних працях міститься доля політичної ідеологізації.

Однією з вагомих праць даного періоду є дослідження А.П. Пономарьова «Розвиток сім’ї та шлюбно-сімейних відносин на Україні» [200], в якій автор вивчає актуальні проблеми розвитку сім’ї як цілісної соціальної системи, аналізує сучасний інститут шлюбу з врахуванням його традиційних рис.

Важливою у контексті дослідження, особливо щодо періодизації змін у весільному обряді, є праця американського дослідника В. Нолла «Трансформація громадянського суспільства. Усна історія селянської культури 1920–30 років» [183]. За матеріалами експедицій, що є основою даного дослідження, автор робить висновок: початком трансформацій у весільній обрядовості є початок колективізації. В. Нолл зазначає, що починаючи з 20–30-х рр. ХХ ст. весільний обряд стає значно скороченим і втрачає деякі ритуали [183, с. 399].

Весільна обрядовість Хмельницького Поділля, окремі райони якого входять до досліджуваної території (Старокостянтинівський, Красилівський), розглядаються у праці С.В. Козяр «Українська рідина обрядовість. Віхи людської долі: весілля, похорон» [160]. У своїй роботі автор подає опис весілля за етапами, характеризує його структуру. Зокрема, акцентує увагу на змінах та новаціях у весільному обряді Хмельниччини. Наприклад, подає опис обрядодії під назвою «на мости», що відбувається у Волочиську та Старокостянтиніві, коли весільний кортеж (в основному молодь) вирушає на мости, де молодий переносить дружину на руках вздовж мосту [160, с. 38]. Не

залишає С. Козяр поза увагою і весільний одяг молодих – детально описуючи порядок розташування стрічок у весільному вінку подолянки, а також їхню кольорову гамму і символічне значення [160, с. 26].

Значний інтерес становить праця С.О. Творун «Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля» [225], у якій автор приділила увагу системному вивченню обрядових хлібів Поділля, а також звичаїв, вірувань, обрядів, пов'язаних з культом хліба та використанням випічки у весільному обряді.

Вагоме місце у вивченні весільної обрядовості Поділля займають статті сучасних дослідників за матеріалами експедицій, що вміщені у наукових часописах та збірниках. Активізація збиральницької роботи припадає на кінець ХХ – початок ХХІ ст. Весіллю окремих сіл Вінниччини присвячена низка статей у науковому збірнику «Подільська старовина»: Т.П. Пірус «Весілля в с. Рахнах-Лісових (І половини ХХ ст. – до початку 60-х рр. ХХ ст.)» [198], В.А. Косаківський «Весілля в с. Хоменки Шаргородського району» [161], у яких автори подають детальний опис традиційного весільного обряду названих сіл. У статті А.П. Гаврищука «Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки ХХ ст.)» [129] подано опис традиційного весілля села Студениця Хмельницької області, яке було затоплене у зв'язку із будівництвом Дністровської ГЕС, а також простежено вплив на весільний обряд сусідніх бессарабських сіл.

Важливі джерела для дослідження весілля Східного Поділля, що висвітлюють сучасний стан весільної обрядовості як загалом, так і окремих її етапів, вміщено також у публікаціях В. Гадамського [130], Н. Черняк [234], Ю. Шахової [238], Т. Тисячної [226], І. Драчук [143], С. Загнибіди [148], Т. Ілик [152], О. Маєвської [173] та ін. Молоді дослідники подають зразки весільних обрядів сіл Вінницької області з притаманними їм локальними та загальноподільськими рисами. Крім того, дослідженню даної проблематики присвячено ряд праць автора, зокрема: «Весільна обрядовість у її сучасних формах побутування (за матеріалами с. Брідок Вінницької області)» [193]; «Трансформація весільного обряду населення південно-східного Поділля» [197]; «Весілля Поділля» [191]; «Весільне печиво Поділля» [194]; «Весільний обряд Поділля в радянський період» [195]; «Весільна обрядовість сіл Вінниччини на українсько-молдавському порубіжжі» [192]; «Передвесільна обрядовість Східного поділля (початок – 50 роки ХХ століття): регіональна специфіка» [196]. На особливу увагу заслуговує збірка матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з весільної обрядовості «Весільна обрядовість у часі та просторі», яка містить

статті присв'ячені дослідженню джерел та історіографії, аналізу особливостей структури, весільної атрибутики та семантики весільного обряду. Приділена увага міжетнічним взаєминам у весільній обрядовості, питанням локальної специфіки, чинникам трансформації традиційного весілля [122].

Дослідженням весільної обрядовості Поділля на сучасному етапі займаються і фольклористи, зокрема, це дисертаційне дослідження С.В. Маховської «Типологія та специфіка весільних пісень Поділля» [175], в якому досліджено історію записів весільних пісень та описів подільського весілля.

Цінним є опис традиційного весілля села Маньківка Бершадського району Вінницької області здійснений Н.І. Поклад [198a], у якому дослідниця подає фольклорний запис весільного обряду, починаючи з 1970-х до початку 1990-х рр. ХХ ст. Такий хронологічний зріз дає можливість сучасним дослідникам визначати ступінь збереження та рівень трансформації весільних традицій даного населеного пункту.

У контексті вищевикладеного постає необхідність узагальнених регіональних етнологічних досліджень з теми. До таких належать колективна праця В.Г. Кушніра та Н.О. Петрової «Традиційна весільна обрядовість Одещини» [170], основою якої стало дисертаційне дослідження Н.О. Петрової «Українська традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.)» [190], а також І.І. Несен «Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ – ХХ ст.)» [178].

Монографію «Традиційна весільна обрядовість Одещини» В. Кушнір та Н. Петрова присвячують вивченню системи традиційного дошлюбного спілкування молоді та весільної обрядовості українців Одещини впродовж 20–80-х рр. ХХ ст. Окрім з'ясування форм дошлюбного спілкування молоді, автори висвітлюють цикли весільної обрядовості – передвесільний, власне весільний і післявесільний. Визначають типологічні і структурні особливості обрядів, їх розвиток у поліетнічному середовищі, локальну специфіку.

Робота І. Несен. базується на матеріалах польових досліджень, здійснених автором та їх діяхронному зіставленні з архівними та друкованими джерелами середини ХІХ – ХХ ст. Науковим здобутком праці є виявлення інваріанта як основи обрядової моделі та її динамічних елементів, чотирьох локальних варіантів шлюбної композиції з відповідною ареальною локалізацією, а також аналіз семіосфери дійства.

Ці праці є важливі у аспекті даного дослідження розробкою проблематики регіональних студій.

Актуальним на сучасному етапі є дослідження В.К. Борисенко «Українське весілля: традиції і сучасність» [115], в якій автор на основі багаторічного дослідження весільної обрядовості українців, висвітлює структуру традиційного обряду з локальними варіантами. У книзі простежено трансформацію весільних звичаїв протягом ХХ – на початку ХХІ ст., при цьому значна увага приділяється кращим традиціям організації весільного дійства, символіці, зібраним у багатьох регіонах весільним побажанням, привітанням для молодят, котрі з успіхом можуть бути використані й у культурі сьогодення.

Методологічною базою монографії став науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, питання вивчення структури, функціонального, міфологічного та символічного значення обрядів порушено у працях А.К. Байбуріна [103; 104]; А.К. Байбуріна, Г.А. Левінтона [102]; О.О. Потебні [201; 202]; А.В. Гури [135], О.В. Курочкіна [166; 168]; Л.А. Абрамяна та Г.А. Шагояна [96]; В.К. Борисенко [113; 111]; І.І. Несен [177; 179; 180].

Основою написання монографії стали усні джерела: інтерв'ю, спогади. Більшість з яких є авторські польові записи зроблені під час експедицій у період 2002–2008 рр. Загалом дослідження проводилося у 35 населених пунктах Вінницької та Хмельницької областей.

Крім того, значний масив джерельної бази дослідження складають етнографічні матеріали дослідників, які зберігаються в ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, а також приватний архів В. Косаківського, що зберігається у фондах Вінницького державного педагогічного університету ім. М.М. Коцюбинського.

Не зважаючи на велику кількість вже надрукованих праць, інтерес до подальшого поглибленого вивчення цієї теми серед етнологів не згасає, а кожні нові польові матеріали значно доповнюють та розширюють знання про весілля як одного з найважливіших обрядів родинної звичаєвості українців.

Хронологічні рамки досліджень весільної обрядовості умовно можна поділити на такі періоди:

1. Кінець XVII – 80-ті рр. XIX ст. – емпіричні описи українського весілля (Г.Л. Боплан, Г. Калиновський, Й. Лозинський).

2. 80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст. – узагальнюючі праці з різних етнографічних зон, зокрема, Поділля, описи окремих сіл (П. Чубинський, Ф. Вовк, М. Сумцов, В. Ястребов, М. Дучинський, Г. Танцюра, Р. Скалецький).

3. 70-ті рр. XX ст. – 80-ті рр. XX ст. – наукові монографічні дослідження українського весільного ритуалу (Н. Здоровега, В. Борисенко).

4. 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – активізація досліджень весілля окремих сіл та районів Поділля за матеріалами експедицій (Т. Пірус, В. Косаківський, С. Творун, В. Гадамський, М. Пилипак, Н. Черняк, Ю. Шахова, Т. Тисячна, І. Драчук, Т. Ілик, О. Маєвська, А. Гаврищук, С. Козяр, Н. Поклад).

З обраної проблематики існує значний масив джерел та літератури. Водночас, регіональна весільна обрядовість Поділля, її локальна специфіка та географія поширення, залишається малодослідженою й до теперішнього часу, що пов'язано з відсутністю узагальнених досліджень весільного ритуалу цього етнографічного регіону. Цій проблематиці присвячена виконана монографія.

РОЗДІЛ II

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ЧАСТИНИ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ (середина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА, ПРОСТОРОВА ВАРІАТИВНІСТЬ, АРЕАЛОГІЯ

2.1. Передвесільна частина

Обрядовість українського весілля ділиться на три періоди: передвесільний, власневесільний і після весільний [150, с. 63], крім того схожий поділ побутує у весільному обряді македонців [146, с. 8].

2.1.1. Сватання

Весільна обрядовість на Україні, подібно до весільних звичаїв інших слов'янських народів, починалося зі *старостів* або *сватання* [150, с. 63].

На переважній частині досліджуваної території сватати дівчину хлопець ішов разом із родичами – це були старші чоловіки, куми або інші родичі, та з молодим товаришем – *боярином* або *сватом*. За експедиційними матеріалами, розрізняли мале та велике сватання. У великому сватанні участь брали ще й хрещені батьки молодого. Обов'язково кількість учасників мала бути непарною для вдалого сватання: *Всіх має бути не парне число, чи сім, чи дев'ять...можливо того, що за парою йдуть, тому зарання домовлялися скільки прийде душ* [75, Арк. 1]. Сватачів дівчини в одних районах досліджуваної території називали *свати*, у інших – *старости*: *Сватати дівку ходили здебільшого рідні вуйки (брати батька або матері), або дальші родичі чи навіть сусіди, але обов'язково жонаті. Сватачі називаються старостами* [1, Арк. 2]. Ареал побутування назви сватачів *старости* охоплює більшість населених пунктів досліджуваної території (1, 2, 4, 6-8, 10-34, 36-47, 48-51, 54-62, 64, 66-70, 72-90)*.

Ареал назви сватачів *свати* охоплює населені пункти північних, центральних та східних районів Вінницької області (3, 5, 35, 63, 71, 44, 48, 52, 53), накладаючись на ареал поширення назви *старости* (Карта №1). Вірогідно, в давнину сватами називали всіх родичів молодих (корінь слова *сват*, як і *свадьба*, *сваха*, той самий, що і у приреченні «свій») [208, с. 200]. За традицією сватів (старостів) садили за стіл і пригощали: *Як заходили в хату, то казали: «Дай, Боже, ща-*

---

* Використана нумерація відповідає списку населених пунктів у Додатку А та їхньому розташуванню на картах у Додатку В.

стя!». Старостів садовили за стіл, пригощалися, співали. Один із сватів каже, що тепер нас треба позначити, щоб було видно, чого ми до Вас прийшли» [72, Арк. 1].

Йдучи сватати дівчину, у деяких районах старости виділялись атрибутами: брали з собою *палицю*. Такий давній звичай фіксується у Гайсинському (16), Оратівському (53, 54), Іллінецькому (62, 64, 70, 71), Чернівецькому (73), Ямпільському (78-81) районах Вінницької області. Ф. Вовк зазначав, що палиці в руках у старостів є емблемою їх титулу послів [125, с. 228]. Є. Кагаров трактував цей предмет як фалічний символ, що існував у міфології поза солярним культом [153, с. 177], О. Фрейденберг пов'язувала первинне значення палиці із жеребом [232, с. 691]. Про давнє ритуальне значення цього атрибуту свідчить архаїчний вислів «стріла полетіла», зафіксований на Хмельниччині (90): «*Ідуть і беруть велику тичку, і то в нас кажуть, що всьо – стріла полетіла*» [55, Арк. 9].

Зайшовши до хати, старости звертались до господарів з традиційною промовою про куницю-молодицю. Така *промова на сватанні* характерна для всіх населених пунктів Східного Поділля. Не фіксується вона лише у селі Самгородок [59, Арк. 2] Козятинського району Вінницької області (35). Ймовірно, відсутність даного звичаю пов'язана із забуттям традицій.

На знак згоди дівчина підносила старостам *рушники* або *хустку*. Давній звичай подавання старостам рушників поширений у більшості населених пунктів досліджуваної території. За матеріалами експедицій, рушники були переважно *вишитими*, рідше – *тканими*.

Територія поширення подавання старостам *вишитих* рушників вузькою смугою протягується з північного заходу на південний схід, охоплюючи населені пункти Бірків (40), Щаслива (45), Слобідка (67), Слободище (71), Краснопілка (17), з приляганням до неї сіл Семенівка (76) в центрі Вінницької області та сіл Франківка (78) та Зеленянка (30) на півдні Вінниччини, а також селища Дунаївці (82) на півдні Хмельницької області.

Пов'язування старостів *тканими* рушниками зафіксоване на півдні Вінницької області у Ямпільському районі (79-81).

У більшості населених пунктів досліджуваної території молодому дівчина підносила *хустку* як *знак згоди* вийти заміж (Карта №2). У дослідженні виявлено дотримання на території Східного Поділля традиції подавати молодому як *знак згоди* хустки певного кольору. Так, подавання молодому хустки *білого* кольору поширене у більшості сіл північних, центральних, східних та південних районів Вінницької об-

ласті, а також у селі Дружне (83) на півночі Хмельниччини. Ареал подавання *червоної* хустки, охоплюючи населені пункти Малинки (57), Сологубівка (52), Соболівка (93), Орлівка (92), Брідок (91), Вербка (77), Дорошівка (80), вузькою смугою протягується з північного сходу на південний захід. Поширення *червоної квітчастої* хустки зафіксовано у північних – Калинівському (24-27) та Козятинському (36) районах Вінницької області, а також у селах Слободище (71) на сході та Вільшанка (28) – на півдні Вінниччини. Побутування *вишитої* хустки, спорадично зафіксоване на сході Вінниччини, охоплюючи села Бубнівка (16), Іллінці (62), а також у селищі Дунаївці (82) на півдні Хмельниччини.

Подавання *квітчастої* хустки зафіксовано на заході – Літин (39), сході – Красеньке (66) та півдні – Зеленянка (30) Вінницької області, а також на півночі Хмельниччини – Вереміївка (86).

Інша давня традиція вияву згоди на шлюб – піднесення молодому замість хустки рушників виявлена у деяких селах Вінницького (9), Бершадського (14), Калинівського (23), Крижопільського (31), Літинського (42) районів Вінницької області.

У селі Степанки Барського району Вінницької області дівчина як знак згоди ставила *чарки* на стіл, а відмовляючи – давала гарбуза [60, Арк. 1]. Давній звичай подавання гарбуза як знаку відмови сватачам, у середині ХХ ст. побутував лише спорадично.

У даному дослідженні автором вперше розглянуто способи пов'язування хустки молодому, що також створювало своєрідність образу учасників весілля. Польові матеріали засвідчили, що спосіб пов'язування хустки на досліджуваній території був досить різноманітним (Карта №3).

Найбільш поширеним є спосіб пов'язування хустки молодому *через плече*. Побутування даної обрядодії поширене у західних районах Вінницької області – Жмеринському (21, 22), Літинському (40-42). Менш поширеним цей спосіб пов'язування є у південних та східних районах Вінниччини – у Могилів-Подільському (46, 47), Піщанському (58), Томашпільському (59), Чернівецькому (73), Шаргородському (74, 75), Липовецькому (43-45), Оратівському (55), Погребищенському (56) районах, на півночі – у Козятинському районі (32-34, 36-38) Вінницької області, а також – у Красилівському (83) та Летичівському (88) районах Хмельницької області. Ареал пов'язування хустки *через плече* вигнутою смугою протягується з північного сходу на південний захід, охоплюючи населені пункти Погребищенського, Козятинського, Липовецького, Літинського, Жмеринського, Шаргородсь-

кого, Могилів-Подільського, Чернівецького, Томашпільського районів Вінницької області, з додаванням до нього сіл Болгани (58) – на півдні Вінниччини та сіл Дружне (83) – на півночі Хмельницької області, Лисогірки – на сході Хмельниччини.

Спосіб *перев'язування руки* є поширеним для досліджуваної території переважно у східних та південно-східних районах Вінниччини: Оратівському (53, 54), Гайсинському (18). Поодинокі ця обрядодія побутує у центральному районі – Вінницькому (8); у західному – Барському (12), у північному – Калинівському (24), у південному – Ямпільському (78), а також у Дунаєвецькому (82) та Красилівському (84, 86) районах Хмельниччини. Ареал *перев'язування руки* є розмитим і поодинокі фіксується у всіх населених пунктах Вінницької області, також фіксується у селищі Дунаївці (82) на півдні Хмельницької області.

Наступним способом пов'язування хустки є *затикання за пояс*. Обрядодія зафіксована у Вінницькому (1), Крижопільському (30), Літинському (39), Іллінецькому (62, 64), Погребищенському (57), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському районі Хмельницької області (85, 87). Ареал *затикання хустки за пояс* охоплює населені пункти східних, південно-східних районів Вінницької області з приляганням до нього сіл Зеленянка (30) на півдні Вінниччини та сіл Митинці (85), Заруддя (87) на півночі Хмельницької області.

Поширеним є явище, коли дівчина *підносила хустку* молодому без пов'язування. Ця традиція побутувала у Вінницькому (2-7, 9), Барському (10, 11), Бершадському (13-15), Тростянецькому (13а), Гайсинському (16-19, 20), Калинівському (23, 25-27), Хмельницькому (26а), Крижопільському (28, 29, 31), Козятинському (35), Немирівському (48, 49), Муровано-Куриловецькому (51, 51), Оратівському (52), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (63, 65-71), Чернівецькому (72), Тиврівському (74а), Шаргородському (76), Ямпільському (79-81) районах Вінницької області. Ареал поширення традиції подавання дівчиною молодому хустки без виконання певних дій є домінуючим на переважаючій частині досліджуваної території із накладанням його на ареали *затикання за пояс* та *перев'язування руки* у північно-західних, південно-західних та південно-східних районах Вінницької області. Отже, за матеріалами картографування поширення обрядодії подавання дівчиною хустки та способу її пов'язування на території Поділля є поліваріантним. У дослідженні зафіксовані різні варіанти пов'язування хустки навіть у межах одного села. Зокрема, у селі Ма-

линки Погребищенського району Вінницької області дівчина могла пов'язувати праву руку хлопця хустиною або ж затикати її за крайку [51, Арк. 2]. Виділяється спосіб дарування хлопцеві хустки у селі Вербка Крижопільського району Вінницької області (77): на сватанні дівчина *підперізувала* хлопця хусткою [61, Арк. 1].

Із слів респондентів дізнаємося, що з середини ХХ ст. обряд сватання зазнає певних трансформацій, а саме: збільшується кількість старостів, а саме пов'язування здійснювали вже після пригощання: *Пов'язували вже після того, як старостів пригостили, а не відразу. Молода чіпляє молодому хустку, батькові – рушника, матері – хустку, а тепер – скільки душ прийде, то стільки хусток жінкам і рушників – чоловікам. Рушники вишиті чи набивні* [75, Арк. 1]. Схожа традиція побутує і у селі Бірків (40) Літинського району Вінницької області, де молода виносячи хустку на тарілці промовляє: *«Дарую тобі хустину, щоб мав мене за дружину»*. Другу хустку дарує майбутній свекрусі зі словами: *«Дарую Вам хустину, щоб мали мене за рідну дитину»*. Майбутньому свекрові – сорочку: *«Дарую вам сорочку, щоб мали мене за рідну дочку»* [40, Арк. 3].

Колір хустки, якою в'язали молодого, переважно був білий, але в'язали хустку – однотонну або квітчасту – по-різному, наприклад у селі Митинці (85): молода затикала молодому хустку за пояс [75, Арк. 1]; у селі Хотьківці (84) – перев'язала молодому руку [90, Арк. 1]; у Зарудді (87) молода чіпляла хустку до боку [85, Арк. 1]; у Вереміївці (86) пов'язували також руку, але тільки квітчастою хусткою з бережком [86, Арк. 1]. Проте, як показав матеріал, спільною рисою для всіх досліджуваних сіл є те, що хусткою, якою був пов'язаний молодий на сватанні, свекруха зав'яже молоду при покриванні. На сучасному етапі дослідження зафіксовано зміни у обряді сватання, а саме – на сватанні батькові до рушника дають ще й сорочку.

Крім подавання старостам рушників, дарування хустки парубкові, невід'ємним атрибутом на сватанні є *використання хліба* як ознаки згоди на шлюб та проведення з ним певних обрядодій (Фото №1). У книзі вперше докладно розглянуто *обрядодії з хлібом* на території Вінниччини та Хмельниччини як знак згоди на шлюб. На переважній частині досліджуваного регіону, а саме – у селах Вінницького (3, 5, 6, 9), Барського (10, 12), Гайсинського (20), Крижопільського (30), Козятинського (37), Літинського (42), Могилів-Подільського (47), Немирівського (48), Іллінецького (62, 68, 71), Погребищенського (56), Томашпільського (59), Шаргородського (74-76), Чечельницького (77) районів Вінницької області та Дунаєвецького (82, 84-87), Теофіполь-

ського (90) районів Хмельницької області поширений звичай *обміну* хлібом між сватачами і господарями. У селі Лисогірки (88) Летичівського району Хмельницької області хлібом не мінялися, а довго зберігали, поки не відбудеться весілля [37, Арк. 7], що, ймовірно, пов'язувалось із можливістю повернути його. Проте, таке явище було вкрай рідкісне, оскільки за повір'ям, відмовити старостам, які прийшли сватати молоду, вважалося накликати нещастя [150, с. 70].

Малопоширеною є обрядодія *розрізання хліба дівчиною*, яка зафіксована у Гайсинському (17), Жмеринському (22), Іллінецькому (63) районах Вінницької області. Локальні особливості при поділі хліба спостерігаються у межах одного району: так, у селі Сологубівка (52) Оратівського району Вінницької області, даючи згоду вийти заміж, дівчина *розламувала хліб* [49, Арк. 5]. У селі Скоморошки (54) Оратівського району Вінницької області, окрім розламування, дівчина *роздавала* шматочки хліба всім присутнім на сватанні. У селі Кожанка (55) ця обрядодія дещо трансформована – дівчина лише *відламувала шматочок* від принесеної хлібини [44, Арк. 2]. Як показує досліджуваний матеріал, на більшій частині території хліб на сватанні розрізає дівчина, тільки у деяких селах Іллінецького району (66, 69, 70) хліб на сватанні міг розрізати хтось із присутніх.

Хліб, який принесли старости на сватання, за традицією потрібно було з'їсти (13-16, 18, 21, 23-27, 29, 33-36, 39, 40, 44-46, 53, 58, 84, 85): це теж очевидно було пов'язано з актом згоди, і лише у Летичівському (88) районі Хмельницької області його не розрізали, щоб можна було повернути у разі відмови.

Традиційно на сватанні домовлялися про час та місце проведення весілля, кількість запрошених гостей, інші витрати. У селах Краси́лівського району на Хмельниччині після сватання дівчина вважалася зарученою. Вона вже не мала права йти за дружку на весілля, але на гуляння ще могла ходити [86, Арк. 2].

Після вдалого сватання відбувалося пригощання сватачів – такий звичай побутує майже на всій досліджуваній території (1-75, 77-93). Тільки у селі Семенівка (76) Шаргородського району Вінницької області, як зазначають інформатори, після обміну хлібом старости повертались додому, тобто – пригощання не побутувало [62, Арк. 1].

2.1.2. Оглядини

Традиційно після сватання відбувались *оглядини*, які завжди проходили в домі нареченого, де його батьки прагнули показати свою заможність та господарність, оскільки зазвичай після весілля дружина переходила жити до чоловіка. Дослідження показало, що

побутування звичаю *оглядин* було поширене на більшій частині досліджуваного регіону (3-6, 17, 20, 21, 24, 27, 28, 30, 32, 35-37, 39, 42, 44-46, 63, 64, 71-75, 83, 88, 90) (Карта №4). Дослідниця весільної обрядовості В. Борисенко зазначає, що у 20–30-ті рр. ХХ ст. оглядини влаштовувались як виняток, лише тоді, коли віддавали дочку в інше село [110, с. 219].

Час проведення *оглядин* міг варіюватися. На переважній частині досліджуваної території оглядини відбувались *після сватання* (5, 6, 17, 21, 24, 27, 28, 30, 35-37, 39, 44-47, 63, 71-75, 83, 88, 90), у кількох районах зафіксовано проведення *оглядин* до сватання, а саме: у Вінницькому (3), Козятинському (32), Літинському (42), Іллінецькому (64). Очевидно, цю відмінність можна пояснити у помилковому тлумаченні респондентами самого терміну *оглядини*, а саме у подібності їх із *запитами*. Підтвердженням даного судження служить запис у селі Блажіївка (32) Козятинського району Вінницької області: «*Оглядини були перед сватанням. Називались попити. Йшли батьки нареченого без нього*» [31, Арк. 4]. Очевидно, й на цій території оглядини відбувались після сватання. Як показав матеріал, збереження давнього передвесільного акту оглядини фіксується до 50-х рр. ХХ ст., і у більшості досліджуваних сіл відбувались вони після сватання.

2.1.3. Заручини

Наступним передвесільним етапом є *заручини*. (Карта №5). Очевидно, сама назва походить від проведення обрядодії з'єднання рук, що була головною у обряді та за народними звичаями набирала юридичної сили. Як зазначають дослідники, *заручини* були найважливішим обрядовим дійством передвесільного етапу і в деяких регіонах називались ще «малим весіллям» [230, с. 292]. Обряд заручин досить докладно описав М. Дучинський, під час яких досягалась остаточна згода на шлюб у присутності родичів [144, с. 502]. Дослідження показало збереження давнього комплексу обрядодій у цьому обряді: дарування дівчиною хустки молодому, пов'язування молодим рук і посад на кожух. Обряд пов'язування рук за давнім звичаєвим правом злився з народною шлюбною санкцією – посадом на кожух.

На більшій частині досліджуваної території обряд заручин полягав у тому, що дівчина дарувала хустку хлопцеві як знак згоди на шлюб. Тільки у селі Висока Гребля Крижопільського району (29) зафіксовано локальний варіант заручин, а саме, пов'язування хлопцем руки дівчини: «*Дівчина ховається, а молодий мусить її знайти. Його першого пускають в хату. Знайшовши, хлопець одним кінцем своєї хустки в'яже себе за руку, а іншим – дівчину, і так виводить її до гос-*

тей – цим він показує, що вони вже зав'язані!» [34, Арк. 24]. О. Волков у своєму дослідженні початку ХХ ст. чітко розмежовує сватання і заручини як окремі обрядодії і зазначає, що сватання мало головним чином побутовий характер, а заручини – ритуальний, проте з подальшого опису дізнаємося про схожість в послідовності виконання обрядодій: «Обряди заручин проходять в тому ж порядку, як і сватання. Знову з'являються «старости», знову починають розповіді про мисливців – симуляція воєнних хитрощів – і знову їх в'яжуть рушниками, після чого вони дають невеликий викуп у вигляді пляшки горілки, або маленьких подарунків» [229, с. 622]. Ймовірно, саме така схожість сватання та заручин стала причиною їх поєднання пізніше.

На відміну від поліського весілля, де, як зазначає І. Несен, заручини не виділялися в самостійний етап, а сам термін, поряд з іншими лексемами-відповідниками, вживається на позначення святкування шлюбної угоди [178, с. 54], дані польових досліджень підтвердили, що заручини могли існувати як окремий обряд, що побутув у Вінницькому (1, 4, 5), Гайсинському (17-20), Жмеринському (22), Калинівському (24, 27), Крижопільському (28, 29), Козятинському (36, 37), Літинському (39), Липовецькому (43), Могилів-Подільському (46, 47), Немирівському (48, 49), Погребищенському (56), Іллінецькому (62, 70, 71), Чернівецькому (72, 73), Шаргородському (75, 76), Ямпільському (78, 81), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області, а також у Красилівському (84-87), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах на Хмельниччині. Тільки у деяких селах заручини зливалися зі сватанням, як це відбувається у селі Заливанщина Калинівського району (25) Вінницької області: «Заручини відбувались на сватанні. Дівчина дарувала парубкові квітчасту хустку, перев'язувала руку» [28, Арк. 12]. Поєднання сватання і заручин відбулося і у селах Могилів-Подільського району (46) Вінницької області, а також у Красилівському районі Хмельницької області (84, 85, 87).

Варіативність у побутуванні заручин, які проходили окремо або в поєднанні зі сватанням, спостерігається у межах Ямпільського району Вінницької області. Так, від респондента із села Слобода Бушанська А. Придиус записано, що заручини та сватання у 50-х рр. проходили окремо [63, Арк. 1]. У записі 2008 р. від В. Любіянецької із села Франківка йдеться про злиття заручин зі сватанням: «Зараз заручинів немає, як такого обряду. Вони відійшли до складу сватання» [54, Арк. 6].

Кульмінаційною частиною заручин на досліджуваній території було пов'язування нареченим рук. (Карта №6). В окремих районах

пов'язування здійснювалось *рушником*, а в інших *хусткою*. В. Борисенко зазначає, що в деяких районах східного Поділля руки молодих на знак згоди поєднували над мискою із зерном, при цьому староста зв'язував їх рушником в тугий вузол, щоб міцніше дотримувались даного слова [230, с. 293]. Крім того, у дослідженні зафіксовано відомості про здійснення обрядодії старостами пов'язування рук наречених *на хлібові* (Карта №7). Такий звичай поширений у населених пунктах Вінницького (5), Калинівського (27), Козятинського (37), Теплицького (91) районів Вінницької області. *Хусткою* в'язали руки у селах Крижопільського (28), Козятинського (36) Теплицького (91) районів Вінницької області. Побуває використання хустки і у Ямпільському районі Вінницької області (81), проте тут зафіксована локальна особливість: як зазначають респонденти, у 50-х рр. ХХ ст. молодих стали поєднували хустками, огортаючи плечі та пов'язуючи спереду: «*Молодим рук не в'язали, а зара вже в'яжуть білими платками обох до кути, на плечі*» [63, Арк. 2]. *Рушником* в'язали руки у Вінницькому (4, 5), Калинівському (27), Козятинському (37), Літинському (39), Могилів-Подільському (46) районах Вінницької області. Ареал пов'язування рук молодих *хусткою* поширений у населених пунктах південних та південно-східних районів Вінницької області, з приляганням до нього села Журбинці (36) на півночі Вінниччини. Ареал пов'язування рук *рушником* охоплює північно-західні райони Вінницької області з приляганням до нього села Кукавка (46) на південному заході Вінниччини. Ареал збереження архаїчної обрядодії *пов'язування рук на хлібові* вузькою смугою протягується з півночі на південь Вінницької області, охоплюючи села Перемога (37), Сальник (27), Бохоники (5), з додаванням до нього села Брідок (91) на південному-сході Вінниччини.

Як бачимо, у 50-х рр. ХХ ст. лише у кількох населених пунктах досліджуваної території збереглося пов'язування рук молодих на заручинах. В окремих селах пов'язування здійснювали рушником, в інших – хусткою.

Важливе місце на заручинах мав *посад* на кожусі: молодих із зав'язаними руками обводили навколо столу і садили на покуті, на вивернутий *кожух* (Карта №8).

Н. Здоровега виділяє в українському весіллі окремий посад кожного з молодих у своїй хаті, а також спільний їх посад у молодої після вінчання. На думку дослідниці, «центральною моментом в українському весіллі є спільне сидіння молодих на посаді. Це є кульмінацією весілля» [150, с. 92]. І. Несен зазначає, що саме посад молодих, як акт

народної шлюбної санкції, відокремлює «заручини» від інших етапів [178, с. 36].

Використання кожуха, як на заручинах, так і в усьому весільному обряді є виявом давніх вірувань, пов'язаних із побажанням молодим багатства: «Хто волохатий, той буде багатий» [201, с. 69]. Як зазначає І. Несен, на заручинах кожух пов'язний із посадом: «Посад – важливий етап, пов'язаний із перехідним станом обох молодих, що містить елементи ініціаційного змісту» [178, с. 40]. Збереження локального варіанту *посаду молодих* з хлібом та хусткою зафіксовано у селі Семенівка Шаргородського району Вінницької області: «*Батько нареченої дарує молодим хліб, складений з двох буханців, а також снопи жита. Молоді під час благословення тримаються за одну хустку, потім за цю хустку староста веде їх на посад, тобто заводив за світ у парі*» [62, Арк. 3]. Як показують польові матеріали, обрядодія посаду молодих вже з середини ХХ ст. побутує лише у кількох селах досліджуваної території, а саме у Вінницькому (4), Гайсинському (17, 19), Іллінецькому (62), Шаргородському (76) Теплицькому (91) районах Вінницької області. Локальний обряд використання кожуха на заручинах зафіксовано у селі Журбинці Козятинського району Вінницької області (36). Особливістю у весільному ритуалі даного населеного пункту є посад на кожух батьків, у яких молоді із зав'язаними руками просили благословення [29, Арк. 23]. Респонденти підкреслюють давність побутування цього обряду. Обряд посаду батьків на кожух на заручинах не описаний у працях дослідників українського весілля.

Зміна структури весільного обряду, а саме його скорочення, є наслідком зникнення та редукції обрядодій. Посад був пов'язаний з давніми віруваннями, з санкціонуючою функцією, із їх зникненням відбувається скорочення весільного циклу.

Після завершення заручин у окремих населених пунктах досліджуваної території відбувалось *обдаровування рідних молодю*. Обдаровування родичів молодого пов'язано із давнім звичаєм – дарування «маркувало» рід молодого. Побутування згадуваної обрядодії зустрічаємо у записі С. Руданського, здійсненого ним на Поділлі у кінці ХІХ ст.: «*Заручини проходили цілу ніч. Тепер остаточно оголошувалось про згоду, як зі сторони хлопця і дівчини, так і зі сторони їх рідних і дівчиною розносяться подарунки жениху і сватам. Подарунки ці полягають в тому, що жениху наречена пришиває до правого боку хустку, а сватам перев'язує через праве плече по рушнику, потім призначають день весілля і вечір закінчується гулянкою*» [237, с. 615].

Проте вже у записі Гната Танцюри «Весілля в селі Зятківцях» [223] у 20-х рр. ХХ ст. про обдаровування молодою родиною молодого на заручинах не згадується. Матеріали, зібрані зі слів респондентів про весілля переважно повоєнного періоду, засвідчили спорадичне збереження традиційного обдаровування молодою родиною молодого у селах Вінницького (5), Гайсинського (17, 20), Крижопільського (29), Іллінецького (62), Шаргородського (76), Теплицького (91) районів Вінницької області. Так, у селі Краснопілка (17) Гайсинського району Вінницької області *дівчина дарувала хлопцю хустку, а сватів перев'язувала рушниками* [14, Арк. 2]. Дана обрядодія зустрічається і у дослідженні В.К. Борисенко – наречена перев'язувала рушниками старостів і обдаровувала всіх присутніх родичів нареченого хустками, сорочками та полотном [110, с. 219]. У дослідженні вперше докладно представлено поширення обрядодії обдаровування на Східному Поділлі (Карта №9).

Можливо, обдаровування у 20–30-х рр. ХХ ст. зникло, а пізніше відновило своє існування. Із поступовою зміною сільського укладу ці обрядодії [*заручини* – М.П.] в 30-х рр. ХХ ст. зникають і залишається лише обряд сватання, який побутує і досьогодні, маючи трансформовані форми [113, с. 29].

2.1.4. Запрошення на весілля

Наступним передвесільним етапом є *запрошення на весілля*. Картографування польового матеріалу засвідчило, що на більшій частині досліджуваної території побутує форма запрошення на весілля, коли молоді запрошують на весілля *особисто*, менш поширеним є запрошення *листочками*. Так, у селі Красеньке (66) Іллінецького району Вінницької області *молодий з боярином ходили до своєї родини, а молода з дружкою до своєї і просили* [26, Арк 4]. Ця традиція поширена у селах Вінницького (1-9), Барського (10-12), Бершадського (13-15), Тростянецького (13а), Гайсинського (16-20), Жмеринського (21, 22), Калинівського (23-27), Хмельницького (26а), Крижопільського (29-31), Козятинського (32-38), Літинського (39-42), Липовецького (44, 45), Могилів-Подільського (46, 47), Немирівського (48, 49), Оратівського (52-55), Погребищенського (56, 57), Піщанського (58), Томашпільського (59), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62-71), Чернівецького (72, 73), Шаргородського (74-76), Тиврівського (74а), Чечельницького (77), Ямпільського (78, 80, 81), Теплицького (90-92) районах Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83-87), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області (Карта №10).

Запрошувати на весілля намагалися за тиждень до весілля (86), дотримуючись певних заборон: обов'язково запрошували в хаті, а не на вулиці, про це свідчить і народна мудрість: *«Просили на дорозі, щоб не були на порозі»*. На переважній частині досліджуваної території на весілля традиційно запрошують у суботу (10, 14, 16-20, 22, 24, 31, 35, 36, 41, 44, 54, 56, 59, 68, 74, 75, 81, 85, 89): *«На весілля молода запрошувала в суботу вдень, а гостей з інших сіл могла запрошувати за тиждень до весілля»* [75, Арк. 3], локально фіксується запрошення і у п'ятницю (2, 3, 7, 17, 23, 27, 29, 30, 52, 53, 59, 67, 81), спорадично побутує запрошення в четвер (6, 33, 69). Про зміну чітко визначеного дня, в який запрошували на весілля, свідчить респондент із села Вербка (77) Чечельницького району Вінницької області: *«Запрошувати гостей на весілля починають з вівторка, а колись запрошували лише один день, в п'ятницю!»* [61, Арк. 3]. Проте, в окремих селах має місце запрошення в будь-який інший день тижня. Такий звичай поширений у населених пунктах Вінницького (1, 4, 5, 8, 9), Барського (11-13), Тростянецького (13а), Бершадського (15), Жмеринського (21), Калинівського (25, 26), Хмільницького (26а), Крижопільського (28), Козятинського (32, 34, 37, 38), Літинського (39, 40), Липовецького (42, 43), Могилів-Подільського (46, 47), Немирівського (48, 49), Муровано-Куриловецького (50, 51), Оратівського (55), Погребищенського (57), Піщанського (58), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62, 63-66, 70, 71), Чернівецького (72, 73), Тиврівського (74а), Шаргородського (76), Чечельницького (77), Ямпільського (78-80), Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83, 84, 86, 87), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах на Хмельниччині. Так, у селі Буша (79) Ямпільського району Вінницької області запрошувати на весілля могли у вівторок.

Отже, матеріали дослідження показали, що на переважній частині Східного Поділля традиційним для запрошення днем є – субота, малопоширеним є запрошення у п'ятницю, спорадичним явищем є запрошення у четвер. Обов'язковим при запрошенні на весілля є дотримання звичаю запрошувати у хаті. У селах Стіна (59), Слобода Бушанська (81) та Краснопілка (17) Вінницької області поєднувалась традиція запрошення в п'ятницю та суботу (Карта №11).

Традиційним явищем для досліджуваної території є використання молодим і молодою спеціальної випічки – калачів для запрошення на весілля. Детальний опис запрошення на весілля вдалося зафіксувати у селі Стіна (59) Томашпільського району Вінницької області: *«Старша дружка носить в руках калач молоді, прикрашений куклюю*

з прядива, васильком і двома червоними квітками, зв'язаними червоною стрічкою. Це той калач, через який у п'ятницю вони рвали барвінок... Запрошує: вітається, три рази вклоняється в хаті – «Просили тато і мама і я вас прошу на весілля!» На столі молода кладе калач із куклюю. Молоду з дружкою (молодого з дружбою) запрошують сісти. – «Сідайте, будь ласка, бо і в нас є дівчата, щоб і в нас старости сідали». Рідніші пригощають. Якщо молода близька родичка – її перев'язують хусткою і запрошують разом із дружкою за стіл. Після чого молода дякує, забирає свій калач і йде просити далі» [53, Арк. 12]. Використання великої кількості калачів поширене у східних районах Вінницької області. Так, у селі Сологубівка (52) Оратівського району Вінницької області молода також запрошувала на весілля калачами, які носила в торбі. У цьому населеному пункті зафіксовано пісню, яку співали для молодої, коли та поверталась додому після запрошення:

«Спитай мене, моя мамо, звідки я йду,

Спитай мене, моя мамо, що я несу.

Несу тобі торбу з калачів –

Попросила на весілля родичів» [48, Арк. 34];

Молода просила на весілля гостей з калачем, який мав бути оберезаний стрічками [13, Арк. 5];

Молода просить на весілля з калачами, які повинні бути перев'язані червоною стрічкою [32, Арк. 6].

Такий звичай зафіксовано у селах Вінницького (1-3, 8), Бершадського (14), Гайсинського (19, 20), Жмеринського (21, 22), Калинівського (23-25), Крижопільського (29-31), Козятинського (32, 33), Літинського (39-42), Липовецького (45), Погребищенського (57), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62, 63, 66, 68, 70), Шаргородського (74-76) районів Вінницької області, а також у Красилівському (83, 86) районі Хмельницької області.

Калачі, якими запрошували найближчих родичів, мали певну відмінність за формою і розмірами від калачів, якими запрошували інших гостей. Так, у селі Слобода Дашківецька (3) Вінницького району Вінницької області *хрещених рідного дядька і тітку запрошували з сорочкою, хусткою, рушником та обов'язково із «паровим калачем», який боярин клав на стіл* [64, Арк. 2]. Паровий або парний калач складався із двох невеликих, зліплених до купи калачиків (Фото №2). У селі Малі Крушлинці родичів запрошували маленькими калачами, а хрещених – великим калачем [9, Арк. 23]. У роботі фіксується рідкісний обряд, коли молода запрошує на весілля молодого: у селі Велика

Стадниця після того, як молода запросила всіх гостей, вона поверталась додому, їй за традицією давали «паровий калач», щоб вона йшла до молодого і просила його за чоловіка [11, Арк. 7]. У ньому простежується зв'язок з описом звичаю у Боплана, за яким дівчина просила у хлопця взяти її за жінку [109, с. 75]. Як бачимо, певна відмінність вивляється у виді випічки для запрошення в межах одного Вінницького району. У південних і південно-східних районах для запрошення на весілля випікають один або пару великих калачів, які лише кладуть на столі, а, виходячи з хати, забирають з собою [225, с. 39].

Як бачимо, молода могла ходити з одним калачем, який вона забирала після запрошення або ходити з одним калачем і забирати його після запрошення, а господарям залишати один з калачів, які носили дружки – цей варіант побутує у селі Хоменки Шаргородського району Вінницької області: *«Молода колач брала на бинду, а дружки в хустку чи на бинду (з 30 чи скільки треба) і просили.»* [161, с. 374].

У селі Бірків (40) Літинського району Вінницької області *починали просити з хрещених і найближчих родичів, яких просять подвійним калачем і хусткою, сусідів же з простим калачем* [40, Арк. 4].

Сліди давніх вірувань зберігає звичай використання *маленького калачика* для першого стрічного при запрошенні у селі Малинки Погребищенського району Вінницької області: *«На весілля запрошували парою калачів, прикрашених квітами і зв'язаних червоною стрічкою, які носили дружка (у молодого дружба). У молодого чи молодій ще був маленький гарно прикрашений калачик, яким запрошували першого стрічного на дорозі»* [51, Арк. 3]. Подібна обрядодія запрошення першого стрічного побутує у родильній обрядовості: «На Надніпрянщині і Лівобережжі, якщо попередні діти вмирали, за кумів запрошували перших стрічних людей – «стрічних кумів», «кумів з дороги». І в тому, і в іншому випадку виходили із єдиного правила, що визначалось бажанням перехитрити злі сили, що могли нашкодити здоров'ю дитини [126, с. 120]. Проте, в межах різних обрядів одне правило може мати різні функції та різний зміст. Так, давання нареченою випічки при запрошенні першому стрічному можна розглянути у двох аспектах. Перший: подавання калачика – дар, жертва; другий: мотив першого зустрічного – за аналогією християнської милостині магія ґрунтується на уявленнях про випадкового перехожого як образу мандрівних святих, убогих (яких в ім'я господа слід обдарувати), на кшталт тих, хто завжди біля церкви просить милостиню.

Побутування обрядодії, коли калач на запросинах *залишають* господарям, зафіксовано у селах Вінницького (2, 4, 7, 9), Козятинсь-

кого (35), Літинського (40), Оратівського (52), Іллінецького (63, 64, 66, 71), Чернівецького (73), Теплицького (91-93) районів Вінницької області. Калач, який залишають в хаті під час запрошення на весілля, потрібно зразу ж з'їсти: «щоб не черствів, аби молоді швидко не зостарілися» [26, Арк. 13]. Тому у більшості сіл ці калачі відразу розламували і куштували (2, 4, 7, 9, 40, 63, 64, 66, 71, 91-93). Проте у окремих селах Барського (12), Гайсинського (16), Липовецького (44), Ямпільського (79-81) районів Вінницької області, а також у Красилівському (84, 85) районі Хмельницької області використання випічки при запрошенні відсутнє. Калач не залишають у селі Стіна (59) на півдні Вінниччини, що є локальною особливістю даного населеного пункту. У селі Фронтівка (53) Оратівського району Вінницької області зафіксовано локальний різновид випічки для запрошення на весілля у вигляді птаха, а саме – *голуб*, з яким молода просила гостей на весілля. За народним уявленням *голуб* – символ вірності і кохання. У закапатських українців існує повір'я: якщо дівчині і хлопцю дати по половині серця голуба, вони будуть вічно любити одне одного [136, с. 516]. Для запрошення батьків наречених як молода, так і молодий носили *калачі* [45, Арк. 12].

Записи польового матеріалу засвідчують, що у середині ХХ ст. при запрошенні на весілля у більшості населених пунктів Вінниччини, крім південно-західних її районів зберігався *народний стрій* (повністю стрій), у якому була одягнена молода, зокрема, у населених пунктах Вінницького (1-3, 5, 7, 8), Бершадського (14), Гайсинського (17), Жмеринського (21), Калинівського (23-26), Крижопільського (28-31), Козятинського (33), Літинського (41), Оратівського (52, 53), Погребищенського (56, 57), Томашпільського (59), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (64, 66, 67) Теплицького (91) районів Вінницької області та у Красилівському (86) районі Хмельницької області. Так, у селі Маньківка (14) Бершадського району Вінницької області запрошуючи на весілля *молода була одягнена так само, як і до шлюбу: вишивана сорочка, широка спідниця, поверх жакета чи свити (залежно від пори року) – перев'язаний пояс, а на голові вінок і багато лянт...це той самий вінок, який молода одягне в неділю*» [5, Арк. 8]. Також молода могла мати в одязі окремі елементи народного вбрання, наприклад, *вінок з стрічками* – у південно-західних та південних районах Вінницької області, з приляганням до нього сіл Хотьківці (84), Митинці (85), Заруддя (87), Попівці (89) – на півночі Хмельницької області: «Обов'язково запрошувала у віночку, який плели на вінкоплетинах, до якого чіпляли багато різнокольорових стрічок «лент». На-

магалися чіпляти якнайбільше стрічок, оскільки за віруваннями вони асоціювалися з багатством: «ленти – багатство!» [75, Арк. 3]; Як я ходила просити, то була вбрана в українському...з вінком, лентами, і ходила з друзками селом, просила родичів [10, Арк. 14] (Фото №3). Ходила нівеста просити по селі в лентах [18, Арк. 28].

Не використовували народного вбрання у середині ХХ ст. у селах Вінницького (4, 6, 9), Барського (10, 11), Бершадського (13, 15), Тростянецького (13а), Гайсинського (16, 18-20), Жмеринського (22), Хмільницького (26а), Калинівського (27), Козятинського (32, 34, 35-38), Літинського (39, 40, 42), Липовецького (43-45), Могилів-Подільського (46, 47), Немирівського (48, 49), Муровано-Куриловецького (50, 51), Оратівського (54, 55), Піщанського (58), Іллінецького (62, 63, 65, 68, 69-71), Шаргородського (74-76), Тиврівського (74а), Чечельницького (77), Ямпільського (78, 79, 81), Теплицького (92, 93) районів Вінницької області та у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах на Хмельниччині (Карта №12).

Суцільне обстеження досліджуваної території та картографування матеріалу визначило поширення певної кількості дружок або бояринів при запрошенні на весілля, що відповідало давній традиції. Зазвичай запрошувати на весілля молода ходила із *однією дружкою*, ця традиція поширена у східних, у центральних, південних районах Вінницької області, а також на півночі Хмельниччини (1, 6, 9, 13-15, 17, 20, 39, 48, 49, 52-55, 57, 58, 62-64, 65-70, 73, 77-80, 84, 89). Звичай запрошувати на весілля молодого з *багатьма друзками* є характерним для північних, західних, південно-західних, центральних районів (з накладанням на ареал поширення запрошення *із однією дружкою*), південних, спорадично у населених пунктах східних районів Вінницької області, а також на півночі Хмельницької області (2-4, 5, 7, 8, 10-13а, 16, 18-27, 29-38, 40-47, 50, 51, 56, 59-76, 81-83, 85-90) (Карта №13). Так, у селі Пеньківка (42) Літинського району запрошуючи на весілля дружки співали:

*«Ой на горі жито, а в долині просо,
Молода дівчина на весілля просе»* [41, Арк. 9].

Так само, як і молода, молодий запрошував на весілля з *одним боярином*, що поширено у північних, західних, центральних, південних, спорадично у східних районах Вінницької області, з додаванням до нього сіл Митинці (85) та Вереміївка (86) на півночі Хмельниччини (1, 6, 9, 13-15, 17, 20, 33, 39, 40, 48, 49, 52-58, 62-70, 73, 77, 78, 80, 84, 89, 91-93), або *багатьма* боярами, що є традиційним для східних

та південно-східних сіл, із поширенням на центральні та південні райони, Вінницької області, а також на півночі Хмельницької області (2-5, 7, 8, 10-12, 16, 18, 19, 21-27, 29-32, 34-38, 41, 42, 44, 45-47, 59-61, 71, 72, 74, 74а, 75, 76, 81-83, 87, 88, 90) (Карта №14).

Запрошення на весілля супроводжувалося традиційною промовою. За результатами польових досліджень умовно виділено *три види тексту запрошення* (Карта №15).

Зазвичай для запрошення молоді використовували сталий текст: *«Просили батько і мати на хліб, на сіль, – і я прошу – на весілля»*, який характерний для переважної частини досліджуваної території (1-8, 10-27, 29-42, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 54, 57-87, 89-93). Крім сталої традиційної форми запрошення, на досліджуваній території зустрічається й *інший текст*. Так, наприклад у селі Шипинки (12) Барського району Вінницької області текст запрошення є наступним: *«Прошу Вашого благословення, прошу на весілля!»* [65, Арк. 2]. У селі Маньківка (14) Бершадського району, запрошуючи на весілля, молодий показував: *«Добрий вечір! Будьте здорові з суботою, прошу вас на хліб, на сіль і на своє весілля, а Наталю (молоду) – за світилку! – клав калачі на стіл – Не на рік, а на весь вік, не за ту, що світить, а за ту, що весь вік жити!»*. Локальною особливістю запрошення на весілля у цьому населеному пункті є використання молодим трьох калачів: *«Дівчина приймає три калачі. Два їй, як нареченій і світильці, а один – родині»* [5, Арк. 8].

Майже у всіх населених пунктах досліджуваної території, крім південних її районів, поширене *взаємне запрошення* молодими батьків молодих (1-7, 17, 20-22, 35, 36, 39, 44, 48, 49, 52-54, 62, 64, 66, 68, 71, 75, 76, 84, 86-90) (Карта №16).

Цілком зрозумілим є те, що в межах одного населеного пункту могли побутувати два види запрошення. Наприклад, у селі Китайгород (64), Іллінецького району Вінницької області для запрошення на весілля використовували різний текст, для родичів – традиційний: *«Просили батько і мати на хліб, на сіль, – і я прошу – на весілля»*, а запрошуючи батьків, казали: *«Просили батько і мати на хліб, на сіль, – на весілля! А я Вас прошу батька – за батька, матір – за матір!»* [22, Арк. 5]. Поєднання запрошення *традиційним текстом* та *текстом при запрошенні батьків* поширене на сході Вінницької області з приляганням до нього села Стрільники (75) у центрі Вінниччини.

Йдучи запрошувати гостей на весілля, молоді мали дотримуватися певних заборон, наприклад, намагалися *не зустрічатись* на дорозі (2, 7, 10, 46, 68, 70, 71). Так, у селі Сосонка (2) Вінницького ра-

йону Вінницької області запрошуючи на весілля молода з дружками і молодий з боярами намагалися не зустрічатися по дорозі, а якщо зустрінуться, то обмінюються калачами [6, Арк. 15].

Заборона зустрічі молодих при взаємному запрошенні батьків спорадично фіксується у населених пунктах на південному-заході, центрі, сході Вінницької області і чітко протягується вузькою смугою: Кукавка (46) – Каришків (10) – Сосонка (2) – Малі Крушлинці (7) – Пархомівка (68) – Даньківка (70) – Слободище (71) (Карта №17).

Проте у середині 50-х рр. ХХ ст. помітно видозмінились звичаї, пов'язані із *запрошенням на весілля*. За традицією, крім усного запрошення, на даному етапі весільного дійства обов'язково використовували *обрядовий хліб* – калач або шишку. Такий обряд почав зникати в основному у повоєнний час. Так, оповідачі із села Дорошівка Ямпільського району Вінницької області згадували, що у 40-х рр. ХХ ст. *«молода ще просила з калачем на руці, руку просувала в дірку»* [66, Арк. 3]. Хоча, як показує матеріал та праці попередніх дослідників, обряд запросин із калачем поширений і дотепер у деяких селах Томашпільського р-ну Вінницької області. *«Кожній дружці, світилиці, дружбам печеться по два калачі «подвійняки»* [53, Арк. 15]; *Молода просить з калачем* [57, Арк. 4]; *Разом із нареченою ходила старша дружка, вона носила у сумці калачі, які давали запрошеним* [21, Арк. 8]. *«Один калач дають під час запрошення, з ним вони повинні прийти на весілля»* – пише С. Творун [224, с. 99].

У повоєнні роки набуває поширення запрошення, яке здійснюється за допомогою *листівок*, що поширено у населених пунктах Гайсинського (16), Крижопільського (28), Липовецького (43), Муровано-Куриловецького (50, 51), Ямпільського (79, 81) районів Вінницької області, що є наслідком впливу радянських традицій (Фото №4). У деяких селах у 1960-х рр. особисте запрошення молодою зникає: поштою пересилаються листівки. Так, у селі Буша на Вінниччині записано: *«У нас, якщо ходила нівеста, то носила запрошення, зразу на папірчиках, а потім – пішло на открытках, а по тому – вже й не ходив ніхто – поштою. Принесли на пошту, побив начальник пошти, роздали листоношам, і ті понесли!»* [67, Арк. 2].

На фоні загального поширення особистого запрошення молодими, що засвідчило давню традицію, фіксується новація: запрошення листівками.

Розмитий ареал запрошення *листівками*, поширений на заході Вінницької області з додаванням до нього сіл Вільшанка (28), Буша (79) на півдні та у селищі міського типу Липовець (43) у центрі Він-

ниччини.

Поєднання запрошення *особисто і листівками* як спорадичне явище зафіксоване у селах Слобода Бушанська (81) на півдні Вінниччини та Бубнівка (16) – на сході Вінницької області.

2.1.5. Весільний коровай та інші види весільної випічки

Коровай – один з найголовніших атрибутів, який побутує у всіх слов'янських народів, проте, на відміну від українців, у росіян коровай вживається і у не обрядовій формі [139, с. 427; 140, с. 66]. Дослідники весільної обрядовості кінця XIX – початку XX ст. на основі звукової подібності слів «коровай» і «корова» вбачали генетичну спорідненість обрядового хліба та ритуальної тварини, зокрема корови. Так, Ф. Вовк пов'язував походження короваю від санскритського *krava*, а також проводив паралелі з латинським *caro-nis* – м'ясо, старослов'янським *krava* і українським *корова* [125, с. 244]. Дещо інше трактування знаходимо у М. Сумцова, який припускав, що первісним значенням слова «коровай» було поняття «хліб», етимологічно пов'язане із санскритським *upakarika* – вид пирога [218, с. 125]. Дослідник виділяє в короваї чотири знакові контексти – жертвний, символіку небесного подружжя, молодих, а також добробуту [219, с. 430]. Також М. Сумцов наголошував на тому, що в народній традиції священність хліба та ікони були тотожними, а коровай під час вінчання клали в церкві [220, с. 65]. На думку сучасних українських дослідників, коровай насамперед «уособлює традиційну весільну лінію – продовження роду, багатодітності молодої сім'ї, міцності шлюбного єднання», що «проявляється у прикрашанні короваю зверху шишками, качечками, парними голубами, «вареничками», у виділенні молодим центральної шишки [98, с. 50].

При виготовленні та випіканні короваю дотримувались чітких обрядодій, вибирали певний день тижня (Карта №18). На переважній частині досліджуваної території таким днем був *четвер* (1, 2, 6, 8, 13, 13а, 15, 18-20, 26а, 29, 31, 35, 43, 50, 51, 52, 56, 57, 66, 68, 74а, 75-78, 87, 90). Пекти коровай могли і в *п'ятницю* (16, 18, 27, 30, 33, 53, 56, 66, 68, 71, 74, 89), а також в *суботу* (4, 7, 15, 23, 25, 26, 60, 61, 67, 70).

Локальною особливістю села Семенівка Шаргородського району Вінницької області є те, що у молодої коровай печуть в *четвер*, а у молодого – в *середу* [62, Арк. 5]. У деяких південних районах, зокрема, в селі Стіна Томашпільського району, замість весільного короваю випікають калачі, які готують найближчі родички у *вівторок* (59). Мають місце і певні відмінності у весільному обряді сіл Вінниччини на українсько-молдавському порубіжжі, а саме, у Ямпільському ра-

йоні. Локальною особливістю весільного обряду досліджуваної території є те, що замість весільного хліба [*короваю* – М.П.] тут печуть калачі, функції яких в достатній мірі співпадають з функціями *короваю*.

Для випікання *короваю* запрошували жінок, які в першу чергу, добре знали свою справу, яких обов'язково мала бути *парна кількість* і на більшій частині досліджуваної території їх називали *коровайницями* (1-21, 23, 24, 26а, 30-32, 34-40, 42-44, 47-52, 54-57, 59-61, 63-68, 70, 72-77, 82-87, 89).

Локальна обрядодія запрошення на *коровай* зафіксована у селі Краснопілка (17) Гайсинського району Вінницької області, за якою свахи молодого йдуть до молодої просити на *коровай*, а свахи молодої – до жениха. При цьому старша сваха йшла зі спеціально-спеченим парним *калачем із зубчиками*, з яким вона повинна ходити всі дні і не обломити жодного зубчика на калачі [14, Арк. 5]. Крім того, *коровай* могли випікати *свахи* (22, 33, 46, 53, 62, 71). Не звертали уваги на кількість *коровайниць* у кількох населених пунктах досліджуваної території, тому їх могла бути *непарна кількість* (41, 45, 78, 88, 90). На півдні Вінницької області функції *коровайниць* виконує *куховарка* (58, 79, 80, 81). Сам термін *куховарка* або *кухарка* характерний для всієї території Поділля, проте він позначає жінку, яку запрошували для виготовлення весільних страв, а *коровай* вона не випікала. Очевидно, випікання *короваю* *кухаркою* пов'язано із забуттям традицій, із перенесенням назви.

Для більшої частини досліджуваної території характерна *парна кількість коровайниць*. На фоні ареалу *парної кількості коровайниць* виділяється мікроареал поширення випікання *короваю* *непарною кількістю коровайниць*, який вузькою смугою охоплює північні села Хмельницької області: Гальчинці (90), Лисогірки (88) та селище міського типу Літин (39) – на заході Вінницької області. До нього прилягає село Франківка (78) у південній частині Вінниччини. Приготування *короваю* *свахами* виділяються невеликим мікроареалом у східній частині Вінниччини, до нього прилягають села Вернигородок (33) на півночі, Кукавка (46) на південному заході та Мартинівка (22) на заході. Випікання *короваю* *куховаркою* зафіксоване на півдні Вінниччини (58, 79, 80, 81). Ймовірно, така локальна відмінність пов'язана із забуттям давніх традицій (Карта №19).

Коровай лишається головним весільним атрибутом українського весілля і дотепер. Навколо *коровайного* обряду групується ряд обрядових дій: виготовлення, прикрашання, розподіл. На відміну від загальноподільського звичаю, на порубіжній українсько-молдавській те-

риторії коровай печуть лише в молодій – з діркою всередині, щоб поставити «світло» – свічки: *«Коровай – звичайний «колач», в середину якого кладеться баночка, чи кварта, щоб тут була дірка, в яку закладається великий букет з свічками. Це нанашки – називається «тримають світло»: дві свічки вкладаються в дірку, до купи, а коло кожної свічки є букет»* [68, Арк. 4] (Фото №5-7). Вирізняється обряд випікання короваю, для виготовлення якого не запрошували спеціальних жінок-коровайниць, а всю роботу виконувала одна жінка: *«Плели колач учетверо, роботу виконувала кухарка, а підказувала мама. До короваю не співали тоді, не співають і зараз. Прикрашали коровай калиною, барвінком і квітами з тіста – три, а на похорон – чотири! На весіллі все не парне!»* [69, Арк. 4]. Дане явище ймовірно теж пов'язане зі зміною традицій.

У молодого печуть спеціальні «колачі» [місцева назва калачів – М.П.], їх несуть дружби. Слід зауважити, що цей обряд зберігається до сьогодення часу.

Локальну специфіку має зафіксований в одному із південних сіл на українсько-молдавському порубіжжі обряд «розривання колача». Для цього печуть спеціальний «розривний колач», в середину якого кладуть гроші, перев'язують барвінком, калиною. Коли молоді йдуть з розпису, свати (дружби) тримають калач перед хатою. Молоді мають тричі пройти під ним. Два рази проходять, а за третім разом всі присутні – і старі, і малі рвуть його. Кому попадуться гроші – дуже добре. А ще кажуть: *«Щоб так за дівками хлопці рвалися, як за тим колачем!»* [67, Арк. 4]. Дослідники В.Г. Кушнір та Н.О. Петрова пов'язують ламання калача з початком обрядодій введення молодих у стан одружених [170, с. 196]. Обрядодія розривання калача поширена і у молдаван. Проте, як зазначають дослідники, в українських селах це роблять свідки на плечі молодого та молодої, в молдавських – самі молоді, намагаючись відділити для себе більшу частину, щоб згідно прикметі, бути головним у сім'ї [127, с. 337].

«Розривному колачу» надавали магічного значення – хоч крихту намагалися зберегти і давали худобі перед тим, як мали продавати: *«Щоб так купці рвалися за товаром, як за тим колачем!»* [68, Арк. 5]; *«Зара і бізнесмени просять того колача, щоб... велося»* [70, Арк. 6]. Обряд «розривання калача» не втратив своєї обрядової функції і сьогодні.

При запрошенні жінок для випікання короваю особливу увагу звертали на їхній сімейний стан, зазвичай – вони мали бути заміжніми і добре жити в парі: *«Покритка, вдова, розвідниця, московка, шлюха,*

нечесна (та, що в неї весілля було без вінка), та, що мала два-три шлюби, та, що в неї діти мруть, – не можуть бути коровайницями (місити і пекти коровай)», – пише Гнат Танцюра [223, с. 54]. Це загальноукраїнська традиція. Федір Вовк зазначає: «На Україні коровай годиться робити виключно тільки молодцям, що на той час живуть зі своїми чоловіками, так, що до участі в цьому обряді не можуть бути допущені не тільки вдови, але й ті молодці, що їх чоловіки на той час відсутні, наприклад, на військовій службі тощо» [124, с. 244]. «Запрошували поважних жінок, що жили в злагоді з своїми чоловіками» – пише О. Правдюк [121, с. 18]; *Коровай печуть тільки ті жінки, які живуть у «первині» – у першому шлюбі і мають дітей* [73, Арк. 3]. Дотримання даної вимоги побутує на всій досліджуваній території (2-35, 37-53, 55-64, 66-68, 70-72, 74-78, 82, 87-90).

За традицією, жінки, яких запросили випікати коровай, приносили з собою певні продукти. Так, у селі Уланова (26а) Хмільницького району Вінницької області *кожна коровайниця мала принести з собою миску муки і три яйця* [93, Арк. 3]; *Приходять дві коровайниці, приносять по мисці великій муки, приносять по кілька в кого там є яєць: по десять, по шість, щоб було парно і розчиняют* [56, Арк. 7]; *Кожна коровайниця несе борошно й яйця: борошно у середині тарілки, а яйця – «віночком» навколо нього, а також несуть масло* [53, Арк. 24]; *Брали з собою борошно, сметану, горіхи, яйця, молоко* [52, Арк. 12]. Дослідники вважають, що таке об'єднання продуктів від різних господарок мало на меті міцніше скріпити молоду сім'ю [99, с. 93]. Такий звичай побутував у населених пунктах (2-4, 7, 8-14, 19-21, 23-25, 27, 30, 31, 35, 37, 38, 39-41, 47, 53, 56, 60-64, 66, 71, 75-77, 82, 87, 89). Проте, у більшості сіл звичай відсутній. Так, у селі Шляхова (15) Бершадського району Вінницької області для короваю мати давала свої продукти [71, Арк. 3] (Карта №20).

Випікаючи коровай, у багатьох селах Вінницького, Гайсинського, Калинівського, Крижопільського, Козятинського, Немирівського, Муровано-Куриловецького, Оратівського, Тульчинського районів Вінницької області коровайниці дотримувалися певних обрядодій і на кожному етапі просили благословення у *господарів* (2, 7, 19, 31, 66), у *мами* (23, 35, 49, 53, 59, 75, 91-93), у *батька* (53), у *старости* (3, 9, 50-52, 60, 61).

Розсіяний східний ареал *благословення мамою* охоплює населені пункти північних, центральних, південних та південно-східних районів Вінницької області, межа його поширення проходить через населені пункти: Павлівка (23) – Стрільники (75) – Стіна (59) – Брідок (91)

– Орлівка(92) – Медвежа (49) – Самгородок (35) – Фронтівка (53).

Обрядодія *благословення старостою* зафіксована у південно-західній частині Вінницької області – Курашівці (50) – Котюжани (51); у східній – Сологубівка (52) з накладанням на ареал *благословення мамою* у центральній частині: села Торків (60), Крищинці (61) Тульчинського району. До цього ареалу прилягають також села: Слобода Дашківецька (3) та Цвіжин (9) Вінницького району.

Мікроареал *благословення господарями*, з накладанням його на ареали *благословення мамою* та *старостою*, тягнеться вузькою смугою, охоплюючи населені пункти: Сосонка (2) – Малі Крушлинці (7) – Красеньке (66) – Щурівці (19) – Городківка (31) (Карта №21).

Всю роботу коровайниці намагалися робити гуртом або попарно, щоб молоді в парі жили. Крім усієї іншої роботи, жінки *спільно мили руки* (2, 7, 9, 15, 17, 23, 32, 39, 40, 42, 43, 52, 57, 63, 71, 75) (Карта №22). Так, у селі Мітлинці (20) Гайсинського району Вінницької області *коровайниці одна другу вмивали тею водою, що руки помили і цілувалися, щоб цілувалися цілий вік молоді* [17, Арк. 14]. Зазвичай для миття рук використовували *пікну діжу* (8-10, 23, 35, 39, 44, 45, 52, 57, 66, 67, 71, 74), воду з якої виливали *на тік* (2, 15, 22, 32, 63) – як вважають дослідники, такі магичні дії також мали сприяти плодючості та любові [227, с. 133]. Ф. Вовк зазначав, що при цьому коровайниці висловлюють побажання, щоб молода пара стільки пар волів мала, скільки пар рук милося в цій воді [124, с. 248]. У селі Каришків (10) Барського району Вінницької області піднімаючи діжу коровайниці співали пісню:

«Ой піч, піч на стовпах, діжу носять на руках

Наша пече, наша пече, нам спече коровай грече!» [3, Арк. 22].

На думку дослідників, піднімання коровайницями діжі та вдаряння нею об стелю мало сприяти тому, щоб добре виріс і хорошим вдався коровай [239, с. 30].

Поширення *обрядодій з діжею* при випіканні короваю охоплює переважну більшість населених пунктів досліджуваної території, крім південних її районів.

Обрядодія *випікання води на тік* вузькою смугою пролягає з північного на півдний схід, охоплюючи населені пункти: Блажіївка (32), Бабин (63), Шляхова (15), з приляганням до нього сіл Мартинівка (22) в західній частині Вінницької області та Сосонка (2) у центральній частині Вінниччини. Таке розгалуження, очевидно, вказує на побутування даної обрядодії в минулому на більшій території (Карта №23).

Коли коровай садили в піч, то в хаті мало бути тихо, адже при

найменшому стукові він міг сісти. Досвідчені коровайниці, які знали-ся у своїй справі, всіляко намагалися посприяти тому, щоб коровай вдався добрим. Якщо боялися, аби коровай не пригорів, то брали хустину, мочили у воді і накривали зверху, щоб не «посмалився». Про те, чи коровай готовий, дізнавались наступним чином: старша коровайниця торкалася його носом, якщо не пекло – то готовий. Така особливість зафіксована у межах Красилівського району Хмельниччини. Про готовність свідчив і духм'яний запах, який розносився по всій хаті, а також вага короваю, яка була значно більшою перед тим, як його садили в піч. Традиційно виймати коровай із печі мав той, хто його посадив. У селі Хотьківці Красилівсько району Хмельницької області зафіксовано жартівливу пісню, яка супроводжувала цей процес:

*А хто встромив, то той вийме,
Бо вже другий не прийде,
Не будемо наймати –
Короваю виймати [72, Арк. 4].*

Слід звернути увагу на відверто еротичний підтекст даної пісні. На думку дослідників, сам процес виготовлення і випікання короваю, а також прикрашання його різноманітними зооморфними фігурками, чоловічими та жіночими: *коса, голубка, гуска* – є поєднанням чоловічого та жіночого начал, що мали сприяти заплідненню [138, с. 88] (Фото №8,9).

Різнманітними за формою були короваї. У селах Вінницького (9), Барського (11), Бершадського (14), Козятинського (35, 37), Томашпільського (59), Іллінецького (63, 71), Ямпільського (79) районів Вінницької області переважає *кругла форма* (Фото №10).

«По вживанню хлібних виробів українське весілля посідає перше місце серед слов'янських народів» – зазначав М. Сумцов [220 с. 56]. Так, окрім короваю у традиційному весільному обряді Поділля використовують і інше обрядове печиво. Серед них – *шишки* (7, 25, 32, 35, 39, 42, 52, 56, 62-64, 71, 75, 87, 88) (Фото №11), *калачі* (5, 28-30, 39, 42, 46, 59, 62, 63, 72, 76, 79, 87, 88) – якими могли запрошувати на весілля і обдаровувати рідних при переполі; *качки* (16, 17, 67) (Фото №12), *гуски* (19, 22, 76), *голубки* (5, 20, 42), *парні калачі* (64), *подвійники* (31), *лебеді* (39), *пирого* (11), *подарки* (13, 91, 92, 93), *парові гуски* (46), *лежні* (63) (Карта №23а). Вражає своєю різноманітністю весільне печиво Іллінещини, де під час обдаровування весільних гостей використовували спеціальну випічку. Для пошанування чоловіка і дружини використовували парний весільний *калач для подружньої пари* (Фото №13). Для весільної свахи пекли калач, який називався

«квітка» (Фото №14). Калач «курінь», який дарували сватові, мав овальну форму, всередині була запечена пляшка. Горличко пляшки трішки виглядало з калача для того, щоб ємність можна було заповнити рідиною (Фото №15).

При обдаровуванні весільних гостей на Тепличчині використовували спеціальні калачики, які мали назву «подарки». Їх давали всім гостям разом із іншими подарунками, зазвичай чоловікам дарували сорочки, а жінкам – хустки. Отримавши такі дари – сімейна пара мала їх відтанцювати, тримаючи в руках разом з «подарком» [73, Арк. 3].

Локальною особливістю при виготовленні короваю у селі Сокильці (18), на південному сході Вінниччини, є випікання спеціального обрядового печива – *вихватня*: *Його тричі перехрещували і садили в піч перед короваєм*. [13, Арк. 5]. Очевидно, дана обрядодія мала сприяти тому, щоб коровай добре вдався, а сам *вихватень* – відганяв сили, які могли завадити цьому. Мотив очищення зафіксовано і у селі Стрільники Шаргородського району: *«Всадивши коровай у піч, ляли велику миску води, всі коровайниці підходили і вмивали одна одну цілуючи»* [74, Арк. 5].

По тому, як вдавався коровай, примічали, як будуть жити молоді. Дослідник народної культури Поділля В.А. Косаківський записав у селищі Чучельнику Вінницької області легенду: *«Женився один хлопець, то пекли йому три короваї: перший – поганий, другий – поганий, третій – теж поганий. На стіл поклали перший. Він три рази женився і повернувся до першої жінки»* [162, с. 10].

Польові матеріали засвідчили, що у більшості населених пунктів досліджуваної території за ознакою, наскільки вдавався коровай, прогнозували майбутнє життя подружжя (28-31, 53, 77). Поганим знаком вважалося, якщо коровай *просів* (27, 39, 40-42, 62, 64, 66); *лопнув* (15, 22, 78, 79, 87); *запав* (3) або *пригорів* (76).

Після закінчення роботи мати дякувала коровайницям, зазвичай це було *пригощання* (5, 6, 10, 23, 24, 27-33, 41, 43, 53, 54, 56, 62, 63, 67, 68, 70, 71, 75, 76, 87, 90). Але окрім пригощання, коровайницям за роботу могли давати *хустки* (19, 20, 33, 71), *фартухи* (7, 33, 71), *шишки* (3, 25, 56, 64, 71, 75), *качки* (8, 16, 67), *голубки* (42, 77), *гуски* (3, 22, 75), *подвійник* (31), *маленький коровай* (90). У селі Сокильці (18) Гайсинського району Вінницької області мати, дякуючи за роботу, давала старшій коровайниці до хустки *вихватень* [13, Арк. 5].

Дослідження показало, що випікання короваю, як один з головних етапів весілля, починає зникати у 70-х рр. ХХ ст. Наприклад, на Хмельниччині респонденти зазначили: *«Ще в 1969 році коровай пекли*

на весілля в селі, а в 1970-му – замовляли в Красилові» [75, Арк. 6].

Крім спеціальної випічки на весіллі використовували *хліб*, що був важливим обрядовим атрибутом: «*Хліб обов'язково, куди б не йшли! Все весілля з хлібом. Молодий, старости, дружки йдучи на весілля, несуть із собою хліб!*» [5, Арк. 7].

У перший день весілля кожна сімейна пара, яка була запрошена, обов'язково мала принести з собою хлібину. Іконою та хлібом благословляють молодих перед тим, як вони мають йти до розпису або вінчатися.

Переймання молодих обов'язково відбувалось з хлібом (Фото №16). У південно-східних районах Вінниччини ця обрядова дія відбувається наступним чином: хтось із родичів молодої або молодого – чоловіки, хлопці – виносили на вулицю невеличкий столик, або стілець, застелений рушником. На рушник клали хліб з сіллю і так зустрічали молодих, які поверталися з вінчання або розпису. Підійшовши до такої перепони, молоді мали поклонитися, поцілувати хліб. Заплативши за перейму, молодий забирав хліб з рушником. При перейманні молодих на Ямпільщині, крім хліба, водою – з кварти чи відра – переливали молодим дорогу. Молодий так само платив викуп, забирав хліб, а стілець, на якому він стояв, – перекидав ногою (Фото №17). Після цього молоді йшли далі.

2.1.6. Гільце

Невід'ємним атрибутом традиційного загальноукраїнського весільного обряду є обрядове деревце – *гільце* з цілим комплексом обрядодій по його виготовленні і прикрашанні [237, с. 98–214] (Фото №18). Семантика весільного деревця складна і багатогранна. Витоки її сягають у давні релігійно-світоглядні уявлення і пов'язуються насамперед з символікою світового дерева як образу простору та часу, світовою віссю, що поєднує землю і небо, віссю плину та часу від земного – до небесного, від народження до смерті. Гільце («вильце») належить до групи таких символів, як вовна, льон, конопля (сировина, яка пройшла первинну обробку, але ще не стала готовою продукцією) й особливо кужіль, з яким пов'язують звивання як процес перетворення персонажу, отримання ним іншого соціального статусу [105, с. 218]. Як зазначає А. Гура, у більшості випадків гільце – це прикрашена ялинка або гілка смереки, іноді інше хвойне дерево (сосна, ялиця, верес) [134, с. 198]. Зафіксовані автором матеріали доповнили дослідження попередніх років, подавши просторове поширення гільця на Східному Поділлі, особливості його виготовлення та обрядодії з ним. Виготовлення гільця із гілок *сосни* поширене на переважній більшості

досліджуваної території і побутує у селах Вінницького (1), Барського (10), Гайсинського (16-18), Жмеринського (21, 22), Козятинського (35-37), Літинського (39-42), Липовецького (43, 45), Могилів-Подільського (47), Немирівського (48, 49), Оратівського (52), Тульчинського (60, 61), Чернівецького (72, 73), Шаргородського (74-76) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (84, 85, 87), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Польові записи засвідчили, що гільце виготовляють з *сосни* і *ялини*, чи тільки з *ялини* у Вінницькому (1), Барському (10-12), Калинівському (25, 27), Козятинському (32, 34, 35), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (54), Іллінецькому (62, 64-66, 68), Шаргородському (74), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області, а також у Красилівському (83, 86), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89) районах Хмельницької області. Менш поширеним є використання гілок *плодового дерева* (19, 72, 73). Так, прикрашання гілок *вишні* найбільш відоме у Вінницькому (1-9), Бершадському (13-15), Калинівському (23-27), Козятинському (33, 36, 37, 38), Оратівському (53-55), Іллінецькому (62, 63, 65-68 71) районах. Рідше таке гільце побутує у Калинівському (25, 27), Бершадському (13), Липовецькому (44) районах Вінницької області. У селі Мітлинці Гайсинського району на Вінниччині для виготовлення гільця, крім ялинки, використовували вершок *черешні*, що є локальною особливістю даного населеного пункту [17, Арк. 14].

Локальною особливістю села Орлівка Теплицького району Вінницької області є форма гільця. В даному населеному пункті [*крім гільця традиційної форми – М.П.*], для його виготовлення роблять спеціальний каркас із арматури який прикрашають гілками ялини [78, Арк. 5].

Варіативність у виборі матеріалу для гільця зафіксована у Іллінецькому районі, у більшості досліджених сіл якого традиційно переважає *вишня*, проте у селі Привільне (69) використовують *гілку верби*, прикрашену стрічками і цукерками [19, Арк. 5]. Використання *палиці* як гільця побутувало на півдні Вінниччини, а саме – у селі Кукавка (46) Могилів-Подільського району: «*Раніше була палка, а зараз куповане!*» [76, Арк. 2].

На переважній частині досліджуваної території виготовлення гільця відбувалось в переддень весілля на *дівич-вечорі* або *вінокплетинах*, переважно це була *п'ятниця* (23-27, 33, 67, 76) або *субота* (3, 35, 52-54, 71, 74, 89). Дані експедиційних матеріалів засвідчили, що виготовляти гільце могли *дружки з молодю*, а також *самі дружки без*

участі молоді. Варіант, коли гільце виготовляли дружки з молоді, поширений у Вінницькому (1), Липовецькому (44, 45), Оратівському (52-54), Іллінецькому (62-64) районах Вінницької області, а також у Красилівському (84-87) та Летичівському районах Хмельницької області. Без участі молоді гільце виготовляли у Вінницькому (2-5, 9), Барському (10, 11), Гайсинському (20), Жмеринському (22), Калинівському (23, 25, 27), Крижопільському (30), Козятинському (32, 33, 35-37), Немирівському (48), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (71), Шаргородському (76) районах Вінницької області, а також у Красилівському (83) районі Хмельницької області.

Виготовлення гільця *дружками* охоплює північні, центральні, західні, частково – східні райони Вінницької області з крайніми точками Козятин (38), Степанки (11), Кришинці (61), Китайгород (64) з приляганням до нього сіл Зеленянка (30) на півдні Вінницької області та Дружне (83) на півночі Хмельницької області.

Поширеним на досліджуваній території є побутування весільного деревця – *гільця* і в *молодого*. Виготовлення і прикрашання гільця у молодого входило в обов'язки *світилок*. Дана традиція побутує у Вінницькому (2, 5, 7, 9), Барському (10, 11), Гайсинському (20), Жмеринському (22), Калинівському (23, 27), Козятинському (32, 33, 35, 36), Оратівському (52-54), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (62, 71) районах Вінницької області.

Менш поширеною є обрядодія виготовлення гільця, яку здійснювали *дружба з молодим*. Зафіксована вона лише у кількох населених пунктах Вінницького (1), Козятинського (37), Липовецького (45), Чечельницького (77) районів Вінницької області, а також у Красилівському (87) районі Хмельницької області.

Прикрасами для гільця, як в молодого, так і в молоді служив різний матеріал. Найпоширенішими для всієї досліджуваної території були *паперові стрічки* (1, 3-5, 9, 10, 17, 20, 23, 25, 27, 30, 33, 34-36, 38-40, 47, 48, 52, 54, 60-64, 67, 69, 72, 74, 76, 86, 87) та *паперові квіти* (1, 3, 16, 25, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 43-46, 48, 52-54, 60-64, 71, 72, 74, 76, 77, 83, 86-88, 90). Менш поширеним для прикрашання гільця є використання *цукерок*, що побутує у селах Вінницького (4), Козятинського (38), Літинського (39), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62, 69, 70) районів Вінницької області.

В окремих селах Вінниччини гільце прикрашали *колосками пшениці* (16, 19, 47, 48), *колосками жита* (16, 36, 48), *каліною* (3, 10, 72), *барвінком* (3, 22), *стружкою* (4, 42, 88), *биндами* (стрічками) (39). Локальною особливістю села Цвіжин (9) Вінницького району Вінни-

цької області є використання для прикраси гільця паперових *грошей* [8, Арк.3]. Очевидно, це явище є більш пізнім.

Поширеним для досліджуваної території є прикрашання гільця *старшою квіткою* – це перша квітка, яку чіпляє на верх гільця молода. Побутування *старшої квітки* поширене у селах Вінницького (2-4), Гайсинського (17), Літинського (42), Оратівського (52), Іллінецького (64) районів Вінницької області, а також у Красилівському (83-87) та Летичівському (88) районах Хмельницької області.

Детальний опис виготовлення і прикрашання гільця вдалося зафіксувати в селі Митинці Красилівського району Хмельницької області (від Ганни Олександрівни Шляхової та Горбатюк Марії Артемівни). Респонденти розповіли: *«Дівчата робили «старшу квітку» – перша квітка, яку чіпляє молода на самий верх гільця. До старшої квітки могли добавляти колосся жита і вівса, калину. Молода вчипила старшу квітку, а дівчата намагаються відразу вчепити за молодую свої квітки, вважаючи, що швидко вийдуть заміж. «І це правда!» – згадує М.А. Горбатюк – я тільки квітку вчипила – Ганіська за мною – торк... і вчипила, дівчата кажуть, що хлопця не має, де вона заміж вийде!?? Але десь Іван взявся – хлопчисько такий – нічого, і засватав! Всі аж здивувалися!!!»* [75, Арк. 7].

За традицією, під час весільного дійства з гільцем відбувались певні обрядодії. У селах Вільшанка (29) Крижопільського району і Юхимівка (74) Шаргородського району Вінницької області зафіксовано *танець дружби* із гільцем. У окремих селах Літинського (39-41) району Вінницької області та Красилівського (84-87) району Хмельницької області зафіксовано обмін гільцями між молодістю і молодим.

Ритуальна функція гільця простежується й у прикріпленні його на дах хати. А. Гура зазначає, що гільце мало сприяти щасливому подружньому життю: його розбирали, «щоб ніхто не міг нашкодити молодим», чи виносили на дах, як це прийнято у західних слов'ян, зокрема у поляків [137, с. 84]. Польові матеріали підтвердили, що така обрядодія, а саме – *прикріплення гільця на дах хати*, є поширеною на досліджуваній території і характерна для населених пунктів Літинського (42), Іллінецького (63), Шаргородського (74) районів Вінницької області, а також у Красилівському (84-87), Летичівському (88) і Старокостянтинівському (90) районах Хмельницької області. Так, у селі Хотьківці, Митинці, Вереміївка, Заруддя Красилівського району Хмельницької області на другий день весілля ввечері старший сват [*старший боярин* – М.П.] висаджує гільце на хату чи на дерево, а подають його на коцюбі. До гільця прив'язують пляшку горілки. Те гільце має

там бути, поки не впаде саме. А про горілку кажуть: «*Її треба випити тоді, коли народиться перша дитина!*» [77, Арк. 6]. Висаджене на хату або на дерево гільце вказувало, що недавно в цьому будинку святкували весілля (Фото №19, 20).

На переважній більшості досліджуваної території в кінці весілля гільце *розламували*. Обрядодія побутує у селах Вінницького (1, 2), Барського (10, 11), Гайсинського (17), Крижопільського (30), Іллінецького (62), Чернівецького (72), Чечельницького (77), Теплицького (91, 92) районів Вінницької області.

У тих селах, де виокремлюється *старша квітка*, при розподілі гільця її віддавали молодим (2, 88, 91), а решту – всім гостям (1, 2, 77, 91).

Дослідник весільної обрядовості А.В. Гура розглядає побутування весільного деревця як окремого елемента, а також в поєднанні з весільним короваем або хлібом [137, с. 83–84]. Дослідження показало, що гільце в поєднанні з хлібом [*вставляли в хліб – М.П.*] поширене у Вінницькому (2, 3), Жмеринському (22), Тульчинському (60, 61) Іллінецькому (62), Шаргородському (76) районах Вінницької області. В *коровай* гільце вставляли у селі Бубнівка Гайсинського району та Грушка Могилів-Подільського району Вінницької області (Фото №21). Гільце як *окремий елемент* побутує у Вінницькому (2), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. У зазначених населених пунктах його вставляли в спеціальну підставку – хрестовину.

2.1.7. Дівич-вечір: обрядодії, атрибутика

Не менш важливим етапом весільного дійства є *дівич-вечір*, головним дійством якого було *розплітання коси*, що вважається символом втрати дівочої волі, краси [105, с. 220]. Як слушно зауважує В.К. Борисенко, обряд розплітання коси на дівич-вечорі мав широкий ареал, і тільки в деяких районах України побутувала більш пізня традиція – розплітання коси перед вінчанням [230, с. 292].

На переважній частині досліджуваної території побутує пізніша форма розплітання коси, тобто – перед шлюбом: у селах Козятинського (32, 34-36), Липовецького (43), Могилів-Подільського (46), Оратівського (53-55), Погребищенського (56), Іллінецького (62, 63, 66-69, 71), Чернівецького (72), Шаргородського (75) Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Давня форма розплітання коси, тобто *на дівич-вечорі*, зафіксована лише у кількох населених пунктах Вінницького (6), Бершадського (13), Гайсинського (20), Крижопільського (30), Козятинського (37), Немирівського (48), Томашпільського (59) районів

Вінницької області. Слід зазначити, що день проведення дівич-вечора на досліджуваній території міг варіюватися.

Як показує матеріал, поширеною є традиція розплітання коси в переддень весілля, в *суботу*, що побутує у Вінницькому (1-5, 7, 9), Барському (10-12), Гайсинському (20), Жмеринському (21), Калинівському (23, 24), Козятинському (32), Літинському (39, 40), Липовецькому (44), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (52), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (70), Чечельницькому (77) районах Вінницької області.

Локальним варіантом є розплітання коси в *п'ятницю*, зафіксованим у селі Юхимівка (74) Шаргородського району та у селі Сальник (27) Калинівського району Вінницької області.

На переважній частині досліджуваної території перед розплітанням відбувається *викуп коси* (Карта №24). Дана обрядодія зафіксована у селах Вінницького (2, 7, 9), Калинівського (27), Козятинського (35), Літинського (39), Липовецького (43, 44), Немирівського (49), Оратівського (52, 53), Погребищенського (56), Іллінецького (62, 66, 68, 69, 71) Теплицького (91-93) районів Вінницької області.

Побутування викупу коси охоплює населені пункти східних, південно-східних, центральних, частково західних та північних районів Вінницької області. Поширення обрядодії можна виділити за крайніми точками: Погребище (56), Брідок (91), Літин (39), Самгородок (35).

Як показують записи польового матеріалу, поширеним на досліджуваній території є звичай, коли *молода ховалась* перед розплітанням коси. За традицією молода мала показати своє небажання виходити заміж. Обрядодія зафіксована у Вінницькому (1, 2, 9), Козятинському (35), Літинському (39, 40), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (52-55), Погребищенському (56), Іллінецькому (66, 71) районах Вінницької області та у Красилівському (85), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Так, у селі Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області молода ховається, а хлопці шукають її та виводять, але дівчина має вдавати, що не хоче сідати на кожух – не хоче дівочтва покидати [83, Арк. 4].

Побутування обрядодії *ховання молодої перед розплітанням її коси* охоплює східні, частково західні та центральні райони Вінницької області, з додаванням сіл Курашівці (50), Котюжани (51) на південному заході Вінницької області та на півночі Хмельницької області у селі Гальчинці (90).

Відсутність звичаю типова для південної території Вінниччини, що пов'язано з поширенням молдавських традицій у весільній обря-

довості українців. Паралельно у північних районах області простежуються непоодинокі приклади збереження відповідного звичаю (Карта №25).

Традиційний обряд розплітання коси молодої – складна система поліфункціональних обрядодій, що тягне за собою використання великої кількості весільної атрибутики, з-поміж яких можемо виділити такі: *кожух, подушка, пікна діжа, скриня*. Використання *кожуха* при розплітанні коси зафіксоване у селах Вінницького (1, 9), Барського (11), Калинівського (23, 27), Козятинського (35), Літинського (39), Оратівського (53), Томашпільського (59), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62-67, 71), Чернівецького (73) районів Вінницької області, а також у Красилівському (83, 85) районі Хмельницької області.

Пізніше при розплітанні коси почали використовувати *подушку*. Така трансформація простежується з 60-х рр. ХХ ст. і пов'язана із виходом з ужитку кожухів. При розплітанні коси молоду садили на *подушку* у селах Вінницького (4, 7), Барського (10), Калинівського (27), Козятинського (33, 35-38), Немирівського (48, 49), Оратівського (52, 55), Іллінецького (65, 66, 68), Шаргородського (75), Теплицького (91-93) районів Вінницької області та Дунаєвецького (82), Красилівського (83, 85), Летичівського (88), Старокостянтинівського (89), Теофіпольського (90) районів Хмельниччини.

Обряд розплітання коси, що здійснювався у *молодого на руках*, зафіксований у Літинському районі Вінницької області (40-42). Так, у селі Бірків цей обряд здійснювався наступним чином: молода сідає молодому на руки, при цьому староста молодого стоїть біля дверей, староста молодої – біля столу. Питають благословення розплітати косу [40, Арк. 6]. Локальною особливістю досліджуваної території є розплітання коси молодої на *діжі*, що побутувало у селі Семенівка (76) Шаргородського району Вінницької області: дівчину садять на діжу, а після того, як розплели – вона роздає стрічки дівчатам [62, Арк. 6]. Схожі традиції побутують на Закарпатті, де траплялося, що дівчині розчісували косу, садовлячи її на коновку з водою й подушку [111, с. 127].

Локальна особливість обряду зафіксована у селищі Дунаївці Хмельницької області: при розплітанні коси використовували *подушку і скриню*. Так, молоду саджають на скриню з її посагом, підстеливши подушку, а молодий, батько чи дружка розплітають косу [12, Арк. 4].

Як показує матеріал, на досліджуваній території розплітання коси молодої здійснювали різні особи у чітко визначеній послідовності: брат, мати молодої, молодий та ін. Найпоширенішою є обрядодія, ко-

ли косу починає розплітати **брат**. Поширений звичай у Вінницькому (1 – брат або хтось із хлопців; 3, 4 – брат третій; 9), Козятинському (37, 38 – хлопчик;), Літинському (39-41 – брат, а потім інші брати і сестри), Липовецькому (45), Оратівському (53 – молода кладе руки на голову, аби бояри та молодий клали гроші за косу), у Іллінецькому (62, 65, 67, 70, 71 – перший починає брат), Чернівецькому (73 – кожен по трішки, по черзі), Шаргородському (74 – старший, молодший або двоюрідний брат; 75 – брат другий, мати перша), Чечельницькому (77 – брат третій, мати – друга, батько перший) районах Вінницької області та у Красилівському (83) районі Хмельницької області. Про розплітання коси братом у селі Семенівна (74) Шаргородського району Вінницької області свідчить пісня:

*Ой брат сестриці косу розплітав,
Де ж він кісниці подівав?
Виніс на базар – не продав,
Менші сестрі даром оддав [62, Арк. 6].*

Як показали польої матеріали, у різних районах Східного Поділля за місцевою традицією розплітали косу:

мати молодої: у Вінницькому (3), Барському (10 – перша), Гайсинському (18), Жмеринському (21), Козятинському (36 – мати, дружка, брат), Літинському (41), Могилів-Подільському (47), Немирівському (48, 49), Погребищенському (56), Томашпільському (59), Чернівецькому (72), Чечельницькому (77 – мати друга) районах Вінницької області та у Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90-перша) районах Хмельницької області;

молодий: у Вінницькому (4 – перший), Барському (11 – перший), Калинівському (27), Оратівському (52, 53 – кладе руки на голову, аби бояри та молодий клали гроші за косу), Іллінецькому (68, 71 – молодий розплітає до кінця, а дружки наввипередки сідають на стілець) районах Вінницької області та у Дунаєвецькому (82 – молодий, батько чи дружка, послідовність не вказано) районі Хмельницької області;

сестра: у Оратівському (54), Іллінецькому (62, 64) районах Вінницької області.

батько молодої: у Томашпільському районі (59 – першими – батько з матір'ю, далі дідусь і бабуся, потім рідні брати і сестри, нашішки: «*Старша дружка знімає дівочі головні прикраси і кладе їх на коліна. Розрізає кісники і з кіс утворює хрест, який тримає рукою. Всі родичі розплітають коси по хрест*» [53, Арк. 15], у Чечельницькому (77 – батько перший) районах Вінницької області та Дунаєвець-

кому (82 – молодий, батько чи дружка, послідовність не вказано) районі Хмельницької області;

дружки: у Вінницькому (4 – другі), Барському (10 – наступні після матері, тобто другі; 11 – наступні після матері; 12), Крижопільському (30), Могилів-Подільському (46), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (54), Томашпільському (59 – першими батько з матір'ю, далі – дідусь і бабуся, рідні брати і сестри, нанашки: «...останньою розплітає старша дружка» [53, Арк. 15], Шаргородському (75 – мати перша брат другий, а старша дружка третя) районах Вінницької області та Дунаєвецькому (82 – молодий, батько чи дружка послідовність не вказано) районі Хмельницької області;

боярин: у Вінницькому (1, 4 – молодий перший, дружки другі, третій брат, четвертий боярин; (7 – тільки бояри), Тульчинському (60 – тільки боярин, 61 – тільки боярин) районах Вінницької області.

На запитання: «Чи мала плакати молода, коли їй розплітали косу?» ствердну відповідь дали тільки в селі Стрільники Шаргородського та Брідок Теплицького районів Вінницької області. Очевидно це пов'язано із збереженням давніх традицій, згідно яких молода, яка плакала під час розплітання не буде плакати заміжньою.

Одягання вінка після розплітання коси зафіксовано у Вінницькому (7, 8 – розплітають, молодий цілує молоду і молода садовить всіх дівчат на кожух – щоб теж віддалились) районі. Дівчина, яка заплітала молоду, відрізала чубачок, щоб були коси кучеряві, і навіть могла крутити коси на розжарені гвоздики [12, Арк. 5]). У Калинівському: (27 – після розплітання коси молода садить на стілець кожну дружку і цілує, щоб швидше виходили заміж [27, Арк. 12]), Оратівському (54), Томашпільському: (59 – батько і мати кладуть на хліб вінок і кладуть на голову молодій. Мати бере в руки вінок, а батько хліб, мама кладе на голову вінок і цілує її в голову через вінок, так і батько); Іллінецькому (65 – брат одягає вінок; 71 – дружка одягає вінок); Шаргородському (74) районах Вінницької області.

2.2. Власне весільний цикл

2.2.1. Атрибути і символи у функціонально-семантичній системі весілля Східного Поділля

Власне весільний цикл розпочинався із виїзду молодого по молоду, який супроводжувався рядом обрядодій: благословення молодого, окроплення його свяченою водою та зерном. Так, у селі Краснопілка (17) Гайсинського району Вінницької області *батьки благословляють молодого і мама за хустку, батько з хлібом, виводять за ворта, музики грають, свахи співають...* [14, Арк. 7]. Традиційно ве-

сілля робили обов'язково в неділю. Порушення традиції сприймалося як порушення усталених норм, тому викликало осуд і вело до вилучення низки весільних пісень: *«Не достойна неділі чи не хватило неділі. А є таке, що задумали женитися, а тут вже піст великий має бути – нема коли, то в середу роблять весілля. А в середу, вже й тих пісень не таких співають, бо це вже прогуляла нівеста неділю. Якщо дівка йде в середу заміж, то казали, що це вона прогуляла неділю!»* [75, Арк. 8].

Дотримання учасниками весілля певних вірувань, пересторог, а інколи – навіть заборон було поширеним явищем в українському традиційному весільному обряді та у подільському зокрема. Найпоширенішою на досліджуваній території є обрядодія, коли молоді ставали на весільний рушник під час шлюбу у церкві. За народною традицією вважали, що той, хто зробить це першим – буде головним у сім'ї. Матеріали показали, що даний звичай побутує у селах Вінницького (1, 3), Барського (11), Гайсинського (19), Жмеринського (22), Крижопільського (28), Козятинського (32, 35, 36), Літинського (39, 41), Липовецького (45), Могилів-Подільського (46, 47), Немирівського (48, 49), Муровано-Куриловецького (50, 51), Оратівського (52), Іллінецького (62, 63, 68), Шаргородського (75), Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83), Летичівському (88) районах Хмельницької області.

За традицією рушник для молодих простеляли *матері*, які при цьому підкладали під рушник гроші. Дана обрядодія зафіксована у Вінницькому (2, 6), Оратівському (52, 53), Тульчинському (60), Шаргородському (74, 75), Чечельницькому (77) районах Вінницької області. Локальною особливістю села Степанки (11) Барського району Вінницької області є те, що рушник для молодих стелять *свідки*, а мати молодого має покласти під нього колосок пшениці – на заможне життя [60, Арк. 3]: *Перед виходом до церкви мати стелить перед ворітьми рушник, молоді стають на нього, хрестяться і йдуть. Цей рушник боярин стелить під ноги молодим перед входом до церкви і кладе під нього гроші. Молоді стають, хрестяться і з чистою душею заходить до церкви* [48, Арк. 38]; *Під час вінчання намагається молода покласти свою руку поверх молодого, щоб досягти впливу на свого чоловіка* [12, Арк. 7].

Чимало прикмет у традиційному весільному обряді пов'язувалося із свічками, які впродовж обряду вінчання молоді тримали в руках. Особливу увагу звертали на те, як вони горять. Якщо свічки горіли ясно і рівномірно – життя в молодих буде світлим і гар-

ним. Поганим знаком було, коли у когось з молодих під час вінчання свічка погасне, то відповідно одне з них й раніше помре [144, с. 508]. Дослідження показало, що звертали увагу на те, як *горять свічки* молодих, під час шлюбу у Барському (11), Гайсинському (20), Жмеринському (22), Могилів-Подільському (46, 47), Іллінецькому (62), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (83) районі Хмельницької області. Так, у селі Дружне Красилівського району спостерігали: *«Як свічки гарно горять, то буде дуже хороше життя»* [56, Арк. 8]; *Погано, як свічки молодих в церкві стріляють* [73, Арк. 5].

Під час вінчання, а також по дорозі в церкву молодим заборонялось *обертатись*. Цієї заборони дотримувались у Літинському (41), Іллінецькому (64, 69), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (83) районі Хмельницької області. Так, у селі Селище (41) Літинського району зазначали: *«Під час вінчання у церкві назад обертатись не можна, хто б не звав, бо ця людина хоче у майбутньому розбити молоду сім'ю, а коли стоять молоді у церкві, переходити дорогу їм не можна, щоб не перейти дорогу їхньому щастю»* [79, Арк. 5]; *Треба йти молодим до шлюбу, щоб нікотре не оглядалось ні взад, ні на бік – прямо до церкви. І в церкві – борони Боже, щоб котре оглянулося. І так в нас заведено, і так кажуть, щоб молода йшла вздовж вперед, то буде верховодити чоловіком. А як чоловік вперед, то буде верховодити жінкою. Такий в нас звичай, і такий обичай»* [56, Арк. 10].

Як показує матеріал, окрім *ставання на рушник, горіння свічок* у деяких селах досліджуваної території побутувала обрядодія *протягування молодою рушника*. Виходячи з церкви, наречена ставала на рушник і протягувала його ногою, для того щоб її подружки швидше виходили заміж. Звичай зафіксовано у Вінницькому (1, 2), Липовецькому (45), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (63) районах Вінницької області.

Цікавий звичай щодо визначення майбутнього глави сім'ї зафіксовано у селі Мартинівка (22) Жмеринського району, де, виходячи з церкви, *молода ставала молодому на ногу* [18, Арк. 31].

Очевидно, захисну функцію виконують *рушники*, під якими молоді проходять перед вінчанням. Обрядодія зафіксована у селі Слобода Дашківецька (3) Вінницького та селі Брідок (91) Теплицького районів Вінницької області.

Визначати, хто буде головним у сім'ї, могли і за допомогою *короваю*. Так, у селі Бохоники (5) Вінницького району Вінницької об-

ласті, перед тим як мають роздавати коровай, молоді мають відкусити його: хто відкусить більше – головуватиме [10, Арк. 16].

Характерним для всієї досліджуваної території є побутування певних дій, пов'язаних з давніми віруваннями, дотримання, або виконання яких відбувалось у комплексі. Проте, в окремих населених пунктах зафіксовано збереження цих обрядодій як окремого явища, дотримання виконання яких відбувалося у комплексі з іншими обрядодіями.

2.2.2. Весільні страви

В залежності від регіональних особливостей, після вінчання молоді могли повертатися як до молодого, так і до молодої. В окремих районах, зокрема, на українсько-молдавському пограниччі молоді поверталися кожен до себе. За традицією, після повернення від шлюбу відбувався обід. Варто зазначити, що деякі традиційні весільні страви побутували до початку 60-х рр. ХХ ст., наприклад, каша, а інші й досі поширені на весільних столах досліджуваних населених пунктів.

Традиційно страви поділялись на холодні та гарячі. Як показав матеріал, найпоширенішою холодною закускою у більшості досліджуваних сіл був *холодець* (*драгли*, *студінь*). Побутувала страва у населених пунктах Вінницького (1-9), Бершадського (13-15), Тростянецького (13а), Гасинського (17-20), Калинівського (23-27), Хмільницького (26а), Крижопільського (28-31), Козятинського (32-38), Літинського (39-42), Липовецького (43-45), Немирівського (48, 49), Оратівського (52-55), Томашпільського (59), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62-71), Чернівецького (72, 73), Шаргородського (74-76), Тиврівського (74а), Чечельницького (77), Ямпільського (78-80), Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83-86), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах на Хмельниччині. Локальна назва холодцю *гижки* характерна для досліджуваних сіл Барського (10-12), Жмеринського (21, 22 – *студінь*), Могилів-Подільського (46, 47), Погребищенського (56, 57), Піщанського (58), Ямпільського (81) районів Вінницької області. В селі Вереміївка (87) Красилівського району Хмельницької області побутує назва – *драгли*.

Побутування назви *холодець* охоплює переважну частину досліджуваної території. Мікроареал – *гижки* вузькою смугою протягується із заходу на південь, охоплюючи населені пункти Каришків (10), Степанки (11), Шипинки (12), Кукавка (46), Грушка (47), Слобода Бушанська (81), Болгани (58) з додаванням до нього Погребища (56) та Малинки (57) на північному сході Вінницької області. Назва *студінь* спорадично зафіксована на заході Вінниччини – село Мартинівка

(22). Назва *драгли* побутує у селі Вереміївка (86) на півночі Хмельницької області (Карта №26).

Найпоширенішою гарячою стравою була *тушкована капуста*, що побутувала у Бершадському (14), Гайсинському (19, 20), Жмеринському (22), Калинівському (23- 27), Крижопільському (28-31), Козятинському (32, 34-38), Літинському (39-42), Липовецькому (43-45), Могилів-Подільському (46, 47), Немирівському (48, 49), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (52-55), Погребищенському (56, 57), Піщанському (58), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (62-71), Чернівецькому (72, 73), Шаргородському (74-76), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82), Красилівському (83-86), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Менш поширеними були *голубці*. Як показав матеріал, вживання їх на весіллі поширене у селах Вінницького (5), Бершадського (14, 15), Гайсинського (18-20), Жмеринського (22), Калинівського (23, 24, 26, 27), Крижопільського (28-31), Козятинського (34-38), Літинського (40-42), Липовецького (43-45), Могилів-Подільського (46, 47), Немирівського (48, 49), Муровано-Куриловецького (50, 51), Оратівського (52-55), Погребищенського (56, 57), Піщанського (58), Томашпільського (59), Тульчинського (60, 61), Іллінецького (62, 63, 65, 67-71), Чернівецького (72, 73), Шаргородського (74-76), Чечельницького (77), Ямпільського (81), Теплицького (91-93) районів на Вінниччині та у Дунаєвецькому (82, 83), у Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області.

Менш поширеним є подавання на весіллі *картонлі*. Записи польового матеріалу показали, що її побутування поширене у населених пунктах Вінницького (5), Гайсинського (18), Теплицького (91-93) районів Вінницької області.

В окремих населених пунктах до весільного столу подавали *борщ*, що було поширеним у Барському (10), Гайсинському (16, 17 – з пампушками), Козятинському (33) районах Вінницької області, а також у Красилівському (86, 87) районі на Хмельниччині. Подавання *печінки* зафіксовано спорадично у Бершадському (14) районі Вінницької області.

Подавання *капусняку* зафіксовано у селах Вернигородок (33) Козятинського району та Стіна (59) Томашпільського району Вінницької області. Традиційною стравою для пограничних українсько-модавських сіл досліджуваної території є *печеня*, побутування якої зафіксовано у Ямпільському (78-81) та спорадично у Гайсинському

(20) районах Вінницької області. Збереження до 50-х рр. ХХ ст. давньої страви *каші* зафіксовано у Літинському (39), Іллінецькому (63, 66, 67), Чечельницькому (77), Теплицькому (91) районах Вінницької області, а також у Красилівському (86, 87) районі на Хмельниччині. Про подавання на весільний стіл гречаної каші у селі Слобідка (67) Іллінецького району Вінницької області свідчить пісня:

*А ми гречку пололи,
Ми в руки похололи
На Бога ви гляньте –
Гречаної каші дайте!* [20, Арк. 16].

Варто зазначити, що у всіх досліджуваних селах була приблизно однакова кількість весільних страв, а також порядок їх подавання. Так, у селі Маньківка (14) Бершадського району Вінницької області давали печінку, голубці, капусту [5, Арк. 15]: *Колись холодець, капуста, голубці, печеня, макарон і ще давали затірку, бо я ще гет і робила. Самий перед клали холодець, а останнє – кисіль* [17, Арк. 17]; *Перва була страва, це в нас холодне було, холодець, як кажут у нас студінь. То поклали на стіл це холодне, як там випили по сто грам, то потом дают гарачі голубці, капусту, кашу. А на кінець обізательно кисіль і солодке – пиріжки* [18, Арк. 34]; *Холодець давали вперед, по тому – голубці, печеня, бабка з сахаром і сливки. Як сливки дали, то вже значить можна йти додому* [67, Арк. 5]; *Коли дають печеню, то в'яжуть (покривають) молоду. Ця страва є сигналом до покривання молодої* [69, Арк. 7]; *Колись так було, шо давали лиш чотири страви: холодне – «гижки», печеню, голубці, сливки* [63, Арк. 5]; *Тоді не було такого як зара! Тоді не було даже посуду. Мали дерев'яні ницьки – туди заливали холодець, потім його різали на кубики, накладали на мисочки, і так подавали. Тушили капусту. Ну, кололи свиню, то була ковбаса, котлети – трошки вже готували. Самі не їли, а на весілля – зготували. Пиріжечки пекли, не такі як зара, – всі малесенькі. Не було там ніякого кисіля. Я повню, як ми прийшли сюди (до молодого), то тут ще хуже було, як у нас – не було шо їсти* [77, Арк. 6]; *Давали капусту, бараболю і холодець – такий жирний зверху, з барана – дві миски. Изіли – і молода того холодию не попробувала!* [73, Арк. 5]; *На першому весіллі в селі, у війну, в 1944 році подавали такі страви: капуста тушена, квашені огірки, драглі – холодець, гречана каша, обов'язково борщ, і пиріжки з сиром, чи розтертою сушиною (сухофрукти – таке повидло) вареники з сиром, чи капустою, сметана – все у великих мисках, їли ложками. Такі страви були до 1950 року* [86, Арк. 5].

Побутування *голубців* та *капусти* є домінуючим на переважній частині досліджуваної території. Мікроареал *каші* поширений на сході Вінницької області. Мікроареал подавання *печені* поширений на півдні Вінниччини та охоплює населені пункти Франківка (78), Буша (79), Дорошівка (80), Слобода Бушанська (81). Мікроареал подавання *борщу* побутує у населених пунктах на півночі – Вернигородок (33); сході – Бубнівка (16); заході – Каришків (10) Вінницької області (Карта №27).

Характерним спиртним напоєм для більшості досліджуваних сіл була і залишається горілка домашнього виробництва – *самогонка*. (1-90). Проте більшість інформаторів зауважили, що на їхніх весіллях якість горілки була нижчою і кількість значно меншою ніж сьогодні: «Колись був слабкий напій, своє вино, сливняк якийсь в бутльові стоїт, чи вишняк. Ну для хлопців тре було горілки, а горілки ше в то время наше після війни... самогонку вигнали, а міліція арештовувала, то дуже боялися, тако клали по-трошки. Не було так як зара!» [18, Арк. 34]; Мама робила горілку і трохи припалила, а тоді змішала з тою, що вдалася, - то люди не могли пити [77, Арк. 7]; Пізніше мама моя варила з сахару «цукрівка» – це була найкраща, а так – з буряків, омелясу [83, Арк. 7]; Пили горілку лиш одним стаканом, пускали по колу декілька разів [39, Арк. 24]; Був один килишок (стограмовий стаканчик), який йшов по колу, до кожного килишка треба було заспівати віват, який не мав повторятися – різні. З напоїв були: горілка – самогонка (бурачиха), квас і вишняк – в бутель засипали вишні, додавали цукру і заливали водою і ставили на вікно, на сонце, щоб переграло. Дітям давали вишні з вишняку [86, Арк. 5]. Пускали колію: обоє батьки п'ють до молодих, а молоді вже пускають в обидві сторони [63, Арк. 6]. Традиційною для досліджуваної території була обрядодія *пускання колії*, яка в окремих населених пунктах збереглася до 60-х рр. ХХ ст. Зі слів жительки с. Буша (70) Ямпільського району Вінницької області О.Т. Пташнік дізнаємось: «Горілки вигнали два, чи три куби, це 20-30 літрів. Стопочки вже були всім гостям, але колію пускали: батьки пускають колію, а ці всі за столом п'ють» [68, Арк. 7]. Крім того, у селах Бохоники (5) Вінницького, Вільшанка (28) Крижопільського, Кукавка (46) Могилів-Подільського, Вербка (77) Чечельницького, Франківка (78) Ямпільського районів Вінницької області крім горілки подавали *вино*, а у селі Вереміївка (86) Красилівського району Хмельницької області – *вишняк*.

Побутування *самогонки* поширене на всі досліджуваній території. Накладання на ареал горілки мікроареалу *вина* зафіксовано у пів-

денних районах Вінницької області, охоплюючи населені пункти Кукавка (46), Франківка (78), Вільшанка (28), Вербка (77), з додаванням до нього села Бохоники (5) у центрі Вінниччини. Подавання *вишняку* спорадично зафіксовано у селі Вереміївка (86) на півночі Хмельницької області (Карта №28).

2.2.3. Покривання молодої

Найдраматичнішим моментом у весільному обряді було *покривання молодої*, адже вона прощалася із дівуванням, набувала статусу жінки. В.К. Борисенко виділяє побутування двох видів покривання: *найдавнішого*, що поширене у південних та більшості західних районів України – покривання голови нареченої відбувається в домі молодої; *пізнього*, що відбувається в домі молодого, при якому голову молодої покривав сам молодий, що є не характерним для більшості районів України. За традицією, цей обряд мали виконувати приданки або свекруха; [110, с. 219]. У деяких населених пунктах досліджуваної території покривання молодої здійснюють на *подушці*. Обрядодія побутує у Вінницькому (2, 7), Бершадському (13), Козятинському (35, 37), Літинському (40), Шаргородському (74) районах Вінницької області та Летичівському (88) районі Хмельницької області. Локальною особливістю села Юхимівка (74, 75) Шаргородського району Вінницької області є покривання молодої у молодого на руках: *Молодий сидить на стільці, йому на руки ставлять подушку, садять молоду* [80, Арк. 3]. Має місце покривання молодої на *кожусі*, яке побутує у Вінницькому (3), Літинському (40), Шаргородському (75), Теплицькому (91, 92, 93) районах Вінницької області та Летичівському (88) районі Хмельницької області. Так, у селі Стрільники (75) Шаргородського району Вінницької області покривання також здійснювалося на руках молодого [74, Арк. 9]. Покривання молодої на кожусі поодинокі зафіксовано у центрі Вінницької області у селі Слобода Дашківецька (3) та на південному сході – село Брідок (91). Картографування польового матеріалу показало, що у південних районах досліджуваної території поширене *покривання обох молодих*. Обрядодія зафіксована у Бершадському (13, 14), Могилів-Подільському (47), Шаргородському (75), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. У дослідженні детально описано поетапність дій при покриванні, а також його послідовність та учасників виконання. Так, *знімання вінка* здійснювали різні особи. У селах Вінницького (1-7), Калинівського (24, 25), Козятинського (33-35, 38), Липовецького (44), Іллінецького (63-66, 68), Шаргородського (74, 76) районів Вінницької області це робила *мати молодої*: *Мати знімає ве-*

льон і розплітає косу [10, Арк. 20]; Мати знімає вінок так, щоб нічого з голови не впало [74, Арк. 9]; Мати бере бухінець хліба, підходе. Молодий ложе голову молодой на хліб і мати скидає з неї бинди [48, Арк. 44]; Мати з хлібом-сіллю підходить до нареченої-доньки і каже, що хоче їй щось розказати. Дочка нахилиється над хлібом і мати з дружкою розбирає вінок на голові і одягає хустку [81, Арк. 7]. Мати молодого знімає вінок у селах Вінницького (6), Крижопільського (30), Козятинського (36), Оратівського (55), Іллінецького (70), Шаргородського (75) районах Вінницької області та Красилівському (84-87) районі Хмельницької області. Так, у селі Сокиринці (6) Вінницького району Вінницької області, косу колись розплітав старший брат, а тепер на це мають право тільки мама і свекруха. Наречена при цьому сиділа у молодого на руках [7, Арк. 37]; Покриває свекруха такою гарною, терновою хусткою [10, Арк. 21]. Поширеною є традиція, коли знімання вінка здійснюють свахи – у Барському (12), Бершадському (14), Козятинському (37), Літинському (41, 42), Немирівському (48, 49), Оратівському (53), Іллінецькому (66, 67, 71), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. Так, у селі Перемога (37) Козятинського району Вінницької області свахи молодих вилазять на лаву і стають позад молодих [82, Арк. 5]; По обох боках сідають свахи на лаву. Сваха молодого знімає вінок, молода не дається – підв'язується рушником. Свахи стають на лаву по обох боках від молодих, одягають: та, що від молодой – вінок, та, що від молодого картуз (чи шапку). Махають хусткою, намагаються несподівано «буцнути» їх – «цілують». Молоді бояться, щоб не набили їм гуль. Свахи міняються головними уборами та тарілками, на яких стоять чарки з горілкою. Та сваха краща яка пританцьовуючи у такт, одночасно випиває все з чарки трічі. Молодій натягнули каптур, а зверху пов'язують хусткою. Свахи сідають поруч з молодими, п'ють могорич між собою: «Хай нашим молодим буде щастя – здоров'я!» [5, Арк. 12]; Покривати молоду може мама або дві свахи: молодого і молодой. Молодій знімають велін, а закутують білу хустку. Велін надівають друзі [26, Арк. 16]. Традиційним для південних районів досліджуваної території є знімання вінка молодой старшим дружбою, що пов'язано із традицією у весіллі молдаван і, очевидно, засвідчує зв'язки молдавської та української культур. На думку дослідників українсько-молдавського пограниччя такі обрядові дії є результатом етнокультурної інтерференції [127, с. 330]. Обрядодія побутує у Крижопільському (28), Могилів-Подільському (47), Томашпільському (59), Ямпільському (78, 79, 81) районах Вінницької області. Так, у се-

лі Франківка (78) Ямпільського району Вінницької області *старший дружба тримає перед нівестю два патички, а на них хустка. Дружка тримає над головою нівести тарілку та стукає по ній вилками – вимагаючи у молодого гроші за господиню-молоду. А дружба в цей час намагається кинути хустку на молоду* [54, Арк. 8]; *Покриває старший дружба гарною хусткою, тримаючи її на двох ложках, при цьому пританцьовуючи. Косу розплітає теж старший дружба* [35, Арк. 7]. Типовим для українсько-молдавського пограниччя є знімання вінка молодої *нанашками* [127, с. 332]. Обрядодія зосереджена у Ямпільському (78, 80, 81), а також набула поширення у Крижопільському (29) районі Вінницької області. У селі Висока Гребля (29) зафіксована локальна обрядодія: знімання вінка відбувається у молодого на руках, *нанашка* знімає вінок і закручує молоду хусткою, якою вона була перев'язана [33, Арк. 34]. Локальною особливістю села Цвіжин (9) Вінницького району Вінницької області є знімання вінка *рідним братом* молодої: *брат знімає вінок, а свекруха покриває. Якщо у молодій не було брата, то косу розплітав хрещений батько* [8, Арк. 6]. Як показав матеріал, *пов'язування хустки* молодій на досліджуваній території здійснювали різні особи. Так, у селах Вінницького (4), Барського (10, 11), Гайсинського (17, 18, 20), Козятинського (37), Літинського (39-42), Немирівського (48, 49), Оратівського (53), Іллінецького (62, 66, 67, 71), Чечельницького (77), Теплицького (91-93) районів Вінницької області хустку молодій пов'язують *свахи*: *Сваха молодого стоїть у кашкеті, молоду покривають тією хусткою, яку купує невістці мати молодого, а тією, яку вона дала нареченому на сватанні, їх молодих перев'язують* [73, Арк. 7]. Поширеним явищем є пов'язування молодої *свекрухою*. Обрядодія зафіксована у селах Вінницького (2, 3, 5-9), Калинівського (25), Козятинського (35, 36, 38), Могилів-Подільського (47), Іллінецького (70) районів Вінницької області та у Красилівському (84-87), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області: *Свекруха зав'язує молодичею* [75, Арк. 9]; *Пов'язує свекруха* [95, Арк. 9]. Як показав матеріал, окрім свекрухи і свах, пов'язувати молоду міг *старший боярин*. Обрядодія поширена у Крижопільському (28), Томашпільському (59), Ямпільському (79, 81) районах Вінницької області. У Вінницькому (1, 8), Калинівському (24), Козятинському (33, 34), Липовецькому (44), Іллінецькому (63-65, 68), Шаргородському (74, 76) районах Вінницької області молоду пов'язувала хусткою *мати*: *Пов'язує хустку мама* [81, Арк. 7]; *У молодій на весіллі, рідна мати пов'язує* [39, Арк. 22]; *Мати знімає з молодої вінець, а тепер уже й фату, пов'язує їй хуст-*

ку, цілує її [62, Арк. 6]. Характерною для південних районів досліджуваної території є обрядодія пов'язування хустки молодій *нанашками*. Звичай зафіксований у селах Крижопільського (29, 30), Ямпільського (78) районів Вінницької області: *Нанашка знімає вінок і закручує її в хустку, якою вона була перев'язана* [33, Арк. 35]; *Фату знімає свекруха, а пов'язують нанашки* [32, Арк. 7]. Локальною особливістю сіл Сокологубівка (52) та Кожанка (55) Оратівського району є те, що пов'язування хустки здійснював *молодий*. Так, у селі Кожанка *мати брала хліб-сіль, підносила до столу і клала хустку, знімла вінок, а молодий надівав хустку* [44, Арк. 5]. Картографування польового матеріалу показало, що на всій досліджуваній території для пов'язування молодої використовували хустки *різного кольору*. В окремих населених пунктах молоду пов'язували тією хусткою, яку вона подавала на сватанні. Обрядодія побутує у Бершадському (13), Козятинському (33, 37 – біла), Іллінецькому (69) районах Вінницької області та у Красилівському (85) районі Хмельницької області. Так, у селі Заливащина (25) Калинівського району це була *червона квітчаста* хутка [28, Арк. 16], у селі Перемога (37) Козятинського району Вінницької області традиційно – білого кольору [81, Арк. 5]. Локально особливістю села Митинці Красилівського району Хмельницької області крім пов'язування молодої хусткою, яку вона подавала на сватанні, є використання кількох хусток. Респондент Г.Г. Костюк розповіла: *«Приходить свекруха і хоче зав'язати тою хусткою, що молода подала молодому на сватанні. Цю хустку молодий має принести в переддень весілля: «Мені молодий приніс, і ше вкрав картину (фотографію) з мене, до весілля...це крадуть, щоб молода не кучила (скупчала) додому». Молода скидає хустку двічі, а за третім разом свекруха ложить гроші в хустку і так вже «молода потягнула хустку, бо вже є гроші»* [83, Арк. 7]. Білою хусткою, як символ дівочої цноти, пов'язували молоду у селах Барського (10), Крижопільського (30), Іллінецького (65, 66), Ямпільського (80), Теплицького (91-93) районів Вінницької області: Покривали простою ляничко, білою [73, Арк. 7]. Респондент зауважила, що раніше брали одну хустку, а тепер використовують кілька – починаючи з простенької і до найкращої, але традиція класти гроші збереглась, не дивлячись на якість хустки. М.Т. Шляхова із села Хотьківці зауважила, що звичай покладання свекрухою грошей в хустку є новим: *«За нашої пам'яті молода хустку не викидала, не пручалася, а зара, то я бачила, що викидає, поки свекруха не покладе в хустку гроші. Є шо і вишневыми пов'язували, є і голубенькі, біленькі, але головне, щоб в тій хустці були гроші!»* [90, Арк. 6].

Збереження давніх традицій у середині ХХ ст., а саме – пов'язування молодої *наміткою*, зафіксовано у селах Козятинського (35, 36) та Іллінецького (68) районів Вінницької області.

Традиційною обрядодією при пов'язуванні молодої є *викидання нею хустки*, в яку її зав'язують. Дана обрядодія носить символічний зміст: оскільки хустка є символом заміжжя, заміжньої жінки, то наречена, викидаючи її, показує своє небажання прощатись із дівуванням. *Викидання хустки* при пов'язуванні є одним з елементів весільного дійства, який побутує у більшій частині досліджуваних сіл і досьогодні. Обрядодію зафіксовано у селах Вінницького (2, 3, 6, 9), Бершадського (13), Літинського (39-42), Немирівського (48, 49), Оратівського (52), Іллінецького (62-68, 70, 71), Чечельницького (77), Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Красилівському (84, 85), Старокостянтинівському (88) та Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Так, у селі Пеньківка (42) Літинського району Вінницької області молода тричі викидає хустку, а *молодий не дає їй цього зробити* [41, Арк. 17]; *Молода викидала хустку два рази, а на третій раз її замолодичували* [43, Арк. 22]; *Молода пручається, а тоді її зав'язують по-молодицькому* [20, Арк. 13]; *Лише з третього разу наречена сідає на стілець* [19, Арк. 8].

Викидання хустки не побутує у південних порубіжних районах досліджуваної території, а саме: у селах Могилів-Подільського (47), Томашпільського (59), Ямпільського (79) районів Вінницької області. Локальними особливостями весілля сіл Буша, Дорошівка, Слобода Бушанська, що в Ямпільському районі Вінницької області, вирізняється обряд покривання молодої, в якому простежуються українсько-молдавські зв'язки. На відміну від загальноподільського звичаю, за яким знімання вінка і пов'язування хусткою здійснюють різні особи: в першому випадку – *свекруха*, в другому – *мати*, у досліджуваних порубіжних селах виконання цих обох дій входить в обов'язки *нанашки* (сам термін «нанашка» є впливом молдавського значення «нуна» – хресна мама) і *дружби*. *Нанашка розбирає молоду, а віночок кладе на голову старшій дружці. В цей час дружба гуляє (танцює), тримаючи в руках патички, на яких лежить хустка. Як тільки нанашка зніме вінок з молодої – дружба має накинути на неї хустку, дружка не дає цього зробити – відгонить* [68, Арк. 8]. Потім дружба перекидає ці патички через хату, при чому, до одного з них прив'язували носову хустинку молодої, або її «квітку», ніби для того, щоб, молода більше сюди не поверталась [127, с. 330]. У селі Буша (79) на сучасному етапі дослідження ця дія також збереглася, але дещо в трансфо-

рмованому вигляді: вона проводиться перед тим, як мають сісти за стіл: *«Як мають сідати за стіл – старший дружба перекидає через хату паличку, щоб трималася жінка в хаті. Ця паличка була перемотана платком – ніби, символ старшого дружби, ознака того, що він заводить всіх за стіл. Це робили, як весілля були в хатах, а як почали робити весілля в шалашах, то – перестали»* [68, Арк. 8].

Локальною обрядодією села Малі Крушлинці (7) Вінницького району Вінницької області є обрядодія змагання між дружками і світилками за місце, де покривали молоду – світилки і дружки чекають моменту, коли молоді встануть із стільця: *котра перша сяде – швидше вийде заміж* [9, Арк. 34]. Подібний варіант обрядодії зафіксовано у селі Слободище (71) Іллінецького району Вінницької області, але тут змагання відбувається між дружкою і боярином: *Дружка і боярин змагаються, хто швидше скаже «Добрий вечір» (хто пізніше – ставить могорич)* [84, Арк. 7].

Після того, як молоду зав'язали хусткою, вона перетанцьовувала із усіма незаміжніми дівчатами: *«Молода роздаровує дружкам лянти, цілується з кожною, зсовуючи їм назад віночки з косами, «щоб швидше віддавались», – про цю традицію писав Гнат Танцюра* [223, с. 183].

Обрядодія перетанцьовування молодої із незаміжніми дівчатами побутує на більшій частині досліджуваної території, зокрема: у Вінницькому (1, 2, 4, 6, 7), Бершадському (13), Калинівському (24, 25), Крижопільському (28-30), Козятинському (33-35, 38), Літинському (40, 41), Муровано-Куриловецькому (50), Піщанському (58), Іллінецькому (62, 63, 66, 67, 70, 71), Чернівецькому (72, 73), Шаргородському (74, 75), Чечельницькому (77), Ямпільському (78-81), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області, а також у Красилівському (84, 85, 87), Летишівському (88), Старокостянтинівському (89) районах Хмельницької області: *Молода перетанцьовує з усіма дівчатами, але спочатку з дружкою – садовить їх на стілець, де лежала подушка – прикмета швидкого заміжжя* [7, Арк. 43]; *Перетанцьовує з незаміжніми, накладаючи вінок – так по черзі вийдуть заміж* [4, Арк. 23]; *Перетанцьовує з дівчатами, покриваючи віночком* [28, Арк. 22]; *Молода роздає незаміжнім дівчатам стрічки і танцює з кожною із них* [40, Арк. 9]; *Молода надіває фату дружкам і танцює з ними* [50, Арк. 22]; *Молода дарує стрічки дружкам і світилкам, своїм сестрам* [20, Арк. 18]; *Молода перетанцьовує з дружками, накладаючи їм на голову вінок. Також накладає вінок молодому і закриває вельоном очі* [73, Арк. 8]; *Молода накладає вельона на світилок, перетанцьовує з ними* [83, Арк. 7]; *Коли вже покрили молоду, то вона має танцювати з усіма незаміжніми ді-*

вчатами. Дівчата стають у коло, а молода спочатку танцює із дружкою, а потім по черзі вдягає на голову кожній дівчині фату і танцює у колі [26, Арк. 18]. Проте, перетанцювання, яке є поширеним на Східному Поділлі, не згадується у описах українського весілля, ймовірно, обрядодія є запозиченою.

Перетанцювання молодої із незаміжніми дівчатами супроводжується певними обрядодіями, які покликані сприяти їх швидкому заміжжю. Проте при цьому дотримувались певних заборон. Так, респонденти із села Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області, Г.О. Шляхова та М.А. Горбатюк розповіли, що молода перетанцює з друзками і роздає їм спеціально куплені ленти, але ні в якому разі не можна давати стрічок з вінка [75, Арк. 9].

Детальний опис обрядодії *перетанцювання* вдалось зафіксувати у селі Зеленянка (30) Крижопільського району Вінницької області, де молода танцювала не лише з дівчатами, а й з парубками, які ще не одружені, кладучи фату на плече, потім також зі своєю матір'ю, якщо вона видає останню дочку заміж, чи з матір'ю молодого, якщо останній син одружується. А далі молода закриває очі молодому, щоб більше не задивлявся на інших жінок [32, Арк. 8].

Нехарактерним для північних районів досліджуваної території є обрядодія, зафіксована у селі Вернигородок (33) Козятинського району Вінницької області, де перетанцювання здійснюють бояри: *Буяри перетанцюють з дівчатами, яким накладають вельона* [2, Арк. 15].

2.2.4. Чоботи

Традиційною для досліджуваної території є обрядодія *взування тещі в чоботи*, яка відбувається після покривання молодої. Про вид подарунку батькам домовлялися ще на сватанні, як пише Г. Танцюра: «Жартуючи, договоряються, хто кому і які подарунки готує. Наталчина сторона обіцяє Миколовому батькові пошити сорочку. Наталчиній матері повинна бути хустка й червоні козлові чоботи з косицями» [223, с. 26]. На сучасному етапі дослідження такого договору, звичайно, немає, але дарування чобіт тещі є невід'ємною обрядодією весілля. Як показав матеріал, дарування тещі чобіт і взування в них побуває у селах Вінницького (2, 3, 8, 9), Барського (10, 11), Бершадського (14), Гайсинського (17), Калинівського (24), Козятинського (33, 35, 38), Літинського (40), Немирівського (48, 49), Оратівського (52, 53), Погребищенського (56), Іллінецького (67, 70, 71), Шаргородського (74), Чечельницького (77), Теплицького (91-93) районів Вінницької області, а також у Дунаєвецькому (82) районі Хмельницької області. Дарування тещі черевиків замість чобіт у середині ХХ ст. фіксується

в селі Болгани (58) на півдні Вінницької області.

Перед тим, як взути тещу у нові чоботи, *зять мав помити їй ноги*. Дана обрядодія побутує у Вінницькому (2, 3, 8, 9), Барському (10, 11), Бершадському (14), Гайсинському (17), Калинівському (24), Козятинському (35, 38), Літинському (40, 41), Немирівському (48, 49), Оратівському (52, 53), Погребищенському (56), Іллінецькому (67, 71), Шаргородському (74), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. Як бачимо, майже в усіх досліджуваних селах, де побутує дарування тещі чобіт, зафіксована обрядодія *миття ніг*, яка супроводжувалась піснями та жартами. Молодий миє ноги тещі і взуває в нові чоботи: «*Взуваю, Вас мамо, раз і на все життя!*» – *Теща, щоб не бути в боргу перед зятем, кладе в чоботи гроші і каже, що їй муляє. Зять виймає гроші і кладе в свою кишеню. Так тричі. В цілому теща повертає зятеві вартість чобіт* [2, Арк. 15]; *Спочатку миє брудною водою, кропивою, камінцями. Взуває в старі чоботи і танцює з нею. Потім миє ноги горілкою і взуває її у нові чоботи* [30, Арк. 17]; *Миє ноги і кладе в чоботи гроші, щоб не муляли* [59, Арк. 15]; *Миє горілкою, скрученою кропивою, соломкою* [48, Арк. 40].

Миття ніг не відбувається у селі Даньківка (70) Іллінецького району Вінницької області, оскільки зять дарує тещі чоботи за столом [25, Арк. 24]. Очевидно обрядодія дарування тещі чобіт за столом є більш пізньою.

Як показують матеріали, взувши тещу у нові чоботи, *зять перекидає старе взуття через хату*. Обрядодія перекидання старого взуття через хату поширена у Барському (10, 11), Бершадському (14), Гайсинському (17), Козятинському (35), Літинському (40, 41), Немирівському (48), Оратівському (53), Іллінецькому (71-73), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. Локальною особливістю села Бірків (41) Літинського району є перекидання старого взуття через хату *боярином* [40, Арк. 11].

Після взування *теща танцює із зятем*, «пританцьовуючи» нові чоботи. Обрядодія поширена у Вінницькому (2, 3, 8, 9), Барському (10, 11), Бершадському (14), Гайсинському (17), Козятинському (35, 38), Літинському (40, 41), Немирівському (48, 49), Оратівському (52, 53), Погребищенському (56), Іллінецькому (67, 71), Шаргородському (74), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області. Нерідко для сміху чоботи наповнялись цукерками, житом або копійками. Так, у селі Сологубівка зять насипав у чоботи цукерки: *В тещі фартух вчеплений і вона висипає ці цукерки собі, бо муляють. Вона танцює і розсипає ті цукерки* [48, Арк. 42]; *Молодий взуває чо-*

боти, а теща кричить, що тиснуть. Він посіває рідних і гостей начинням із чобіт і знову взуває їх хусткою [61, Арк. 5].

2.2.5. Поділ короваю

Однією з найголовніших обрядодій у традиційному весільному обряді був *поділ короваю*. Для цього проводилась спеціальна обрядодія *перепій* [110, с. 225]. Під час перепою гості «дарували молодих», а взамін отримували шматочок короваю. Так, у селі Каришків (10) Барського району Вінницької області *коровай отримував той, хто ходив на перепій* [3, Арк. 37]; *Хто підходив обдаровував – отримував коровай* [76, Арк. 2]; *хто підходив обдаровувати молодих, тому давали чарку горілки і по шматочку короваю* [74, Арк. 10].

Як показав матеріал, на досліджуваній території ділити коровай могли *різні особи*. Проте найпоширенішим є поділ короваю *старостою*. Обрядодія зафіксована у Вінницькому (2, 3), Бершадському (15), Гайсинському (17, 19, 20), Жмеринському (21), Калинівському (26), Козятинському (33, 35), Літинському (39, 41), Липовецькому (44), Немирівському (48, 49), Оратівському (53), Іллінецькому (62, 63, 66, 71) районах Вінницької області та у Красилівському (84-86), Летичівському (87) районах Хмельницької області.

Так, у селі Сосонка Вінницького району Вінницької області *коровай молодій ріже староста зі сторони молоді, а коровай молодого – його староста* [6, Арк. 26]; *Староста ріже коровай – роздають* [14, Арк. 9]; *старший староста стає з боку, а молодший тримає тарілку, на ній дві чарки: перша мати, батько, і так всім: матінко – перепою, перепій щастя й долю...ріжуть коровай* [2, Арк. 16].

На досліджуваній території поширеним явищем було розрізання короваю *старшим боярином*. Обрядодія побутує у Барському (10), Жмеринському (21), Крижопільському (28-31), Літинському (41), Оратівському (54), Шаргородському (75), Чечельницькому (77) районах Вінницької області та у Старокостянтинівському (89) районі Хмельницької області. Так, у селі Висока Гребля Крижопільського району *коровай ріже дружба* [33, Арк. 37]; *Старший дружба ріже коровай* [32, Арк. 9]. Локальною особливістю села Скоморошки (54) Оратівського району Вінницької області є обрядодія поділу короваю, що вирізнялась варіюванням осіб, які це здійснювали: за традицією коровай різали свати, проте іноді цю обрядодію могли виконувати бояри – «дружби» [46, Арк. 45]: *Старший боярин бере весільний коровай і танцює з ним. Розтанцювавшись – ріже* [61, Арк. 6].

У селах Вінницького (7, 8), Бершадського (13), Козятинського (34), Оратівського (54, 55), Іллінецького (67), Теплицького (91-93) ра-

йонах Вінницької області поділ короваю здійснювали *свати*: *Сват і боярин ріжуть коровай на шматки* [20, Арк. 20]; *Коровай різав і розносив сват* [73, Арк. 8].

Дослідження показало, що окрім старости, старшого боярина, свата, коровай міг ділити *хрещений батько*. Цей звичай зафіксовано у Козятинському (36), Погребищенському (56) районах Вінницької області та у Красилівському районі (83, 87) Хмельницької області. Так, у селах Красилівського району Хмельницької області коровай починали ділити після *перепю*. За традицією цю роботу виконував хресний батько, якого *перев'язували тим вінком, що був на короваї, і він брався за роботу: той, хто пік коровай – той і різав*. [75, Арк. 9]. Локальною особливістю села Журбинці (36) Козятинського району Вінницької області є вмивання хрещеного батька перед поділом короваю – у молодій коровай ділить хресний батько, якому перед розподілом приносять воду і рушник. Він умивався і вирізав молодим середину короваю [29, Арк. 36].

2.2.6. Роздавання короваю

Дослідження показало, що у більшості населених пунктів поділ і роздавання короваю могли здійснювати різні особи. Найпоширенішим був звичай, коли коровай розносив *старший боярин*. Обрядодія побутує у Жмеринському (21), Крижопільському (28-31), Козятинському (36), Літинському (41), Оратівському (53, 54), Погребищенському (56), Іллінецькому (62, 63, 66, 67), Шаргородському (74, 75) районах Вінницької області та у Красилівському (84-87), Старокостянтинівському (89) районах Хмельницької області: *старший боярин на тарілку кладе коровай з гільцем та розносить* [18, Арк. 42]; *Старший староста ріже коровай, а боярин обдаровує всіх гостей, починаючи з найближчих родичів: бере в одну руку банку, а в другу – миску з кусочками короваю і збирає перепійні гроші* [26, Арк. 16]; *два дружби з тарілками розносять коровай всій родині* [85, Арк. 6]; *Староста розрізав коровай, а боярин підносив його на тарілці гостеві* [21, Арк. 15].

У селі Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області роздавання короваю здійснювалось старостами або старшим боярином та супроводжувалось піснею:

*Дивись-но старосто, що твої свати роблять,
То в кишені, то в рукавиці,
То дівчатам на вечорниці!* [75, Арк. 10].

Зазвичай роздавання короваю старшим боярином супроводжувалось сталим зверненням-проханням типу: *«Десь тут у нашого молодого і молоді є рідний дядько (ім'я) і тітка (і'мя)! Просить моло-*

дий, молода і я прошу на цей дар Божий!». Таке звернення побутує у більшості сіл досліджуваної території.

Локальною особливістю містечка Погребище (56) на Вінниччині є роздавання короваю *хрещеним батьком*.

У селах Вінницького (3, 7), Гайсинського (20), Калинівського (26), Козятинського (32-38), Літинського (39, 40), Липовецького (44), Немирівського (48, 49), Чечельницького (77) районів Вінницької області та у Красилівському (84, 85), Летичівському (88) районах Хмельницької області розносили коровай *старости*.

Свати розносили коровай у Бершадському (13-15), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (83) районі Хмельницької області.

Роздавання короваю *друзьбами* поодиноким поширене у селах Вереміївка (86) та Заруддя (87) на півночі Хмельницької області.

Як показав матеріал, отримавши коровай, весільні гості дякували за нього – проказували побажання та дарували гроші. Така форма подяки поширена у більшості населених пунктів досліджуваної території.

Локальною особливістю сіл Хотьківці, Митинці, Вереміївка, Заруддя Красилівського району Хмельницької області є зафіксована автором традиція «*відпикання короваю*», коли одна родина пече коровай для іншої, а та, в свою чергу, має відпекти на весілля когось із дітей [86, Арк. 4]. Крім того, поділ короваю мав здійснювати чоловік – член тієї родини, яка відпекла коровай. За традицією коровай могли відпикати брат, сестра, тітка, дядько і приносити його в дім, де буде відбуватися весілля. Якщо, наприклад, коровай пекла хрещена мати, то тільки її чоловік мав право його різати. На думку М. Нікольського, хрещена мати у коровайному обряді й загалом на весіллі замінила собою «бабку», яка колись стояла на чолі роду [182, с. 273].

Для всіх сіл досліджуваної території поділ короваю був традиційним. Так, *середину* короваю називали «квіткою», їй надавали магичного значення і віддавали молодим у Вінницькому (1-9), Барському (11, 12), Бершадському (13-15), Гайсинському (16-20), Жмеринському (21, 22), Калинівському (23-27), Крижопільському (28-31), Козятинському (32-38), Літинському (39-42, 44), Немирівському (48, 49), Оратівському (53-55), Погребищенському (56), Іллінецькому (62-64, 67), Шаргородському (75), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (84-87), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89) районах Хмельницької області: *Квітку дають молодим, вони мають її покуштувати, а потім з'їсти в першу шлюбну ніч* [6, Арк. 27]; *Середину короваю, два голуби, по-*

винні з'їсти самі [79, Арк. 8]; *Молодим вирізають середину, яку вони мають з'їсти, щоб діти не шмаркали.* [75, Арк. 9]. На відміну від загальноподільського звичаю, коли середину короваю мали з'їдати молоді, у селі Костянтинівна (44) Липовецького району Вінницької області «*шишку*» – *середину короваю у вигляді квітки, на весіллі в молодого давали молодій, а на весіллі в молодої – молодому* [39, Арк. 26].

Нижню частину короваю – *підошву* віддавали *музикантам*. Обрядодія побутує у Вінницькому (3-9), Барському (11, 12), Бершадському (13-15), Гайсинському (16-20), Жмеринському (21, 22), Калинівському (23-27), Крижопільському (28-31), Козятинському (32-38), Літинському (39-42), Липовецькому (44), Немирівському (48, 49), Оратівському (53-55), Погребищенському (56), Іллінецькому (62-64, 67), Шаргородському (75), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (84-87), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області.

Решту короваю роздавали всім *гостям*. Ця традиція побутує у Вінницькому (1-9), Барському (11), Бершадському (13-15), Гайсинському (16-20), Жмеринському (21, 22), Калинівському (23-27), Крижопільському (28-31), Козятинському (32-38), Літинському (39, 40, 42, 44), Липовецькому (45), Могилів-Подільському (46, 47), Немирівському (48, 49), Муровано-Куриловецькому (50), Оратівському (53-55), Погребищенському (56), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (62-64, 66, 67), Шаргородському (75), Чечельницькому (77), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Летичівському (88), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області.

У селі Слободище (71) Іллінецького району Вінницької області короваєм пригощали *запорожців* – людей, які прийшли подивитися на весілля [84, Арк. 9].

Локальна обрядодія пригощання короваєм молодою зафіксована у селі Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області, де *молода, вже покрита, в хустинці чи у фартушку брала кришки з короваю, шишок трохи і виходила на вулицю – давала по жмені тим людям, які прийшли подивитися на весілля – «запорожцям». Дає шматочок короваю – цілується. Скільки б людей не було, то всім має дати, хоч по крихті* [75, Арк. 9].

2.2.7. Випроводження молодої в дім молодого. Придане

Наступним етапом у весільному обряді було *випроводження молодої в дім молодого*. За традицією мати давала дочці *придане*. До початку 60-х рр. ХХ ст. у більшості досліджуваних сіл у *придане* мо-

лодій найчастіше давали *постіль, посуд, худобу, вбрання дівчини*, яке склали в *скриню*. *Постіль* у придане давали у Вінницькому (2-9), Барському (10, 11), Бершадському (13-15), Гайсинському (16-20), Жмеринському (21, 22), Калинівському (23-27), Крижопільському (29-31), Козятинському (32-38), Літинському (39, 40), Липовецькому (43-45), Могилів-Подільському (46), Немирівському (48, 49), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Оратівському (52-55), Погребищенському (56), Піщанському (58), Томашпільському (59), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (62, 65-71), Чернівецькому (73), Шаргородському (75), Чечельницькому (77), Ямпільському (80, 81), Теплицькому (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (83, 84, 86, 87), Летичівському (88), Старокостянтинівському (89) районах Хмельницької області.

Випроводження молодої в невістки супроводжувалось певними обрядодіями: так, у селі Краснопілка (17) Гайсинського району Вінницької області *старший боярин викупляє подушки у братів і сестер молодої і несе їх до молодого*. *Остальне придане мати віддає сватам і випроводжає дочку в невістки* [14, Арк. 10]. У селі Лисогірки (88) Летичівського району Хмельницької області *придане викупляли не бояри, як це поширено на більшій частині досліджуваної території, а старости молодого, при чому не у рідних молодого чи дружок, а у молодниць молодої* [37, Арк. 15]; *Мати збирає, а боярин несе* [45, Арк. 14]; *Одяло, подушку, постільну білизну, щоб мала на чому спати у свекрухи* [46, Арк. 48]; *Одяло, постільну білизну* [21, Арк. 17]; *Як жиніх забирає нівесту, дружба має нести одяло, простинь, подушки. Все на плечі і поніс, бо нівеста в женіха буде спати на своїх подушках* [18, Арк. 38].

Також у придане за молодою давали *посуд*, що поширено у селах Бершадського (14), Гайсинського (16, 18, 19), Жмеринського (22), Калинівського (23-27), Немирівського (48), Чечельницького (77) районів Вінницької області: у селі Вербка Чечельницького району *молодій давали дві вилки, дві ложки, дві миски, ткані рядна, кожух, різні речі молодого*. *Казали, що вона сім років має ходити в своєму приданому*. *Подушки, які дружби мали викупити в дружок*. *На воза також сідала світилка – світила дорогу* [61, Арк. 9].

Більш заможні батьки могли дати у придане *худобу*: у Бершадському (13-15), Гайсинському (16, 19, 20), Калинівському (23-27), Іллінецькому (63) районах Вінницької області та у Красилівському (86) районі Хмельницької області.

У селах Крижопільського (28), Томашпільського (59), Іллінець-

кого (63, 64), Шаргородського (75), Чечельницького (77), Ямпільського (79) Теплицького (91-93) районів Вінницької області та у Красилівському (83, 86), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області у придане за молодою давали скриню: *...скрині обізатільно, но скрині вже на весілля не везли, но давали, таке було, що скрині обов'язково давали* [37, арк. 16]; *Дружби несуть на віз скриню, а в скрині одяг молодої і постіль* [53, Арк. 22]; *Колись у придане давали скрині, але в нас це не збереглося* [35, Арк. 13].

Крім постелі, худоби та посуду, у придане молодій у багатьох селах давали ікону. Такий звичай поширений у Вінницькому (1), Барському (11), Літинському (39), Піщанському (58), Чечельницькому (77) районах Вінницької області та у Старокостянтинівському (89) районі Хмельницької області: *Коли молода прощається з батьківським домом, то мама їй дає ікону з рушником* [81, Арк. 9]; *Уже ближче до півночі мати молодої давала їй образи, подушки, постільну білизну і поїзд жениха відправлявся до нього додому* [65, Арк. 12].

Опис приданого молодої знаходимо у пісні, що побутує у селі Брідок (91) Теплицького району Вінницької області:

*А в городі зостиль –
Готуй, мамо, постіль:
Дві ряденці шовкові,
Дві подушки пухові,
Ще й скриню-мосхину,
Галю – господиню* [73, Арк. 9].

Дещо відрізняється обрядодія випроводжання молодої до молодого у південних, порубіжних селах досліджуваної території, а саме – Буші, Дорошівці, Слободі Бушанській Ямпільського району Вінницької області. Слід зазначити, що весілля в досліджуваних селах молоді гуляють окремо, що є не типовим для всієї території Поділля. Детальний опис випроводжання молодої зафіксовано від Є.Є. Константинової із села Дорошівка. Респондент наголосила на тому, що молодий лише вночі приходив до молодої, де вони разом гуляють всю ніч, і тільки вранці вів молоду до себе: *«А рано веде того, щоб люди бачили: кидають подушками, одіялами, рушники тягають. А зара вже цього нема! Як вона перев'язана, як вони ведуть її, які дари дали. Це родичі несуть, і всі підкидають, – і одіяла, і веретку... що взяли з хати. А ми виходим рано і дивимся – веде з Буші молоду!»* [87, Арк. 10]. Як зазначають респонденти, ця обрядодія зникла у 90-х рр. ХХ ст. [91, Арк. 8].

Ареал давання в придане молодій *постелі* поширений у більшо-

сті населених пунктів досліджуваної території, проте окремі райони виділяються поширенням традиції поєднання кількох речей, які давали в придане:

посуд, худоба – мікроареал формується на півночі Вінницької області та охоплює населені пункти: Великі Кутища (24) – Іванів (26) – Сальник (27) – Заливанщина (25) з приляганням до нього сіл Щурівці (19), Бубнівка (16) – на сході та Маньківка (14) – на півдні Вінниччини;

скриня – мікроареал поширений на південному сході Вінницької області з приляганням до нього сіл Стіна (59) на півдні; Стрільники (75) – центрі, Лисогірки (88) – на сході, Дружне (83) – на півночі Хмельницької області.

Поодинокі фіксується інша традиція давання приданого:

ікона – зафіксовано у селі Попівці (89) – на півночі Хмельницької області, Літин (39), Степанки (12) – на заході Вінницької області, Михайлівка (1) – в центрі Вінниччини, а також – Болгани (59), Вербка (77) – на півдні Вінницької області (Карта №29).

Як показав матеріал, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., з покращенням економічного становища змінилися і речі, які давали молодій у придане. Так, респондент Костюк Галина Григорівна із села Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області розповіла: «Мій вітчим подарував мені перший прийомник – «Родіна», а мама – тюль, хто її раніше бачив, і ковра» [83, Арк. 13].

2.2.8. Зустріч невістки в домі молодого

Мотиви захисту та очищення проглядаються в обрядодіях зустрічі молодої в домі молодого, що пов'язані з *вогнем* та *водою*. На подвір'ї або у воротах палили багаття, оскільки за народними віруваннями вогонь має очисну силу. Як слушно зауважує В.К. Борисенко, такі дії повинні були захистити дім від впливу «чужої» сили [230, с. 306]. Л. Артюх вбачає у таких обрядодіях не лише очищувальну функцію вогню, а й пов'язує їх із обрядом переходу: «Після введення молодої в нову родину молоді одержують новий статус – дорослих, одружених – і приєднуються до нової соціальної структури» [100, с. 21]. «Передусім молода мусить пройти через очищення, щоб розвіяти сліди магічної сили, що вона могла дістати від своїх з різною метою, починаючи від свого увільнення аж до поневолення чоловіка», – пише Ф. Вовк [124, с. 277].

Дана обрядодія побутувала до початку ХХ ст. у селах Вінницького (5), Бершадського (14), Іллінецького (63), Шаргородського (76), Теплицького (91) районів Вінницької області та у Летичівському (88) районі Хмельницької області. Зокрема, у селі Бохоники (5) Вінниць-

кого району Вінницької області ця обрядодія відбувалася так: *Віз з молодим і посагом повинен був переїхати через вогонь, щоб зарадити лихові і молоду очистити* [10, Арк. 23]; *Вже привели, чи привезли молоду до молодого, то там вже горів вогонь у воротях і молодий брав молоду на руки і цибав* [37, Арк. 20]; *Свахи розкладають перед молодою околит* [88, Арк. 7]. Про побутування обрядодії розведення вогню у селі Брідок (91) Теплицького району Вінницької області свідчить пісня, яку записано від М.В. Мельник:

*Світи, мати, ліску,
Ведемо невістку,
Здорова, як ялина,
Червона, як калина,
Червона, як ягідочка –
Бо отецька дочка* [73, Арк. 10].

Застеляння доріжок при зустрічі невістки як вияв пошани зафіксовано у селах Хмельницького Поділля. Респондент А.Ф. Карасик розповіла: *«Як приходила невістка, син привів, то я стелила дорожки, щоб по дорожках ввійшла в хату. А випроводжала вже доню свою з калачами, так як я приймала зятя, чи невістку. І так всі люди стали робити. А коли мого зятя женився брат у Митинцях, то та мама його теж стелила – шо мала, до самої хвіртки, щоб невістка пройшла. Це так шанують невістку!»* [77, Арк. 9]; *Від воріт до порогу хати було простелене полотно і свекруха вела молоду по полотні* [94, Арк. 8]. Схожі традиції побутують у болгар, де молода йшла до свекрухи також по полотну [116, с. 150].

Мотив очищення зафіксовано в обрядодії з порогом та свічкою. За свідченням науковців, зокрема А. Данилюка, поріг виступає символом початку і закінчення дому [141, с. 69]. Це виразно апростежується у обрядодії, зафіксованій у селі Семенівка (76) Шаргородського району Вінницької області: *Батько тримає у руках пляшечку із свяченою водою. Мати – свічку в руках. Мати кладе свічку на поріг і переводить через неї молодих до хати* [62, Арк. 10].

Мікроареал побутування архаїчної обрядодії розкладання вогню при зустрічі невістки протягується вузькою смугою з північного заходу на південний схід охоплюючи населені пункти: Лисогірки (88) – Хмельницької області, Бохоники (5) – Семенівка (76) – Брідок (91) – Баланівка (13) – Вінницької області (Карта №30).

Тема подолання просторової перешкоди – бистої ріки простежується у пісні, яку співали при зустрічі невістки свекрухою:

Брили ми річку биструю

*Прийшли ближче другою.
Вийди, матінко за поріг,
Вклониться невістка аж до ніг.*

*Вийди ще й ближче,
Вклониться невістка ще й нижче [73, Арк. 10].*

Як показують дослідження, в давню епоху у слов'ян в ході шлюбних ритуалів справді здійснювалися дії біля ріки, що служила символічною межею переходу молодих людей в інший статус [123, с. 23].

Зустрічати невістку свекруха могла у *вивернутому кожусі*. Зустріч молодих батьками у вивернутому кожусі – демонстрація протеставлення «свого» й «чужого», «людського» і «звіриного», перетворення старого в нове [105, с. 219]. Кожух догори вовною – символ добробуту, багатства майбутнього подружжя. Респонденти згадали про побутування даної обрядодії приблизно до початку 50-х рр. ХХ ст., зокрема у селах Вінницького (5), Бершадського (14), Теплицького (91) районів Вінницької області: *Молодих зустрічали свекор з свекрухою у вивернутому кожусі [10, Арк. 24]; Свекруха, зустрічаючи невістку, одягає кожух, а свахи розкладають перед молодою околіт. Свекруха ховає невістку в кожух і веде до хати [88, Арк. 8].*

Обрядодія визначення головування в хаті невістки чи свекрухи побутувала у селі Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області, де, *«заходячи до хати, молода старалася швидше переступити поріг до свекрухи, щоб там командувати – то є такий молодий, що хотів, щоб вона командувала, а є такий – що клав ногу поперек і сам заходив – хитрували!» [75, Арк. 8].*

Обрядодія з піччю, пов'язується дослідниками з культом домашнього вогнища [150, с. 68], з родючістю [106, с. 35]. Її локальний варіант записано в селі Брідок Теплицького району Вінницької області. Так, свекруха вводить невістку в хату, а коло печі стоять старші жінки із закладеними за спину руками. Молода входить і питає: *«Добрый вечір, мамо, чи є в печі яма, щоб сховались тато й мама!?»*

Очевидно, невістка хотіла показати, що вона в цьому домі буде головною. Однак, після цих слів свекруха вводила молодих, в хату за рушник, даючи один кінець рушника молодому, інший – молодій, при цьому мати (свекруха) накриває молоду полою – символ того, що свекруха буде господинею, а не невістка [73, Арк. 11]. Л. Артюх, досліджуючи села на українсько-молдавському пограниччі, зазначає, що даний вислів про яму в печі пов'язаний зі світом мертвих: *«Коли молоді вперше вводили до хати молодого і в його родину в статусі молоді господині, стежили, щоб заслінка печі була щільно закритою.*

Інакше молода, проходячи біля печі, могла промовити: «Є в печі яма, сховаються до року тато й мама». Це загрожувало свекрам швидкою смертю, після чого молода ставала б повноправною господинею в новій хаті» [100, с. 20].

Респонденти засвідчили, що зустріч невістки з використанням кожуха є малопоширеним явищем у середині ХХ ст. На переважній території невістку зустрічали з хлібом-сіллю. Звичай побутує у Вінницькому (1, 3, 4), Тростянецькому (13а), Гайсинському (19, 20), Хільницькому (26а), Козятинському (32), Липовецькому (44, 45), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Піщанському (58), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (63, 70), Тиврівському (74а), Шаргородському (75), Теплицькому (92, 93) районах Вінницької області та у Красиліському (85), Старокостянтинівському (89), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Так, у селі Болгани (58) Піщанського району Вінницької області батьки молодого зустрічали наречених з хлібом-сіллю і запитували невістку, з чим вона прийшла, а та відповідала: *«З хлібом і сіллю, з доброю годиною і вашою дитиною»* [50, Арк. 24]; *Зустрічає мати з хлібом-сіллю і запрошує до хати* [81, Арк. 10]; *У молодого зустрічали хлібом-сіллю. Молоді цілували хліб і батьків* [64, Арк. 10]; *Зустрічає свекруха з хлібом-сіллю* [16, Арк. 8]; *Зустрічають батьки з хлібом-сіллю* [39, Арк. 28]; *Мати молодого зустрічає молодих з хлібом-сіллю* [95, Арк. 8]; *Виходить свекруха. Молода міняється хлібом із свекрухою (так, як молодий з тещею). Мати просить до хати* [75, Арк. 10].

Побутування архаїчної обрядодії зустрічі невістки матір'ю молодого у *вивернутому кожусі* зафіксоване у селі Бохоники (5) в центрі та Маньківка (14) на південному-сході Вінниччини.

Поєднання *вивернутого кожуха* та *хліба-солі* зафіксовано у селі Брідок (91) у південно-східній частині Вінницької області (Карта №31).

За традицією, зайшовши до хати, невістка розвішувала своє придане (Карта №32). Розвішування приданого пов'язували з утвердженням молоді як господині. Дана обрядодія побутувала у селах Барського (11), Жмеринського (22), Козятинського (32-38), Літинського (40), Муровано-Куриловецького (50, 51), Оратівського (52), Томашпільського (59), Іллінецького (70), Шаргородського (75), Чернівецького (73), Чечельницького (77), Теплицького (91-93) районів Вінницької області. Так, у селі Вернигородок (33) Козятинського району Вінницької області молода вішала на гачок свого рушника – щоб бути хазяйкою в цьому домі [2, Арк. 17]; *Молода вбирає хату приданим*

[40, Арк. 12]; *Скатерку, веретку, зроблену своїми руками, вона застеляє постіль, чіпляє рушник. Почіпляє, а тоді зав'язує свекруху хустиною, а батьку сорочку дає* [42, Арк. 22]; *Чіпляла на кілочок рушничок, застелювала ліжко* [94, Арк. 8]; *Молода стелила скатерку на стіл, рушник і хліб клала на стіл* [74, Арк. 11]. Локальною особливістю побутування цієї обрядодії у селі Вербка (77) Чечельницького району Вінницької області є те, що під час розвішування свого приданого молода мала мовчати: *Молода мовчки заходила в хату, застеляла ліжко. В цей момент вона повинна мовчати, а сусіди її навмисно дражнили: «Це ти що нам привів?! Вона ж німа, і глуха. А ще, мабуть і сліпа. Глянь, як криво застеляє». Застеливши, промовляла: «Добрий вечір, мамо, добрий вечір, тато!»* [61, Арк. 9]. Очевидно, що зумисне мовчання невістки у даному населеному пункті також мало захисну функцію. Підтвердження даного судження знаходимо у Є. Кагарова, який пояснює мовчання молодих так само як і їх відмову від їжі, страхом, щоб під час розмови або разом із їжею в середину тіла не проникли злі духи [153, с. 167].

Мотив покори простежується в діях молодої у селі Брідок (91) Теплицького району Вінницької області, де невістка кланяється свекрусі, розбирає своє придане, стелить на ліжку радна, чіпляє скатерки і з усіма, хто в хаті є, цілується [73, Арк. 12].

2.2.9. Обряд комора

Після розвішування приданого молоді лягали спати. В. Борисенко зазначає: обряди шлюбної ночі в домі молодого мали свої регіональні особливості. В Середній Наддніпрянщині, на Поліссі і частково Слобожанщині в 30-ті рр. ХХ ст. побутував обряд *комора* [230, с. 306], коли молоді спали в коморі. За матеріалами експедицій обряд, коли молоді спали в першу шлюбну ніч у коморі, зберігся у селищі міського типу Іллінці Вінницької області, де молоді лягали спати окремо від усіх в *коморі* [47, Арк. 44]. На іншій досліджуваній території у середині ХХ ст. молоді лягали спати в хаті. Такий звичай поширений у Вінницькому (5), Жмеринському (28), Козятинському (32, 35), Літинському (39), Оратівському (52), Іллінецькому (63, 64), Ямпільському (78) районах Вінницької області, утворюючи розмитий ареал Вінницької області.

Побутування звичаю спання *в коморі* спорадично зафіксоване на сході Вінницької області – Іллінці (62) та у селі Брідок (92) – на південному-сході Вінниччини (Карта №33).

Незважаючи на делікатність питання, респонденти із більшості сіл досліджуваної території розповіли про існування звичаїв, що сто-

сувались перевірки дівочої цноти. Такі звичаї побутували у Вінницькому (5), Барському (11), Бершадському (14), Гайсинському (16, 17, 20), Жмеринському (22), Козятинському (35, 37), Оратівському (52), Іллінецькому (62-64, 70, 71), Ямпільському (78, 81) районах Вінницької області: *Після пошлюбної ночі брали це простираadlo, намотували на палку і носили по селі показувати, що це вона вийшла заміж дівчиною* [10, Арк. 26]; *Колись давно старша сваха на палиці виносила простинь вранці на вулицю* [15, Арк. 26]; *На ранок простираadlo показували всім гостям, які прийшли на другий день весілля* [59, Арк. 20]; *Це раніше вранці наступного дня дивились, чи брудна була постіль* [21, Арк. 18]; *Вивішували на ворота постель, щоб усі люди бачили, чиста чи ні* [23, Арк. 12]. На відміну від загальноподільського звичаю, за яким молоду на цноту перевіряли свахи молодого, у порубіжних південних селах досліджуваної території це робили *нанашки*. Так, у селі Слобода Бушанська (81) Ямпільського району Вінницької області *нанашки приходять рано і дивляться, чи молода чесна* [63, Арк. 11].

На відсутності звичаїв щодо перевірки цноти молодої наголосили респонденти із сіл Крижопільського (28), Козятинського (32), Літинського (39) районів Вінницької області.

Ареал існування звичаїв перевірки цноти молодої поширений у західних, північних, східних районах Вінницької області з приляганням до нього села Слобода Бушанська (81) на півдні Вінниччини та села Гальчинці (90) на півночі Хмельницької області.

Відсутні звичаї у селах Вільшанка (28) – на півдні Вінницької області, Літин (39) – на заході та у селі Самгородок (35) на півночі Вінниччини (Карта №34).

Неприпустимим було, коли молода була нечесною. В такому випадку соромили як саму молоду, так і її батьків. Так робили за звичаєм у селах Бершадського (14), Гайсинського (20, 21), Козятинського (35), Іллінецького (62), Ямпільського (78, 81) районів Вінницької області, а у селі Краснопілка (17) Гайсинського району молодій могли змастити ворота дьогтем або відрізати косу [24, Арк. 12].

Ареал поширення звичаю *соромлення молодої і її батьків* двома вузькими смугами протягується з півночі на південь Вінницької області. Перша з них охоплює населені пункти: Самгородок (35) – Іллінці (62) – Мітлинці (20) – Маньківка (14). Друга: Почапінці (21) – Слобода Бушанська (81) – Франківка (78), з приляганням до нього села Гальчинці (90) на півночі Хмельницької області.

Локальною особливістю села Краснопілка (17) є *змащування во-*

ріт дьогтем (Карта №35).

Якщо дівчина була чесною, то в домі, де відбувалося весілля, робили *весільний прапор*. Обрядодія побутувала у Гайсинському (17), Козятинському (35, 37), Іллінецькому (62, 64), Ямпільському (81) районах Вінницької області. Так, у селі Слобода Бушанська *ввечері приходять батьки молодій, як молода чесна, то приносять з собою горілку, перев'язану лентою, а мати якесь сладке* [63, Арк. 11]; *Вона значилася красною лентою – бо хороша!* [18, Арк. 50]; *Перев'язували червону стрічку на воротах молодого і приносили червоне вино від молодій – що свідчило про цнотливість дівчини* [59, Арк. 21]; *Гостей прикрашали червоними стрічками, наречена одягалась в червоний одяг, віддавали шану батькам за добре виховання дочки* [81, Арк. 7]; *Дякують за дочку: свахи танцюють на стільці і мастять стелю калиною* [48, Арк. 50]; *Робили корогву, ходили по вулицях співали, возвеличували батьків молодій. На свашках були червоні стрічки, а в боярина – червоний пояс* [46, Арк. 49]; *Якщо дівчина була чесною, то вона прив'язувала червоні стрічки сватам на груди* [21, Арк. 20]; *Як чесна, то стелять під ноги червону ряднину, по якій йшла теща і кидала під ноги невістці червону калину, а якщо ні – то кидала клоча* [23, Арк. 13]; *Як була чесною, то перев'язувала червоною стрічкою калачі і давала своїй родині. Якщо ні, то родина несла калач у хустині* [84, Арк. 16]; *Молода пригощає родину молодого горілкою з графина, який був перев'язаний червоною стрічкою* [94, Арк. 9]; *Як молода хороша, догодила, то свекруха перев'язує брата навхрест довгим червоним поясом, а хліб – червоною лянтою* [5, Арк. 14].

Якоїсь певної відзнаки, що засвідчувала цнотливість молодій, не робили у Жмеринському (21), Крижопільському (28), Козятинському (32), Літинському (39) районах Вінницької області та у Дунаєвецькому (82) та Теофіпольському (90) районах Хмельницької області.

Ареал побутування обрядодії *виготовлення весільного прапора* протягується вузькою смугою з півночі на південь, охоплюючи населені пункти: Перемога (37) – Китайгород (64) – Бубнівка (16) Вінницької області.

Поширення обрядодій *фарбування горілки калиною* зафіксовано у населених пунктах Самгородок (35) та Іллінці (62) Вінницької області.

Спорадичним явищем, зафіксованим у селі Сологубівка (52) на сході Вінницької області, є *помазування стелі калиною*.

Звичай посилати *посланця до батьків молодій у червоному поясі* зафіксоване у селі Маньківка (14) на південному-сході Вінниччини (Карта №36).

2.3. Післявесільні звичаї та обряди

2.3.1. Циганщина. Свати

Післявесільні звичаї пов'язані з шануванням батьків обох молодих з нагоди одруження сина (особливо найменшого в сім'ї), а також із входженням невістки до родини чоловіка.

Ареал побутування обряду *циганщини* поширений у більшості населених пунктів досліджуваної території, крім західних та частково центральних районів Вінниччини.

До післявесільних звичаїв та обрядів належать: **циганщина, свати**. Циганщина має переважно розважальний характер з послабленою магічною функцією.

Циганщина належить до таких обрядодій, які найкраще збереглися у весільному обряді, і побутує вона у селах Вінницького (1-6, 8), Барського (10, 11), Бершадського (14), Гайсинського (17, 19, 20), Жмеринського (22), Крижопільського (28, 29, 31), Козятинського (32, 35, 36, 38), Літинського (39, 40), Липовецького (43-45), Могилів-Подільського (46), Немирівського (48), Оратівського (53), Погребищенського (56), Піщанського (58), Томашпільського (59), Іллінецького (63, 64, 66-71), Чернівецького (72, 73), Чечельницького (77), Ямпільського (78-81), Теплицького (91-93) районах Вінницької області та у Красилівському (83-87), Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Так, у селі Михайлівка (1) Вінницького району Вінницької області побутувала ця обрядодія під назвою «скажена молодуха»: *Жартома хлопця одягають в сміховинну наречену, а дівчину – в нареченого, а гості наряджаються в циган. Всі вони гуляють по селі, веселяться, зачіпають перехожих. Кажуть, що все це вони роблять, щоб відвернути увагу злих сил від справжніх молодих, аби часом темні сили не зачепили молоде подружжя* [81, Арк. 11]. *Переодягались, ходили по селі співали, катались в ночвах* [39, Арк. 30]; *Возили батьків молодих – переодягались в циган* [36, Арк. 14]; *Відбувалось рядження. Батьки передягались у весільне вбрання, їх садили на тачку і возили по селі.* [50, Арк. 25].

Поширеною на досліджуваній території була обрядодія *водіння курки*, яку водили на мотузці. Г.Б. Бондаренко пов'язує використання курей у весільному обряді із їхнім магічним значенням, адже курка – то весільна птаха, символ плодючості [108, с. 34]. Так, у селі Сосонка (2) Вінницького району Вінницької області під час водіння курки співали:

*Снігом курочка, снігом,
а ми за нею слідом.
Горою, долиною,*

За своєю родиною.

У понеділок свахи женуть курку. Все в свахів червоне: курка, мотузок, самі в хустках, щоб було куди квітку чіпляти [5, Арк. 22].

До традиційних обрядодій на досліджуваній території є купання батьків та кухарки. При цьому цигани бешкетують: садять сватів у тачку і везуть купати в калюжах, в річці. Веселяться і співають:

*Не хотіла сваха робити,
Захотіла сваха сраку возити.
Від села до села,
Щоб була весела! [6, Арк. 29]*

У вівторок сходяться на весілля надвечір, як говорили раніше – кухарку купати. Переодягались в молодих, вони частували гостей [14, Арк. 10]. В понеділок ідуть у свати до молодого, у вівторок до молодої, у середу кури – вбираються в циган і носят до молодого чи молодої кури – варят. Повечеряли – виходять у двір молотити жито [38, Арк. 29].

У деяких селах досліджуваної території збереглася архаїчна обрядодія забивання кілка в поріг, що символізувало припинення дітородної функції: *Цигани ходять. По селі крадуть курей, запрошують знов на весілля, роблять другий пропій. Якщо батьки віддають останню дитину, то їх вбирають у вінок, забивають в поріг кілок і возять батьків до річки купатися. [41, Арк. 22].* О. Курочкін пов'язує причетність кілка до магії еротики і родючості, а забивання його в землю відтворює міфологему священного шлюбу [169, с. 63].

Поширеним було перевдягання під час обрядодії *циганищина*: *Свахи і свати переодягались у циган, їх возили по селі, всі веселились співали, танцювали. Перевдягались, возили батьків по селі [10, Арк. 27]; Наречені беруть на себе обов'язки своїх батьків: вони пригощають гостей, а на місце молодих сідають ряджені, які не є подружжям. Присутні цигани – жартують над усіма – та ніхто не ображається [7, Арк. 46]; Зранку свахи приносили їжу з дому молодої. Робили фальшиву молоду [60, Арк. 9]; Перебирали жиніха, нівесту. Була така фальшива молодуха. Взяли фату, вінок сплетуть з барвінку, з квіток, намалююця сажою [18, Арк. 51]; Переодягаються, плетуть вінки для батьків молодих, садовлять їх на лаву і піднімають догори, вимагаючи горілки [30, Арк. 20]; Роблять дурну молоду і молодого. Переодягались в циганів [23, Арк. 14].*

Кожен день весілля пов'язувався з певними обрядами чи обрядодіями: *Понеділок – пропій: Переодягаються, жартують, ходять по гостям, які були на весілля – ті мають подарувати курку, бо на весіллі*

все з'їли і молодим тепер нема що їсти [20, Арк. 23]; Понеділок – дякують за невістку. Вівторок – складчина. Переодягаються в дідів, бабів, молодуху, молодого, циган – жартують [84, Арк. 17] (Фото №22).

Як бачимо, у середині ХХ ст. рядження в циган і катання батьків та кухарки у візку було невід'ємною традиційною складовою частиною весільного обряду у більшості сіл досліджуваної території. Інша традиція побутувала у деяких порубіжних селах Вінниччини, де ці обрядодії поширилися пізніше. Так, респондент В.У. Олійник із села Буша (79) Ямпільського району Вінницької області наголосила на тому, що обрядодія катання кухарки в тачці виникла відносно недавно, а саме весілля закінчувалося дякуванням за молоду: *Це тепер – тоді не було. Це тепер вже повидумували й тачанки... возити кухарку. Весілля закінчувалося тим, що приходили, давали хліб за молоду та й все [67, Арк. 8].*

2.3.2. Зажинки. Обжинки

Обрядодії «зажинки» і «обжинки», що побутують у більшості населених пунктів досліджуваної території, суттєво не відрізняються, проте зажинають тоді, коли одружують або віддають заміж першу дитину. Обряд «обжинки» відбувається коли одружують останнього сина або віддають заміж останню доньку (Фото №23).

Як показав матеріал, на досліджуваній території зберігся обряд «одруження батьків» молодих, який також називають *обжинки*, що переформується із хліборобськими мотивами. М. Грушевський проводить паралелі між піснями та обрядовими діями жнивного і весільного циклів: «Між піснями коровайними і обжиночними, між короваем і вінцем є не раз тісні аналогії і переходи. Дівчині, що приходить в обжинковому вінці, бажають, аби вона стала в церкві під вінець» [133, с. 224]; *Переодягаються. Плетуть два вінки для батька і для матері. Радіють, що дочекалися останню дитину одружувати. Обряд називається «одружування».* [52, Арк. 14]; *Коли віддають останню дитину, то носять батьків на драбині або в балії [76, Арк. 3]; Другий день – весілля для батьків молодих – перевдягалися в циган [11, Арк. 12]; Якщо батьки дружили останню дитину в сім'ї, – робили обжинки. Діти (молоді) плели мамі вінок з барвінку, жита, а батькові робили великий букет. Підіймали їх «на вра». Коло столів ходили самі діти. [14, Арк. 10]; У понеділок молоді пригощають, на їхньому місці сидять їх батьки. Матір у вінку, а батько з весільним букетом [33, Арк. 39]; В понеділок батькам роблять вінки за одруження останньої дитини [26, Арк. 23]; Як батьки віддають останню дитину, то на них одягають вінок з різ-*

ного зілля і піднімають угору, підкидуючи, поки не погодяться у всьому допомагати молодятам [6, Арк. 25].

За матеріалами експедицій, окрім рідних батьків могли пошанувати і *хрещених*: так в містечку Погребище (56) на Вінниччині, якщо одружували останню дитину, – садовили батьків у візок та везли купати, надівали на голову вінок, інколи так робили з хрещеними батьками [52, Арк. 22]. У південних районах досліджуваної території пошановували нанашок: *Несуть їй величезний калач, поверх нього лежить хустка. Ще їй могли дарувати гарну кофту, серезжки або намисто. Переодягаються в циган* [53, Арк. 24].

У селі Мітлинці (20) Гайсинського району Вінницької області зафіксовано пісню, яку співали, коли віддавали останню дитину:

*Котися, віночок, з лану
Даруй сватові звістоньку
Вийди, сватоньку, вийди (2)
Або свашеньку вишли
Нехай ми будем знати
Кому цей вінок дати.* [17, Арк. 21]

Детальний опис пошановування батьків вдалось зафіксувати у селі Брідок (91) Теплицького району Вінницької області: обом батькам «справляли обжинки» – плели вінки, садили на вивернутий кожух і піднімали догори, при цьому співали:

*Обжинки, батечку, обжинки –
Хоче віночок горілки,
Не так віночок, як жєнці –
Хороші жєнчики-молоді.*

Піднімали максимальну кількість разів і питали:

– *Що дасте, щоб ми Вас пустили?*
– *Горілки!*
– *А скільки?*
– *Відро!*

По тому староста виносив відро горілки, і всі по черзі пили за здоров'я батьків і молодих. Закінчувалось весілля обрядовим скріпленням родичання двох сімей: родичі молодого йшли до молодої, де збиралися найближча рідня та молода. Цей обряд називався *свати*, ним закінчувалось весілля [73, Арк. 15]. Така ж обрядодія зафіксована у селах Митинці, Хотьківці, Вереміївка, Заруддя Красилівського району Хмельницької області, проте на відміну від загальноподільської назви *свати* – обрядодія називалась *забір*, на якому забирали всю родину молодого і молодої та йшли в дім молодої. Як показав матеріал,

третьо́й день весілля на Західному Поділлі називався *курка* або *розхіщина*. Зі слів респондентів дізнаємось, що після *розхіщини* відбувається обрядодія *забір*, суть якої полягає в тому, що забирають всю родину молодого і молодої і йдуть в дім молодої. Після вечері старший сват [боярин – М.П.] висаджує на хату чи на дерево гільце, після чого за виконану роботу п'є горілку із коцюби (Фото №24). За традицією до гільця прив'язують пляшку горілки. Висаджене гільце вказує на те, що в хаті недавно було весілля [75, Арк. 10].

Локальною особливістю села Хотьківці (84) Красилівського району Хмельницької області є побутування сучасної обрядодії підв'язування келихів із горілкою до абажура. Кількість келихів відповідає кількості одружених дітей весільних батьків: *«Підносять же на вра, батьків, прив'язали мені чотири стопки до абажура, так як в мене четверо дітей, маю випити, маю лізти на стіл і випити ту горілку. В кого їдна дитина, то випила, та всьо... а це – чотири! Вилізла – випила одну, другу, третю... не допила, набрала повний рот, а вони всі на мене дивляться, а я тоді – пурсь – по них, так і четверту... але сп'яніла!. А ще робили криницю – прив'язували до келішка мотузочок, наливали горілку і кидали ложечку меду із банки – всіх пригощали, співаючи жартівливих пісень:*

Посіяв сват гречку, (2 р.)

На плацу – з краєчку,

Виросла та гречка,

Сватові по яєчка!

Або:

Шоб сватові пчоли поздихали, (2 р.)

Шоб сватові яйця повсихали,

Ззаду і спереду, шо не дає гостям меду!» [77, Арк. 10]

Післявесільні обряди південних порубіжних сіл досліджуваної території є відмінними від загальноподільських. Експедиційні матеріали дали змогу простежити трансформацію назви обрядодії обдаровування молодих, а також сам процес обдаровування: *Зара кажуть «йти не почесну», а колись йшли на «ражки» – по парі, як нема, то сам, чи сама, і кидають молодій на плечі дари, то так накидають, шо лиш чуть видно, а дружби забирають. Зара не кладуть нічого на плечі, а тоді кидали! Приказували: «Даєм тобі корову, шо порнає полову, а другу корову нажиєте самі, шо буде давати молоко!» [87, Арк. 9].*

2.3.3. Дякування. Покалачини

До післявесільних обрядів слід віднести і дякування та покалачини. Обрядодія дякування відбувалась за тиждень після весілля, і по-

лягала у подяці батьків молодій за доньку. Обрядодія була поширена у селах Гайсинського (17), Літинського (41), Оратівського (53), Іллінецького (71), Теплицького (91) районів Вінницької області.

Розмитий ареал збереження архаїчної обрядодії *дякування* охоплює населені пункти східних та південно-східних районів Вінницької області, з додаванням до нього села Бірків (40) на заході Вінниччини. (Карта №37).

Обрядодія першого відвідування молодою своєї родини, яке відбувалося через тиждень після весілля, мало назву *покалачини*: *Через неділю кажуть на «білі калачі», накривають стіл, то вже тоді шукають підкову і забивають в дверях кінцями вверху, це для щастя* [18, Арк. 51]; *Через тиждень – «покалачини» мати молодій готувала обід, запрошувала родичів, сватів. Після обіду роздавала калачі* [58, Арк. 14]. Як показав матеріал, на досліджуваній території назва обрядодії мала певну варіативність:

покалачини – у селах Сосонка (2) Вінницького та Блажіївка (32) Козятинського районів Вінницької області;

колачини – у селі Перемога (37) Козятинського району Вінницької області;

великі пироги – у селі Щурівці (19) Гайсинського району Вінницької області;

білі калачі – Мартинівка (22) Жмеринського району Вінницької області.

2.3.4. Весільні чини і обрядова атрибутика

Весільний обряд – комплекс складних послідовних обрядодій, багатогранне театралізоване дійство з чіткою послідовною схемою виконання. Для повноцінного свого проходження весілля потребувало певних учасників, якими могли бути всі запрошені на весілля гості, серед яких виділяються головні, так звані *весільні чини*, що утворювали дві групи і представляли родину молодого та молодій і які, на думку учених, в минулому становили собою не що інше, як кровноспоріднені роди кожного із них [187, с. 26].

Весільні чини на Поділлі представлені поширеними в українській обрядовості назвами *молодий, молода, старости, свати, бояри, дружки, світилки, свахи, коровайниці*. Всі вони мали визначені функції для виконання обов'язкових обрядодій, що були пов'язані з об'єднанням двох родів та засвідчували давні правові функції. Їх роль добре описана у зазначених працях В. Борисенко [111], Н. Здоровеги [150].

Впродовж усього весільного обряду смислове і рольове навантаження на весільні чини є досить різним. Безперечно, головними на

весіллі є *молодий і молода*, проте, як зазначає В. Борисенко, «основною поведінковою рисою молодих є їхня пасивність [111, с. 33].

Роль *старости*, на відміну від інших регіонів, зокрема карпатського [150, с. 127], була найбільш значимою у першій, передшлюбній частині, де він виконував роль представника інтересів роду молодого на сватанні. Досягненням згоди на шлюб визначались його правові повноваження. На весіллі він виконував роль розпорядника за столом – частував гостей, про що свідчить пісня, що побутує у більшості населених пунктів досліджуваної території:

*Де той дядько Йосип, що горілку носить, –
Під пахвою тисне, нехай вона йому скисне!*

Головні ролі, скеровані на санкціонування і забезпечення весільних обрядодій, належали *свахам, старшому боярину і старшій дружці*. Роль свах у поїздки по молоду, у сварці з друзками має загальноукраїнський характер. У ході розгортання весілля вони стають *коровайницями, завивальницями та покривальницями* молодої. На всій досліджуваній території виділяється роль *старшої свахи*, на яку лягає відповідальність при випіканні короваю, який символізує єднання родів та щасливу долю молодих. Локальна обрядодія бігу свах через стіл під час покривання, пов'язана з темою долання перешкод, а також з метою отримання головування їх представника роду – молодого чи молодої у сім'ї, зафіксована у селі Баланівка (13) Бершадського району Вінницької області: *свахи наввипередки біжать до наречених, що сидять за столом і намагаються першими стати над своїм молодим чи молодою: вважали, що від їх першості залежить, хто з них буде головувати в родині* [4, Арк. 22]. Подібна обрядодія побутує і у селищі Брацлав Немирівського району Вінницької області [238, с. 124]. Очевидно, цей обряд пов'язаний з ритуально-визначеним сакральним місцем житлового простору – столом, що наповнює архаїчною семантикою дану обрядодію.

Одна з головних ролей весільного обряду належала *старшому боярину*. На позначення весільного свідка молодого користуються саме таким терміном у більшій частині населених пунктів досліджуваної території, а саме: у Вінницькому (1-5, 7-9), Бершадському (13-15), Тростянецькому (13а), Гайсинському (16-20), Калинівському (23-26), Хмільницькому (26 а), Козятинському (32-38), Літинському (39, 40, 42), Могилів-Подільському (47), Оратівському (52-55), Погребищенському (56, 57), Тульчинському (60, 61), Іллінецькому (62-71), Тиврівському (74а), Шаргородському (76), Ямпільському (81) районах Вінницької області та у Дунаєвецькому (82), Старокостян-

тинівському (89) районах Хмельницької області. Назва *старший дружба* побутує у Вінницькому (6), Барському (10-12), Жмеринському (21, 22), Калинівському (27), Крижопільському (28-31), Літинському (41), Липовецькому (44), Могилів-Подільському (46), Немирівському (48, 49), Муровано-Куриловецькому (50, 51), Томашпільському (59), Іллінецькому (70), Чернівецькому (72, 73), Шаргородському (74, 75), Чечельницькому (77), Ямпільському (78-80) районах Вінницької області та у Летичівському (88), Теофіпольському (90) районах на Хмельниччині. Побутування назви *старший «буярин»* спорадично зафіксовано у кількох населених пунктах Теплицького (91-93) району на південному-сході Вінниччини (Фото №25). Поширення назви *старший сват* зафіксовано у Красилівському (83-87) районі Хмельницької області. Локальною особливістю села Болгани (58), що в Піщанському районі Вінницької області, є позначення весільних свідків молодих терміном *ворники*, що очевидно є запозиченням із сусідніх молдавських сіл [50, Арк. 22].

Ареал назви *старшого боярина* охоплює населені пункти північно-західних, східних, південно-східних та центральних районів Вінниччини, з додаванням до нього сіл Грушка (47) та Слобода Бушанська (81) на півдні Вінницької області, а також селища Дунаївці (82) на півдні та Попівці (89) – на півночі Хмельниччини (Карта №38).

На весільного свідка молодого покладалось багато обов'язків: супровід молодого на сватанні, у запрошенні на весілля, що побутує у більшості населених пунктів досліджуваної території. Слід зазначити, що в окремих досліджуваних селах в обов'язки старшого боярина входило: пошук матеріалу для виготовлення гільця, нести гільце, очолюючи хід роду молодого до молодої [73, Арк. 4]. Крім того, старший боярин разом з молодим торгувався за молоду з її братом, в окремих населених пунктах розподіляв коровай [3, Арк. 48]. Його роль у виготовленні, витті, гільця виділяється у пісні роду молодої на обіді у молодого перед виходом з-за столу:

Годі вже випивати, час нас випроважати.

Дайте нам рушник довгий, дайте нам калач білий.

Дайте нам вільянина – старшого буярина [73, Арк. 9].

Текст пісні підкреслює участь старшого боярина у виготовленні, витті, гільця.

Не менш важливою у весільному обряді досліджуваної території є роль *старшої дружки*. Вона так само, як і старший боярин, запрошувала з молодою гостей на весілля, допомагала одягатись молодій до шлюбу, брала участь у торзі за молоду. Слід зазначити, що участь мо-

лоді у весіллі, зокрема дружок, закінчувалась перед випроводженням молодої в дім молодого. Так, у селі Митинці (85) Красилівського району Хмельницької області перед тим, як йти до молодого, *молода прощається із друзками, виводить їх за ворота, а вони вертаються, їх віником «замітають» – вигонять за ворота, а вже третій раз віником замели – і дружки пішли:*

Ой, у полі та й розмай-гречка, (2 р.)

Вже й Маруся не товаришка –

Товариство пропила, (2 р.)

Бо Альошу полюбила! [75, Арк. 10]

Респонденти підкреслювали, що на другий день весілля дружки не приходили: *Дружки не приходять вже з нею, зара вже можна ходити, хто куди хоче, а тоді – Боже збав! Молода пішла – дружка вже не має права йти на весілля і на другий день не має права йти на весілля! Не йшли – це встидно! [83, Арк. 12]*

Важливе місце відводилось *брату* молодої – охоронцеві молодої, якому давався викуп за неї, за її косу, а також за місце біля молодої на посаді. Йому належала провідна роль і при розплітанні коси.

Не менш знакове місце у весільному обряді займають *батьки молодих*, рольове навантаження на яких помітне впродовж усього весільного дійства: батьки благословляють сина перед виходом до нареченої, благословляють обох молодих перед виходом до шлюбу, зустрічають молодих. У більшості населених пунктів досліджуваної території другий день весілля був пов'язаний із обрядами пошануванням батьків обох молодих, а відповідно – помітно зростало смислове та рольове навантаження на них [*детально про обряди пошанування йшлося у розділі 2.3.2. – М.П.*].

В придністровських районах Поділля, а саме, в Ямпільському районі на Вінниччині, під впливом молдавської культури одними з головних весільних чинів виступають *нанашки*. Нанашки – вінчальні батьки молодих, які не обов'язково є їх родичами (Фото №26, 27).

Весільний обряд – складна система послідовних обрядодій, що потребує використання великої кількості весільної атрибутики, зпоміж яких можемо виділити такі: *хліб, рушники, хустки, головні убори, кожух, подушка*.

Традиційний весільний ритуал значною мірою зберігає давню атрибутику та весільно-шлюбну символіку, що були пов'язані з архаїчним світоглядом. Багатокомпонентним за змістом впродовж ХХ ст. лишався ритуальний хліб – на сватанні, запросинах, при зустрічі і провладжанні молодих [73, Арк. 4]. Чітка послідовність виконання об-

рядодії обміну весільними атрибутами, а саме: *хлібом, рушниками та гільцем* під час випроводжання молодої в невістки зафіксована у досліджуваних селах Красилівського району Хмельницької області: «*Молоді виходять з хати, мама молодої благословляє й дає їй хліб, а хліб молодого залишається вдома (в молодої), і так само з рушниками – свої рушники молодий залишає молодій, а свої вона бере під пахву. Так само молодий залишає своє гільце в молодої, а бере її гільце – міняються*» [75, Арк. 9].

Крім інших, найбільш виразною є функція полотна, а саме *рушників та хусток* у моментах дарування та ізолювання людини або предмета. Елементи обох значень присутні майже у кожній частині обряду. Такою є символіка рушника: батьки благословляють молодого у дорогу і виводять за (хустку) рушник з хати; мати тричі обводить кругом столу за хустку молодих перед обідом.

На основі польового матеріалу вдалося вперше подати опис кольору хустки, яку подавала молода на сватанні. Кольорова гамма хустки на території Східного Поділля була різноманітною, проте найпоширенішою була *біла*, що побутувала у Вінницькому (1, 3), Гайсинському (17, 18), Козятинському (32, 37), Липовецькому (45), Могилів-Подільському (46), Немирівському (48), Іллінецькому (64), Шаргородському (75 – з квітками) районах Вінницької області. *Червону* хустку молода подавала в Оратівському (52), Погребищенському (56), Чечельницькому (77), Ямпільському (80) районах на Вінниччині. Подавання *квітчастої* хустки зафіксовано у селах Вінницького (3), Крижопільського (30), Літинського (39), Іллінецького (66) районів Вінницької області, а також у Красилівському (86) та Теофіпольському (90) районах Хмельницької області. Побутування *червоної квітчастої* хустки поширене у населених пунктах Вінницького (1), Калинівського (24-27), Крижопільського (28), Козятинського (36), Іллінецького (71) районів на Вінниччині. Менш поширеними були *вишиті* хустки, що побутували на сході Вінницької області, а саме – у Гайсинському (16) та Іллінецькому (62) районах, а також у Дунаєвецькому (82) районі на півдні Хмельниччини. Картографування польового матеріалу показало використання хустки *яскравих кольорів*, а саме, у Могилів-Подільському (47) районі Вінницької області.

Головні убори. Для переважної більшості сіл досліджуваної території характерний обряд покривання і наряджання свахи молодої у *вінок і серпанок* та одягання свахою молодого *чоловічого головного убору*. Так, у Селі Баланівка (13) Бершадського району Вінницької області при покриванні свахи обмінюються шапкою молодого і віноч-

ком молодої [4, Арк. 22]: Мінються головними уборами [5, Арк. 25]; *свахи п'ють горілку, міняються головними уборами* [40, Арк. 10]; *Одна сваха одягає вінок, друга – капелюх* [62, Арк. 8].

Картографування польового матеріалу засвідчило використання у весільному обряді *кожуха*, як одного із головних весільних атрибутів, зокрема, збережено його використання при посаді молодих на заручинах, розплітанні коси молодої, спорадично – зустрічі невістки свекрухою.

У другій половині ХХ ст. *кожух* змінюється на *подушку* і обрядодія розплітання та покривання молодої відбувається на подушці.

Традиційне весілля зберігало систему просторового послідовного розгортання дійства через проходження ряду етапів, пов'язаних із ритуально визначеними сакральними місцями житлового простору, що володіють міфообрядовим контекстом у всіх частинах весільного ритуалу – передшлюбній, шлюбній та післяшлюбній. Знакові системи в обрядах мають поліфонічний контекст. На перший план у весільному ритуалі виходять символічні показники.

Всі ці обряди, очевидно, виділяють молодих як лімінальних (перехідних) осіб. Хустка (дарунок свекрухи), якою покривають молоду, давно замінила намітку на початку ХХ ст., зберігши символіку приєднання роду молодої до роду молодого.

РОЗДІЛ ІІІ

НОВІ ФОРМИ ВЕСІЛЬНОГО РИТУАЛУ ВПРОДОВЖ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ У СЕЛЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРИ

3.1. «Червоні», «комсомольські» та «сухі» весілля

Дослідники сучасної весільної обрядовості значну увагу приділили питанням трансформації весільної обрядовості. У своїх працях вони акцентували увагу на причинах змін у весільному ритуалі, виділяючи основні: розкуркулення, колективізація, збідніння села. Так, американський дослідник Вільям Нолл зауважує: «Трансформація весільного обряду, почалась ще у 20–30-ті рр. ХХ ст. Збідніння села в процесі колективізації призвело до скорочення і навіть до зникнення деяких ритуалів... Особливо це торкнулося весільної послідовності, яка до колективізації відзначалася ретельно розробленими ритуалами, звичаями і тривала 4–7 днів. У першу чергу, збідніння та скорочення весілля відбувалося через зниження добробуту селян. Розмір і рівень весілля вимірювався частково кількістю запрошених людей, а це, в свою чергу, визначалося кількістю запрошених хат» [183, с. 399]. Такі зміни були типовими для всіх областей, що входили до складу Радянського Союзу. Зокрема, А. Кримський пише про весілля на Звенигородщині: «Од року 1920-го до року 1924-го весільні обряди були так що скасовані: справляли весілля день або два. Тільки ж останніми часами почали знов весілля справляти од п'ятниці на одному тижні та аж до четверга на другому тижні, або й до суботи» [164, с. 122].

Дослідження традиційної культури радянської доби вимагає від сучасного дослідника об'єктивного погляду на всі реалії тогочасного життя: періоду колективізації, голодомору, репресій, Другої світової війни, які негативно позначились на кращих зразках народної культури. Становленню весільної обрядової практики передували офіційні постанови, заходи, пов'язані із закріпленням нових ідеологічних засад.

Так, декрет «Про громадський шлюб, про дітей і про введення книг актів стану» від 18 грудня 1917 р. був першим кроком у творенні «нового» весільного обряду, за яким Російська Республіка надалі визнавала лише цивільні шлюби, а церковний шлюб, поряд з обов'язковим цивільним, є приватною справою наречених [142].

Як результат, – на противагу церковному вінчанню, у 1920-х рр. стали практикуватися так звані «червоні весілля». В. Келембетова на-

голошує на тому, що становлення радянської обрядовості, ідеєю якої була безрелігійна основа, розпочалося у перші пореволюційні роки [158, с. 104]. Автор зазначає, що «червоне весілля» розглядалося на-самперед як суспільно-політична подія, як привід до антирелігійної агітації, пропаганди нової сім'ї [158, с. 107]. Як підкреслює сама дослідниця, «відхід від народного, традиційного, не сприяв закріпленню нових обрядів соціалістичного змісту в побуті» [158, с. 112]. Таким чином, у більшості досліджених населених пунктів, вінчання, як складова частина весільного обряду, починає зникати з 30-х рр. ХХ ст.: «значний відсоток церков було знищено на початку 30-х років паралельно із проведенням колективізації» [183, с. 271]. Зі слів Н.Ф. Бучковської, мешканки с. Буша Ямпільського району Вінницької області, дізнаємося, що в 1937 р. церкву в селі було закрито, а в 1941–1942 рр. німці відкрили церкву і дозволили вінчатися. Після приходу радянських військ в село, церкву знову закрили [92, Арк. 8].

Польові матеріали засвідчили, що весільний обряд у відносній повноті компонентів існував до 30-х рр. ХХ ст. (в західних областях – до 40-х рр.), і складався у наступну схему: «сватання» – «заручини» – «оглядини» – «запросини» – «коровай» – «гільце» – «зустріч зятя» – «викуп молодої» – «розплітання молодої» – «вінчання» – «обід у молодого» – «обід у молодої» – «покривання» – «виїзд до свекрухи» – «скриня» – «розвішування приданого» – «комора» – «циганищина» – «свати».

Нігілістичне ставлення до народної культурної спадщини призвело до штучної перерваності ланцюга спадкоємності традицій і значною мірою вплинуло на подальший розвиток обряду. Зламана структура спричинила втрату багатьох традиційних компонентів весілля, що негативно відбилося на морально-естетичній функції урочистості, на еволюції духовності народу, подальше нігілістичне ставлення до народної культури призвело до перерваності ланцюга спадкоємності традицій [114, с. 166].

Про скорочення традицій передвесільного циклу наголошує і В.К. Борисенко: «З так званої передвесільної обрядовості, яка в минулому включала сватання, оглядини, заручини, залишилася одна обрядодія, яка зберегла народну назву «сватання», «заручини», або «старости» [113, с. 48]. Це скорочення мало місце і на Поділлі. Дослідниця зауважила, що побутування давньої обрядодії заручин з 20–30-х рр. ХХ ст. набуло переосмисленого вигляду та отримало назву «червоні заручини»: «Відбувалися вони за святковим столом з участю родини, товаришів наречених, а також з представниками громадськості» [113, с. 49]. Про зміну місця проведення дівич-вечора пише О. Прав-

дюк: «Дівич-вечір влаштовується нерідко в клубі. Тут дівчата в'ють гільце, танцюють. Потім відбувається концерт художньої самодіяльності» [203, с. 53].

Нові історичні та соціальні реалії 1930–40-х рр. (голодомор 1932–1933 рр., Друга Світова Війна) вплинули на тривалість святкування весілля, випадання його окремих структурних та обрядових елементів, змінювали одяг, святкові страви. Записи польового матеріалу показали, що у 1932–1933 рр. весілля взагалі зникли, чи звелись до домовленості. Так, М.В. Мельник, жителька с Брідок Теплицького району Вінницької області, розповіла: *«Прийшов у трицять другому році один хлопець до моєї сестри свататись, один... сів на лавці. На столі стояла редька, то й він попросив у тата, щоб той йому трошки врізав тої редьки. Отаке було сватання. Ніяких рушників»* [73, Арк. 1].

На весільну обрядовість другої половини ХХ ст. мав вплив процес масового обрядотворення, який підтримувався на державному рівні: публікувалися насамперед описи побутуючих свят і обрядів; науково-популярні видання; методичні розробки, сценарії нових обрядових дійств [204].

У працях С.О. Стеценка «Развитие новой советской обрядности в Украинской ССР» [216], В.Е. Острожинського «Партійне керівництво процесом втілення нових свят та обрядів» [186] надзвичайно докладно охарактеризовані підготовчі заходи, офіційний ритуал, санкціоноване державою святкування, подано узагальнення, осмислення святково-обрядової практики, розглядається роль радянських свят і обрядів у комуністичному вихованні. «Систематичний аналіз роботи по впровадженню нової обрядовості, оцінка її ефективності в кожному конкретному випадку дає змогу вчасно визначити додатне для широкого поширення, виявити недоліки, промахи, невирішені ще проблеми» – пише В. Острожинський [186, с. 22]. С. Стеценко, наголошуючи на значимості впровадження нової обрядовості, пише: «Іде цілеспрямований пошук нових форм обрядів за допомогою яких в соціалістичному суспільстві кожна важлива подія у особистому і сімейному житті людей санкціонується суспільством і набуває всегромадського звучання та значимості» [216, с. 6].

На досліджуваній території у кінці 1940-х рр. мали поширення і *комсомольські весілля* (Фото №28). Л.П. Зінченко у своїй праці «У нас на Поділлі – весілля», зазначає: – *Вперше на Вінниччині комсомольське весілля відбулося в селі Лядовій Могилів-Подільського району 1948 року. Вся молодь брала участь у підготовці до цієї події. Стіни, сте-*

лю і підлогу сільського клубу вбирали зеленню, гілками, сцену – квітами. Розвішували плакати з народними дотепами та щирими побажаннями молодим. Це було чи не перше комсомольське весілля в нашій області, а й в республіці [151, с. 3].

Як показує матеріал, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., комсомольські весілля на Вінниччині набули масового характеру. Крім того, на таких весіллях почали зникати обов'язкові традиційні атрибути – «дари», якими обдаровувала молода сватачів. Респондент О.Т. Пташнік з села Буша, що в Ямпільському районі Вінницької області розповіла: «...як я дочки свої віддавала, то за старшою дочкою так приходили, забирали, а вже молодша виходила заміж, то він чужий був – батько лиш приїхав і він, то була комсомольська свадьба, бо до того в нас в'язали [подавали рушники – М.П.], а вже як цю дочку я віддавала, то вона каже, що не треба, мамо, цих рушників, нічого, – нехай в нас буде комсомольська свадьба! Він комсомолец, я комсомолка – не треба тобі ті дари» [68, Арк. 1].

Про вплив радянської культурної й ідеологічної системи на традиційне весілля дізнаємось із опису «Весілля в селі Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району Вінницької області» М.А. Руденко [209]. Автор акцентує увагу на змінах у традиційному весільному обряді, зокрема: зустріч молодих і вручення їм хліба-солі головою сільської ради, висаджування молодими дерев після розпису, використання великої кількості посуду, а також наголошує на зміні місця святкування весілля – перенесення його з хати в шалаш: «Звичай будування шалашів запозичено з Молдавії. Вперше побудовано його після війни колгоспником Кушніром І.М.» [209, с. 267]. Проте поряд із нововведеннями, зберігається переймання молодих, хоча на відміну від загальноподільського звичаю, коли обряд переймання здійснюють чоловіки або хлопці, дану обрядодію тут проводять молодичі.

Відомості про весілля радянського періоду подано у колективній праці «Соціалістична обрядовість на Україні» [132], у якій автори Ю.Г. Гошко, Р.І. Дмитерко, Н.І. Здоровега розглядають утворення нової радянської обрядовості на Україні, поєднуючи в собі «кращі народні традиції» з новими формами свят та обрядів – переважанням у них соціалістичного змісту: у села на комсомольські весілля, як і на урочисте відзначення народження дитини, часто приїздили шеф-робітники з сусідніх міст. Реєстрацію шлюбу проводили в сільраді, куди прибував весільний поїзд, прикрашений квітами, червоними стрічками, а попереду їхав вершник з червоним прапором. Урочиста реєстрація шлюбу нагадувала збори. До президії запрошувались мо-

лода, молодий, дружби, свашки, дружки. Часто виголошувалась доповідь про новий побут, шефи вручали молодим подарунки: портрети, книги, тощо. З привітаннями виступали голова комнезаму, весільний батько, представники від громадських організацій» [132, с. 198]. Водночас, на досліджуваній території у весільному обряді 1950–70-х рр. збережено наявність традиційних елементів: збереження основних весільних чинів, виготовлення весільного короваю (хоча іноді його замінюють тортом), звивання гільця.

Російський дослідник К.В. Чистов, аналізуючи традиційний весільний обряд радянської доби та наголошуючи на редукації, ділить його на два періоди: «Для 20–30-х років характерне поступове відживання церковного вінчання, утвердження громадської санкції весілля і до кінця цього періоду – значне спрощення, майже вивітрювання, традиційної побутової обрядовості. В 60–70-х роках майже повсюдно в офіційну громадську санкцію вводяться публічні і символічні елементи (канцелярська реєстрація шлюбу перетворюється в офіційний обряд одруження) і відбувається часткова регенерація ігрових та естетичних елементів традиційної обрядовості, які входять тепер в однододенне сучасне сімейне святкування» [236, с. 410]. Як показав матеріал, такі зміни характерні для весільного обряду і на Східному Поділлі. Так, в 70-х рр. ХХ ст. зафіксовано цікавий звичай, учасниками якого були батьки автора. На знак пошани голови сільської ради, свахи обох родин перед розписом молодих співали:

*Ой, ти голово, батьку наш,
Вийди з книжкою протів нас,
Будеш книжечку читати,
Протів нашого дитяти* [73, Арк. 4].

Боротьба із надмірним споживанням алкоголю у 80-х рр. ХХ ст. посилювалась регулярним введенням «сухих законів». Внаслідок цього виникають безалкогольні весілля, на яких заборонено вживання традиційних весільних напоїв – горілки та вина. Для їх проведення створюють спеціальні сценарії: «Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР» постановою від 23 квітня 1986 р. схвалила «Примірні сценарії після обрядових урочистостей (обрядів, урочистих реєстрацій шлюбу, новонародженого, проводів у Збройні сили Союзу РСР), що викликають при їх проведенні вживання спиртних напоїв» [204, с. 28]. Проте ця заборона суттєво не вплинула на хід святкування сільських весіль. Зокрема в с. Брідок Теплицького району Вінницької області в місцевому магазині брали «на прокат» кілька ящиків державної горілки, які показово сто-

яли на весільному подвір'ї, а самогонку розливали в пляшки з-під купованої горілки, і подавали до весільного столу. Після закінчення святкування весілля горілку «на прокат» повертали в магазин [89, Арк. 5]. Про інший випадок в період сухого закону зафіксовано розповідь в селі Мала Мочулка Теплицького району Вінницької області, де у сільському клубі сигналом про приїзд міліції служила пісня «Наступила чорна хмара», – зрозуміло, що люди ховали весь горілчаний реманент, а після від'їзду служителів закону продовжували свою справу. До речі, сигналом для безпечного варіння служила пісня – «Засвітали козаченьки» [89, Арк. 6].

У другій половині ХХ ст. істотно змінюється структура весілля. Так, у передвесільному циклі «сватання» зливається із «заручинами», випадає обряд «оглядини». Продовжують існувати такі обряди як «запросини», «коровай», «гільце». Поряд із цим, у передвесільній частині весільного обряду, з'являють певні інновації, зокрема, запрошення гостей на весілля листівками.

Власне весільний цикл охоплює наступні обрядодії: «зустріч зятя» – «викуп молодої» – «розплітання молодої» – «реєстрація шлюбу» – «обід у молодого» – «обід у молодої» – «покривання» – «виїзд до свекрухи» – «скриня» – «розвішування приданого». У власне весільному циклі зникає обряд церковного вінчання. Натомість з'являються: реєстрація шлюбу у ЗАГСі, що набуває офіційного характеру та передбачає участь у ній представників громадських організацій; висаджування молодими дерев після розпису.

Післявесільний етап зберігає такі обов'язкові обрядодії як «циганщина» та «свати». Проте, як показав матеріал, дані обрядодії втратили своє архаїчне значення і мають ігровий характер.

Таким чином, структура весільного обряду Східного Поділля другої половини ХХ – початку ХХІ ст. мала такий вигляд: «сватання» – «запросини» – «коровай» – «гільце» – «зустріч зятя» – «викуп молодої» – «розплітання молодої» – «реєстрація шлюбу» – «обід у молодого» – «обід у молодої» – «покривання» – «виїзд до свекрухи» – «скриня» – «розвішування приданого». І як наслідок, змінюються тривалість весілля, його послідовність та місце проведення, зменшується кількість запрошених гостей.

3.2. «Етновесілля» ХХІ століття у контексті відродження народних традицій

На сучасному етапі дослідження весільної обрядовості є популярними так звані «етновесілля» – весілля у народному стилі. Етновесілля з'явилися у час незалежності України, у час відродження тради-

цій, інтересу до рідної культури, і як результат, – збільшується кількість бажаючих справляти традиційне весілля. Переглянувши сайти всесвітньої мережі Інтернет, натрапляємо на велику кількість пропозицій по організації саме таких «етновесіль». Ознайомившись із кількома з них, можна зробити висновок, що етновесілля в містах відбуваються за раніше розробленими сценаріями, які побудовані на основі етнографічної літератури і не прив'язуються до якоїсь території та «програються» за участю фольклорних гуртів або інших колективів. Іншу групу представляють весілля, що відбуваються в селах. За польовими матеріалами 2008–2009 рр. зразки етновесіль, або більшість його елементів було зафіксовано автором у селах Орлівка та Брідок Теплицького району Вінницької області, а також у селі Митинці Красилівського району Хмельницької області. Докладніше розглянемо весільний обряд села Брідок, оскільки його структура є найбільш цілісною у порівнянні з етновесіллями інших сіл. Весільний обряд с. Брідок найбільш яскраво поєднує в собі загально регіональні подільські та локально-регіональні риси.

Сватання – перший акт весільного обряду. На противагу давній традиції сватання, коли батьки вирішували долю своїх дітей, – на сучасному етапі дослідження воно відбувається за домовленістю молодих людей і випадків, коли сватачі «отримували гарбуза», давно не існує. Дослідження зафіксувало збереження весільних чинів, їх атрибутів та промови на сватанні: сватати дівчину йшли свати, старости і молодий – всіх мала бути непарна кількість. Респондент М.В. Мельник зазначає: «Сватів має бути непарне число – парюю має бути молода!» [73, Арк. 1]. Традиційно з хлібом-сіллю та пляшкою горілки сватачі йшли до батьків дівчини. Ввійшовши до хати і привітавшись, починали розмову про мисливців, що натрапили на слід куніці красної дівичі. Атрибутами сватання в Брідку були і залишаються: хліб, піднесення хустки молодому, пов'язування старостів рушниками. Проте у селі Орлівка (92) Теплицького району Вінницької області зафіксована новація, а саме – перев'язування молодою старостів сучасними махровими, а не вишитими рушниками (Фото №29).

Передшлюбні дійства починалися із *запросин*. На сучасному етапі дослідження обрядодія *запрошення* на весілля зазнала певної трансформації: зафіксовано збереження використання випічки, однак на відміну від давньої традиції – випікання вдома, її замовляють на пекарні, так само як і весільний коровай. Запрошувати на весілля молодий ходив зі старшим «буярином», а дівчина – зі старшою друж-

кою. Не зазнав змін і традиційний текст запрошення: «*Просили мама й тато на хліб, на сіль, а я – на весілля*». Завершенням передвесільної частини весілля є запрошення батьків обох молодих: коли усі гості запрошені, хлопець йшов до батьків дівчини, а вона – до його батьків, звертаючись до них: «*Просили мама й тато на хліб, на сіль, а я – на весілля. Приймаю маму за маму, тата за тата, а Івана (Галю) за чоловіка (дружину)*». На сучасному етапі дослідження зафіксовано збереження обрядодії виготовлення весільного деревця – *гільця* із традиційними для нього прикрасами: паперовими стрічками, паперовими квітами, а також *старшою квіткою*, яка складалася із колосків жита – символу життя та калини – символу дівочої честі та чистоти (Фото №30). Розпочинається святкування весілля в неділю. Зранку молодий з «буярами» та родичами йде до дівчини. Споряджаючи сина у дорогу, батьки благословляють його і виводять за рушник із хати з піснею:

– *Куди ж ти, синочку, виїжджаєш,*

Що ти мене за дорогу не питаєш?

– *До родини, моя мамо, до родини,*

Бо там мене, моя мамо, полюбили [73, Арк. 2].

За традицією старший «буярин» несе гільце.

Йдучи до молодої, молодий тримає під пахвами дві хлібини. Теща зустрічає його також з двома хлібинами під пахвами. На порозі вони мають обміняти хлібом – при цьому не випускаючи його з рук [73, Арк. 2].

Наступним збереженим етапом весільного дійства є *розплітання коси молодій*, яке зрідка традиційно відбувається на вивернутому догори вовною кожусі. Розплітання та розчісування коси здійснює брат, а мама із свекрухою накладали вінок.

Традиційною для весільного обряду села Брідок є викуп коси, про що свідчить пісня:

... *братику, січи-рубай,*

сестри не дай [73, Арк. 2].

Традиційним був і порядок одягання вінка: після розчісування волосся молодій на голову накладали «*кибалку*» – нешироку смужку тканини з нашитим дрібним намистом, до якої були привязані стрічки лише білого кольору – символу чистоти молодої. Зверху на кибалку накладався вінок, до якого була прив'язана червона стрічка – символ дівочої цноти. На стрічку кріпили «*квітку*» (букетик), яку під час покривання свахи чіпляли на головний убір молодого. Після розплітання коси збережено обрядодію розчісування волосся гребенем (у даному випадку – сучасний гребінець), який за давньої традицією мочили

в горілку. На думку дослідників, гребінь, – символ плідної сили [231, с. 171]. Слід зазначити, що кожна обрядодія супроводжувалась співом свих, зокрема, при розплітанні коси співали:

*Ой, дайте нам стільця,
дайте нам гребінця
дайте нам кожуха,
нехай сяде молодуха.*

Після розплітання коси та одягання вінка молодій батьки благословлять молодих образами (іконами) та хлібом (Фото №31). При цьому батьки сідають на лаву і тримають в руках хліб та ікони. Молодий тричі просить благословення:

*– Дорогі батьки – просимо Вашого Благословення!
– Хай Бог благословить!*

Після цього молоді цілують ікони хліб та батьків. Збереження використання обрядового печива зафіксовано при виході молодих до церкви на вінчання. Так, поблагословивши молодих, мати молодого дає синові *калач* і *хлібину*, які він має нести до церкви під пахвами. Варто зазначити, що при цьому збережено давній звичай: хліб молодий віддавав першому стрічному чоловікові або хлопцеві, а з калачем йшов до церкви. Молода також тримає під пахвою *калач* (Фото №32,33).

Традиційно наступним етапом весільного дійства є провадження молодих до шлюбу. При цьому батьки нареченого *за хустку* виводять їх із хати аж за ворота, а мати молодої посипає житом із цукерками та грішми, тим самим бажаючи довгого, щасливого та багатого життя. В.Г. Балущок вбачає у таких діях ознаки ініціаційної лімінальності нареченої – її причетності до потойбічного світу, а саме використання хустки при провадженні молодих до шлюбу пояснюється заборонаю їх торкатися [106, с. 33].

Йдучи до церкви молоді обов'язково мали кланятись всім зустрічним людям, а також тим, хто вийшов подивитися на хід самого весілля (Фото №34). Підійшовши до церкви, молоді проходять під рушниками – символом довгого сімейного життя (Фото №35). Після вінчання молодята разом із гостями вирушають до молодого на обід.

По дорозі молоді заходять до сільського пам'ятника невідомому солдату, для покладання квітів. Даний звичай започаткований у радянський період. Біля пам'ятника сват ділить коровай і роздає всім присутнім людям, що прийшли подивитися на весілля (Фото №36).

Як показав матеріал, у весільному обряді села Брідок збережено кращі зразки народних пісень. Так, по дорозі від церкви, перед ворітьми молодого свахи співали, оспівуючи молодят (Додаток Г).

Побутує у сучасному весіллі і обрядодія *переймання молодих*, яке здійснював *брат* молодої. Він має розважальний характер: перед ворітьми ставили стіл на якому були хліб та відро з водою (Фото №37). Молоді підходять до воріт, а старший сват виливає воду – тим самим вимагаючи викуп. Для того, щоб пройти далі, молодий мав розрахуватися за перейму. Традиційно розпочинав із дрібних грошей і поступово переходив до більшої суми.

За стіл молодих заводила мати молодого також, тримаючи за хустку. Разом з ними заходять і старша дружка зі старшим боярином. У хаті на стіл кладуть хліб та гільце. Перед тим, як сісти за стіл, мати молодого двічі обводила молодих навколо столу, і лише за третім – відбувався *посад* молодих на кожух. Під час обіду лунає багато пісень (Додаток Г).

Після обіду починаються танці. Молодих з-за столу за рушник виводить староста. Після танців знову заходять за стіл. Згодом відбувався один з найважливіших та обов'язкових в усіх районах України обрядів – покривання молодої хусткою, що засвідчувало її перехід до статусу заміжньої жінки. Експедиційний матеріал показав збереження традиційного обряду покривання. У всіх обстежених селах перед покриванням молодої співають пісні, в яких звучить мотив прощання з дівуванням, про перехід до родини чоловіка:

- *Ой, водо, водо, лугова* (2 р.)
- Чого ти вчора бистра була*, (2 р.)
- А сьогодні тихая?* (2 р.)
- *Ой як мені тихій не бути*, (2 р.)
- Обняла мене лужина* (2 р.)
- Всьо червона калина*. (2 р.)
- Ані нікуди зозулиці пролетіти*, (2 р.)
- Зо мною соловейком щебетати* (2 р.)
- *Ой, ти Галю, молода*, (2 р.)
- Чого ти вчора весела була*, (2 р.)
- А ти сьогодні сумна?* (2 р.)
- *Ой, як же мені смутній не бути*, (2 р.)
- Обняла мене чужина, всьо Васильова родина*. (2 р.)
- Ані куди моїй ненці приступити*, (2 р.)
- Зо мною молодою поговорити*. (2 р.)

Починаючи покривання молодої, покривальниці просять у старости на це благословення та дозволу, на що той відповідає: «Хай Бог благословить!». При цьому свахи співають пісню, де згадується давній головний убір «намітка»:

*Біжи, мати, до комори,
З скринєю поговори.
Та внеси серпаночку,
Тонкую наміточку
Покрити головочку.*

Покривають молоду традиційно старші свахи. За старшу сваху найчастіше брали рідну тітку, яка щаслива у шлюбі і має дітей:

*Покривала мене дядина,
Рвала коси, як та гадина.
Покривала мене тітка,
Як рідна матінка.*

Записи польового матеріалу засвідчили збереження локальної особливості під час покривання: молоду покривають тією хусткою, яку купує невістці мати молодого, а тією, яку вона дала нареченому на сватанні, молодих перев'язують.

Покривання пов'язане з покутем, посадом. Завивали молоду найближчі родичі з обох родів – свахи.

Свахи знімають з молодої вінок: сваха молодої вбирається в нього, а сваха молодого – надягає картуза, на який прикріплюють букет. Покриваючи молоду, свахи одночасно співають:

*Я ж тебе, сестрице (братику), покриваю
Щастям-здоров'ям наділяю,
Щоб ти була (був) здорова (здоровий), як вода,
Щоб ти була (був) багата (багатий), як земля,
Щоб ти була (був) весела (веселий), як весна.*

Співають пісню тричі, щоразу обмінюючись картузом і вінком, також п'ють горілку, ця обрядодія є традиційною. Збережена традиція, коли молода не дається щоб її по'язали: зриває хустку з голови і викидає, і тільки після третього разу залишає її на голові, а дружки підтримують її дії піснею:

*Встидайся ти, Галю, встидайся,
Покриватися не дайся.
Дають тобі дружечки догану,
Що в каптурі погано.*

Після пов'язування молодої хусткою її вінок надягають на старшу дружку. Збережена традиційна пісня, що засвідчувала перехід молодої до статусу заміжньої жінки:

*Зробили ми діло,
Аж нам чоло впріло.
З хліба – паляницю,
З Галі – молодицю,
А з хліба – півхліба,
А з Василя – діда.*

В обстежених селах здійснювали традиційний поділ короваю – середину короваю та старшу квітку дають молодим, решту – гостям, а подошву з короваю – музикантам.

До сьогодні збережено биття тарілок, на яких підносив дари старший боярин. Виконання даної обрядодії відбувається під час виконання танцю. Биття посуду Є. Кагаров відносив до групи «відворотних» обрядів [153, с. 22].

У понеділок відбувався обряд *циганищина*. Понеділок пов'язаний також із подякою батькам молодої за хорошу дочку. Свахи від молодої несуть їй сніданок. Свахи від молодого йдуть до матері молодої дякувати за добру і чесну молоду, співаючи (Додаток Г).

Вранці запрошені гості сходилися на *борщ*, який за традицією мала приготувати молода господиня, а ввечері відбувалась обрядодія пошановування батьків – *обжинки*, якщо батьки одружували останнього сина або віддавали заміж останню доньку. Після обрядодії *обжинки* відбувалось перевдягання весільних гостей – *циганищина*. Збереженим і побутуючим у сучасному весільному обряді села Брідок, є архаїчний танець-гра – *журавель*, який водять «цигани». Перший, або ведучий «журавля», нагинається і подає руку наступному учасникові поміж свої ноги, і так далі чергуючись – чоловік-жінка. При цьому учасники неодмінно мають рухатися за ведучим долаючи всі перешкоди. О. Курочкін пов'язує виконання даного танцю-гри у весільному обряді з первісною еротикою і магією плодючості [165, с. 75].

За тиждень після весілля родина молодого приходила в дім молодої дякувати за доньку – ця обрядодія має назву *дякування*.

Слід зазначити, що у сучасному весільному обряді села Брідок присутні елементи традиційного одягу молодих. Молода одягнена повністю в стрій, а у молодого вишита сорочка та пояс (Фото №38).

Як показало дослідження, схема або цикл сучасного весілля зазнав значних змін у порівнянні з традиційним. Структура сучасного весілля села Брідок Теплицького району Вінницької області, як і

раніше, складається із передвесільного, власневесільного та післявесільного циклів, проте із усього комплексу послідовних обрядодій збереглися такі:

у передвесільному циклі – сватання, заручини (які поєднуються зі сватанням і не виділяються як окремий ритуал);

у власне весільному дійстві – запрошення на весілля, виготовлення гільця; розплітання коси; благословення молодих; випро-водження молодих до шлюбу; шлюб; переймання молодих; посад мо-лодих; покривання молодої; чоботи; поділ короваю;

у післявесільних звичаях – борщ, обжинки, циганщина, дяку-вання.

Дослідження нових форм весільної обрядовості показало стій-кість традиційної структури весільного ритуалу із збереженням обря-дів власневесільного та післявесільного циклів. Водночас невід’ємними складовими етновесіль є також традиції, започатковані у радянський період. До таких належать: зустріч молодих хлібом-сіллю головою сільської ради; відвідування молодими пам’яток їхньої місцевості; покладання квітів біля пам’ятника історичної особи або невідомому солдату.

ВИСНОВКИ

Уперше в українській етнологічній науці здійснено комплексне етнографічне й картографічне дослідження весільної обрядовості Східного Поділля, основною джерельною базою якого стали матеріали проведених автором польових експедицій та картографування обрядових явищ. На матеріалі картографування представлено побутування традиційного весільного ритуалу у середині ХХ ст., виявлені спільні та відмінні риси у структурі ритуалу, варіативність, локальна специфіка на досліджуваній території, констатується збереження реліктових явищ. На основі порівняльного матеріалу (літературних джерел, експедиційного матеріалу) у книзі схарактеризовані обряди та обрядодії, структура весільного ритуалу, що зазнали змін у середині ХХ ст., нові явища, розглядаються чинники трансформації весільної обрядовості. Дослідження весільного ритуалу Східного Поділля в етнографічному аспекті дозволило зробити наступні висновки:

Весільний ритуал Східного Поділля на початку та впродовж ХХ ст. мав спільні типові, етноспецифічні подільські ознаки і специфічні регіональні та локальні риси зокрема.

До середини ХХ ст. традиційна ритуальна композиція весільного обряду у більшості населених пунктів досліджуваної території складалась у наступну схему: «сватання» – «заручини» – «оглядини» – «запросини» – «коровай» – «гільце» – «зустріч зятя» – «викуп молодої» – «розплітання молодої» – «вінчання» – «обід у молодого» – «обід у молодої» – «покривання» – «виїзд до свекрухи» – «скриня» – «розвішування приданого» – «комора» – «циганищина» – «свати».

До сьогодні збережено один з важливих традиційних структурних актів передвесільної частини – *сватання*. У частині сіл зафіксовано збереження (50-ті рр. ХХ ст.) давнього атрибуту сватачів – палиці, а також архаїчної промова про куницю. На переважній території поширене використання атрибутів – хустки, рушника, хліба.

Побутування заручин як окремого етапу весільного дійства мало місце до середини ХХ ст. На більшій частині досліджуваної території заручини існували як окремий обряд, у деяких районах – зливалися зі сватанням. У дослідженні зафіксовано найпоширеніші обрядодії, що закріплювали згоду на шлюб, а саме: пов'язування рук молодих на хлібові, яке здійснювали хусткою або рушником; посад молодих на кожух; обдаровування молодою на заручинах.

До 50-х рр. ХХ ст. на переважній частині території побутувала

форма запрошення, коли молодий та молода запрошували особисто. Водночас поширеним є запрошення особисто та листівками, що входить в ужиток у повоєнний період. Дослідження показало, що при запрошенні особисто молодий і молода використовували спеціальну випічку – калачі, шишки. У монографії вперше описано обряд, коли молода із паровим калачем йшла просити молодого за чоловіка. Зафіксовано архаїчний обряд випікання калача для першого стрічного. Запрошення зберегло структурно виокремлений характер. Крім того, до середини ХХ ст. зафіксовано збереження традиційного строю чи окремого його елемента (вінок із стрічками) у молодій при запрошенні на весілля. Досліджено також кількість дружок та боярів при запрошенні, виокремлено три види тексту запрошення, виявлено побутування взаємного запрошення батьків молодих, а також вірування щодо заборони зустрічі молодих при запрошенні.

Обряд виготовлення короваю – одного з головних етапів весільного дійства є традиційним для досліджуваної території. Традиційно на території Східного Поділля коровай випікали жінки, яких в одних районах називали *коровайницями*, а в інших – *свахами*, *кухарками*, при цьому їх кількість могла бути парною або непарною. У дослідженні подано особливості весільної випічки на українсько-молдавському порубіжжі: випікання калачів замість короваю. Зафіксовано локальний різновид випічки – *розривний колач*, що мав обрядове призначення. У середині ХХ ст. побутувала загальноукраїнська традиція, за якою коровайниці приносили продукти на коровай. У процесі виготовлення короваю збережено ряд магічних обрядодій, що мали сприяти вдалому випіканню, а саме: благословення коровайниць на кожному етапі роботи, спільне миття рук, обрядодії з діжею.

Процес виготовлення короваю поєднував у собі випікання іншого обрядового печива, що використовувалось впродовж весільного дійства: зокрема, найпоширеніші – *калачі* та *шишки*, а також *качки*, *гуски*, *голубки*. Спорадично зафіксовані такі види печива, як: *подвійник*, *парний калач*, *лебеді*, *парові гуски*, *лежні*, *подарки*, *пирого* та *вихватень*.

Традиційним для досліджуваної території був обряд подяки за виготовлений коровай, який найчастіше полягав у пригощанні коровайниць вечерею, крім того, у окремих районах коровайницям давали за роботу виготовлене ними печиво, найпоширенішим з яких були *шишки*, *качки*, *гуски*, а також – *голубки*. Локальним явищем є дарування старшій коровайниці *маленького короваю*. Крім того, поширеним на Східному Поділлі було дарування коровайниць й іншими ре-

чами, наприклад хустками або фартухами.

Записи польового матеріалу показали, що з 70-х рр. ХХ ст. виготовлення короваю в домашніх умовах поступово припиняє своє існування, а разом із ним цілий комплекс вірувань та обрядів.

За матеріалами дослідження виявлено, що виготовлення весільного деревця *гільця* побутує дотепер. Найчастіше матеріалом для нього служили гілки *сосни* та *ялини*, рідше – *вишні* або *черешні*. Спорадично зафіксовано використання гілки *верби*. До 50-х рр. ХХ ст. виготовлення гільця здійснювали на дівич-вечорі або вінкоплетинах. Традиційно гільце для молодої могли виготовляти самі дружки, або за участі молодої; гільце для молодого переважно – світлики, рідше – дружба з молодим.

Традиційними прикрасами гільця були паперові стрічки та паперові квіти, стружка, що мали найбільше поширення на досліджуваній території, та колоски жита, пшениці, барвінок, калина, локально побутуючі. Спорадично зафіксовано пізніше використання цукерок та паперових грошей. Збереження архаїчного елемента старшої квітки як прикраси гільця зафіксовано у південно-східних та західних районах Вінницької області, а також на півночі Хмельниччини.

Разом із виготовленням та прикрашанням гільця збережено і ряд обрядодій, які з ним виконувались: танець дружби з гільцем, розламування і роздавання гостям в окремих районах, а в інших – висаджування його на дах хати або дерево. Дослідження показало, що гільце могло існувати як окремий елемент або ж в поєднанні з обрядовим печивом. У роботі виділено три види гільця:

перший – в поєднанні з хлібом, що характерно для населених пунктів центральних районів Вінниччини;

другий – в поєднанні з короваем, що спорадично побутує на сході та південному-заході Вінницької області;

третій – як окремий елемент, зафіксований у селах південно-східних районів Вінницької області.

Записи польового матеріалу дають змогу зробити висновок, що на переважній частині досліджуваної території побутує більш пізній звичай розплітання коси, а саме – перед шлюбом. У кількох населених пунктах зафіксовано давню форму – *розплітання на дівич-вечорі*. Поширеною у значній кількості населених пунктів є обрядодія, коли молода ховалась перед розплітанням. У середині ХХ ст. виявлено побутування давнього обрядового атрибуту при розплітанні коси молодої – *кожуха*, який на більшій території замінила *подушка*. На досліджуваній території зафіксовано локальне використання *скрині* та *пик-*

ної діжі при розплітанні молодої.

Розплітання коси молодої могли здійснювати різні особи, а саме: *брат, мати молодої, молодий, сестра, батько, дружки, боярин*. Збережена локальна обрядодія одягання вінка молодій після розплітання.

У традиційному весільному обряді Східного Поділля схарактеризована географія поширення головних обрядодій, що були покликані визначити главу нової сім'ї (*ставання молодими на рушник* – поширене на всій досліджуваній території; *протягування молодою рушника під час вінчання* – зафіксовано у центральних районах Вінницької області; *відламування молодими короваю* – спорадично зафіксовано у селі Бохоники Вінницького району Вінницької області), а також певних заборон (*заборона повертатись йдучи до шлюбу*, що поширена у населених пунктах на сході, південному сході та заході Вінницької області), прогнозування майбутнього життя молодих (*горіння свічок під час вінчання* – у західних, південно-західних та південно-східних районах Вінниччини).

Такі традиційні страви як холодець, тушкована капуста, голубці, картопля зберегли своє побутування і на сучасному етапі дослідження у більшості населених пунктів Східного Поділля. Під час дослідження виявлено локальне збереження подавання на весіллі давньої страви каші у кількох населених пунктах східних та південних районів Вінниччини, а також на півночі Хмельниччини до 50-х рр. ХХ ст. Традиційним спиртним напоєм є горілка, а у південних районах досліджуваної території крім горілки подавали вино.

У дослідженні зафіксовано побутування у середині ХХ ст. двох видів покривання молодої: *давнього* покривання, що поширене у південних та більшості західних районів – покривання голови нареченої відбувається в домі молодої; та *пізнього*, що відбувається у домі молодого, коли голову молодої покривав сам молодий (Оратівський район Вінницької області). У населених пунктах південних та південно-східних районів Вінницької області виділяється обряд спільного покривання молодої і молодого.

Пов'язування молодої хусткою здійснювали різні особи (свахи, свекруха, старший боярин, мати, нанашка), використовуючи при цьому хустки різної кольорової гамми: білу, червону квітчасту. Спорадично фіксується давній звичай пов'язування молодої тією хусткою, яку вона подавала на сватанні молодому. Характерною для більшості сіл досліджуваної території, крім південних її районів, є обрядодія викидання молодою хустки, якою її пов'язують.

Обрядодія перетанцювання молодої з незаміжніми дівчатами збережена у більшості населених пунктів досліджуваної території, поодинокі на півночі Вінницької області зафіксовано звичай перетанцювання молодої із неодруженими хлопцями.

Збереження давнього звичаю дарування тещі чобіт зятем охоплює більшість населених пунктів досліджуваної території.

У монографії представлено особливості коровайного обряду, зокрема, простежено, хто за традицією здійснював поділ короваю на різній території: старости, старший боярин, сват, хрещений батько. Локальною особливістю виділяються села Красилівського району Хмельницької області, де коровай ріже той, хто його випікав. Традиційною для більшості сіл досліджуваної території лишається схема поділу короваю, а саме: середину молодим, підшву музикантам, а решту – гостям.

Крім того, дослідження показало, що найчастіше у придане за молодою давали постільну білизну – традиція поширена у більшості населених пунктів досліджуваної території, а також посуд, ікони. Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., приданим молодої могла бути худоба. В окремих районах випроводження молодої в дім молодого супроводжувалось викупом приданого старшим боярином у рідних молодої – ця обрядодія є характерною для українського традиційного весільного обряду.

Також у книзі докладно розглянуто низку обрядодій зустрічі невістки в домі молодого, що несли захисний зміст, зокрема: розкладання багаття на подвір'ї чи у воротях молодого, окроплення молодих свяченою водою, а також одягання свекрухою вивернутого догори вовною кожуха. Розкладання вогню припинило своє існування у 20–30-х рр. ХХ ст., а зустріч невістки у вивернутому кожусі – спорадично фіксується у 50-х рр. ХХ ст.

Існування обряду комори виходить з ужитку у 30-х рр. ХХ ст., проте звичаї перевірки цноти молодої побутували до 50-х рр. ХХ ст. На сучасному етапі дослідження спорадично фіксуються окремі елементи, такі як фарбування горілки калиною, що в давнину свідчили про цнотливість молодої.

Як показав матеріал, до основних післявесільних звичаїв та обрядів належать *циганщина* та *свати*, побутування яких зафіксовано і на сучасному етапі дослідження. В окремих населених пунктах на позначення циганщини вживають сучасний термін *скажена молодуха*, *дурна молода*, *фальшива молода*. В досліджуваних селах Хмельницького Поділля другий день весілля називається *забір*, а третій день –

курка або *розхіщина*.

Обряд циганщини зберігає традиційні обрядодії *перевдягання* весільних гостей, *водіння курки*, *катання у візку* батьків та кухарки. У порубіжних селах обрядодія катання у возику є новою. Невід’ємною складовою післявесільних звичаїв є обрядодія одруження весільних батьків – *обжинки*, що побутують у більшості населених пунктів досліджуваної території.

Збереження обрядодії дякування за молоду спорадично зафіксовано у кількох населених пунктах досліджуваної території і на сучасному етапі дослідження. Збережено побутування звичаю першого відвідування молодою своєї родини, що мали назву: *покалачини*, *колачини*, *великі пироги*, *білі калачі*.

На сучасному етапі дослідження побутують головні весільні чини, такі як: *старости*, *свати*, *баяри*, *дружки*, *світилки*, *свахи*, *коровайниці*. Проте помітно зменшилось рольове навантаження на них.

В порубіжних південних районах Вінниччини, крім інших весільних чинів традиційними є вінчальні батьки – *нанашки*.

Картографування поширення весільних обрядів, атрибутів на території Східного Поділля здійснено з метою представлення картини збереження традиційних складових, реліктових явищ у середині ХХ ст., що відобразило динаміку подільського весільного ритуалу. Просторове поширення показало синхронну проекцію цієї складової сімейної обрядовості подолян на Східному Поділлі та з метою порівняння – на Західному Поділлі.

У монографії вперше подано детальне картографування обрядодій, атрибутів, зокрема, пов’язаних із знаковим виявленням згоди, сватанням тощо. Такі обрядодії виявляють специфіку східноподільського весілля, його локальні особливості:

Тип 1 – виділяються обряди, обрядодії, атрибути, які членують територію на кілька розірваних ареалів. Такий поділ сигналізує про побутування в минулому великого, можливо, суцільного ареалу. **Перший тип** ілюструють карти: Карта №1 «Місцеві назви сватачів та їх відмітний атрибутивний знак «палиця».

Тип 2 – виділяються обряди, обрядодії, атрибути, які членують територію на 2–3 ареали, хоча при такому поділі трапляються і мікроареали. У даному типі виділяється підтип, коли, крім основних двох-трьох ареалів, утворюються ще ареали, які, найчастіше, накладаються на один з основних ареалів, а ті чи інші групи у межах накладання цих ареалів виступають як співфункціонуючі. **Другий тип** репрезентують карти: Карта №2 «Дари молодому з боку молодої під час сва-

тання»; Карта №3 «Способи дарування хустки молодому з боку молодої під час сватання»; Карта №5 «Звичай проводити «заручини»; Карта №6 «Звичай зв'язувати руки молодих під час заручин»; Карта №7 «Звичай пов'язувати руки молодих на хлібові під час заручин»; Карта №11 «День тижня, у який запрошували на весілля»; Карта №12 «Форми одягу молодої під час запрошення на весілля»; Карта №13 «Кількість дружок, які супроводжують молоду під час запрошення на весілля»; Карта №14 «Кількість бояринів, які супроводжують молодого під час запрошення на весілля»; Карта №15 «Різновиди ритуальних текстів запрошень на весілля»; Карта №16 «Обряд запрошення на весілля батьків з боку молодого та молодої»; Карта №17 «Заборона зустрічатися молодим під час запрошення на весілля»; Карта №20 «Звичай приносити продукти для виготовлення короваю»; Карта №23 «Обрядодії з діжею при випіканні короваю»; Карта №24 «Звичай викупляти косу молодої»; Карта №25 «Звичай ховатися молодій перед розплітанням її коси»; Карта №29 «Різновиди приданого молодої»; Карта №31 «Різновиди атрибутів при зустрічі невістки свекрухою»; Карта №33 «Місце, де спали молоді»; Карта №34 «Побутування звичаїв перевірки цноти молодої»; Карта №35 «Різновиди ритуальних дій у понеділок «поганий»; Карта №36 «Різновиди ритуальних дій у неділок «гарний»; Карта №38 «Назви весільного свідка молодого».

Тип 3 – на фоні загального поширення обрядів, обрядодій, атрибутів виділяються невеликі ареали інших (в тому числі, у випадках, коли обряд або обрядодія на більшій частині території вже не побутує). Такі ареали здебільшого окреслюють реліктові явища або інноваційні явища. **Третій тип** представлено картами: Карта №10 «Спосіб запрошення на весілля»; Карта №19 «Особи, які випікають весільне печиво та їх кількість»; Карта №26 «Назви холодцю»; Карта №28 «Різновиди спиртних напоїв на весільному частуванні».

Тип 4 характеризується значною кількістю невеликих ареалів, розсіяних і тих, що накладаються, а також поширенням одиничних назв. До **четвертого типу** належить карти: Карта №27 «Різновиди гарячих страв на весільному частуванні».

Тип 5 характеризується поширенням поодиноких явищ. До **п'ятого типу** належать карти: Карта №4 «Звичай проводити оглядини»; Карта №8 «Звичай посаду молодих під час заручин»; Карта №9 «Звичай обдаровування на заручинах з боку молодої»; Карта №22 «Обряд спільного миття рук перед випіканням короваю»; Карта №30 «Побутування обрядодії розкладання вогню при зустрічі невістки»; Карта №32 «Побутування звичаю розвішувати невісткою придане у

свекрухи». Карта №37 «Обряд дякування родиною молодого за молоду».

Картографування виявило ту спільність у весільній обрядовості, яка простежується на всій території, виявляючи **загально регіональні** риси: Зокрема, це обряди та обрядодії, що поділу на ареали не утворюють: побутування назви сватачів – «старости»; промова на сватанні; подавання молодою старостам рушників на сватанні; подавання молодому молодою хустки на сватанні; пригощання на сватанні; побутування заручин; запрошення на весілля молодими особисто; сімейний стан коровайниць; принесення коровайницями продуктів на коровай; взування тещі в чоботи; миття ніг тещі зятем; танець тещі в нових чоботах із зятем; перекидання зятем через хату старого взуття тещі; подяка за коровай; зустріч невістки в домі молодого хлібом-сіллю; дії на циганщині; катання у візку; купання.

Регіонально-локальні риси весільного ритуалу Східного Поділля: подавання дівчиною *вишитої* хустки на сватанні (сх. Вінн. обл. та пд. Хм. обл.); подавання *білої* та *червоної квітчастої* хустки (центральні р-ни Вінн. обл.); запрошення *із однією дружкою* (пд., сх. р-ни Вінн. обл., пн. Хм. обл.); запрошення на весілля *без використання випічки* (пд., пн., сх., зх. Вінн. обл.); використання *палиці* як матеріалу для гільця (пд. Вінн. обл.); побутування розплітання коси молодої *на подушці, яку клали на скриню* (пд.. Хм. обл.); пов'язування молодої *старшим боярином* (пд. Вінн. обл.); відсутність обрядодії викидання хустки молодої при пов'язуванні (пд. Вінн. обл.); обрядодії змагання за місце молодої між весільними свідками (сх. та центральні р-ни Вінн. обл.); місце спання молодих *в коморі* (сх., пд.-сх. Вінн. обл.); побутування назви другого дня весілля *дурна молода* (центральні р-ни Вінн. обл.); назва холодної страви *студінь* (зх. Вінн. обл.); подавання до весільно столу спиртної напою *вишняк* (пн. Хм. обл.); обрядодія *покалачини* або *колачини* (пн. та центральні р-ни Вінн. обл.).

Поодинокі риси: знак згоди на сватанні, коли *дівчина ставила на стіл чарки* (зх. Вінн. обл.); використання калача при запрошенні, який не залишають господарям (пд. Вінн. обл.); виготовлення гільця *хлопцями і дівчатами* (сх. Вінн. обл.); виготовлення гільця із *черешні* (сх. Вінн. обл.); пов'язування нареченої *молодим* (сх. Вінн. обл.); поділ короваю тією особою, *хто його випікав* (пн. Хм. обл.); роздавання короваю *молодшим сватом* (центральні р-ни Вінн. обл.); роздавання короваю *хрещеним батьком* (пн.-сх. Вінн. обл.); *пригощання короваєм запорожців* (сх. Вінн. обл.); *одягання одного вінка для обох бать-*

ків (пн. Хм. обл.); назва весільного свідка молодого – *ворник* (пд. Вінн. обл.); пов'язування молодої *її власною хусткою* (пд. Вінн. обл.); розплітання молодої *сестрою* (сх. Вінн. обл.); *змащування воріт дьогтем* (сх. Вінн. обл.); обрядодія *молотіння жита* (центральні р-ни Вінн. обл.).

Картографування обрядів, обрядодій, атрибутів весільної обрядовості Східного Поділля та їх назв виявило певні тенденції групування. Такий поділ зумовлений соціально-економічними, етноісторичними особливостями регіону. За матеріалами картографування виділяється північний, східний, та південний ареали поширення весільних обрядодій Східного Поділля (Карти № 39-41). Варто зазначити, що виділені нами північний та південний ареали весільної обрядовості накладаються на ареали, виділені Н.К. Гаврилюк на матеріалі рідильної обрядовості [126, с. 2], що, в свою чергу, засвідчує тяглість збереження традиційної обрядової культури.

Північний ареал характеризується побутуванням таких обрядодій: подавання молодому червоної квітчастої хустки; виготовлення весільного деревця гільця в п'ятницю; виготовлення гільця для молодого світилками; покривання молодої на подушці; знімання вінка при покриванні мамою молодої; пов'язування молодої при покриванні хусткою, що вона подавала на сватанні.

Східний ареал. Характерними для східного ареалу є побутуванням наступних обрядодій: перев'язування на сватанні молодою руки молодого хусткою; розрізання дівчиною хліба на сватанні; поширення тексту запрошення для родичів та батьків; випікання короваю свахами.

Південний ареал характеризується побутуванням таких обрядодій: подавання старостам на сватанні вишитих та тканих рушників; пов'язування хустки на сватанні через плече; використання калачів замість весільного короваю; відсутність весільного гільця; знімання вінка молодої при покриванні старшим боярином; пов'язування молодої при покриванні нанашкою; танець з незаміжніми дівчатами у вінку здійснює дружба; назва весільного свідка молодого «ворник»; подавання вина до весільного столу.

Крім того, слід окремо виділити південні порубіжні райони досліджуваної території, де чітко простежуються **українсько-молдавські етнокультурні впливи** такі як: поширення способу запрошення на весілля листівками та особисто; відсутність використання випічки при запрошенні на весілля; відсутність обрядового весільного деревця – гільця; випікання замість весільного короваю калачів;

побутування обрядодії розривання калача; святкування весілля окремо в домі молодого та молодої; знімання вінка молодої при покривання нанашками та старшим боярином; пов'язування молодої нанашками та старшим боярином; не побутує викидання молодою хустки при покриванні; перетанцювання вінка молодої здійснює старший боярин; побутування назви свідка молодого *старший боярин, старший дружба, ворник*.

Специфіку весільної обрядовості досліджуваного регіону можна простежити за поширенням **архаїчних обрядодій** (посад молодих; обрядодії з діжею; викуп коси; розкладання вогню при зустрічі несіски; зустріч невіски свекрухою у вивернутому кожусі; розвішування невісткою приданого у свекрухи; дякування за молоду), **атрибутивів** (палиця; кожух; старша квітка; скриня), **різновидів обрядового печива** (голубки; гуски; качки; парні калачі; подвійники; лебеді; лежні; вихватень; квітка; курінь), **локальних назв весільних чинів** (старший «буярин»; «вільянин»; нанашки).

Таким чином, розглянувши територіальну диференціацію весільного обряду та атрибутів середини ХХ ст. за їх сукупними ареальними характеристиками можемо виділити райони, де найбільше збережено традиційну структуру *передвесільної* частини: *сватання – оглядини – заручини – запрошення – коровай – гільце – дівич-вечір* спорадично зафіксовані у пн. та у центр. районах Вінницької області; *сватання – оглядини – заручини – запрошення – коровай – гільце* (випадання *дівич-вечора* у сх., центр. районах, а також у зх. частині південного ареалу); *сватання – оглядини – заручини – запрошення – коровай* (спорадично у центр. районах); *сватання – заручини – запрошення – гільце – дівич-вечір* (сх. райони – випадання *короваю*); *сватання – оглядини – заручини запрошення – гільце* (північний ареал – випадання *короваю* та *дівич-вечора*); *сватання – оглядини – заручини запрошення* (південний ареал – випадання, *дівич-вечора*); *сватання – заручини – запрошення – коровай – гільце – дівич-вечір* (спорадично північний ареал – випадання *оглядин*); *сватання – заручини – запрошення – коровай* (випадання *оглядин* та відсутність побутування *гільця* – південний ареал.); *сватання – заручини – запрошення – гільце – дівич-вечір* (центр. райони – випадання *оглядин* та *короваю*); *сватання – заручини – запрошення* (випадання *оглядин, короваю, дівич-вечора* – південний ареал); *сватання – запрошення – коровай – гільце – дівич-вечір* (випадання *заручин* та *оглядин* – зх. та центр. райони, а також спорадично – пн., сх., пд.-сх. райони); *сватання – запрошення – коровай – гільце* (випадання *заручин* *оглядин* та *дівич-вечора* – зх., пн., сх. райони); *сватання – за-*

прошення – гільце (випадання заручин, оглядин, короваю, дівич-вечора – спорадично сх. та пд. райони); *сватання – запрошення* (випадання заручин, оглядин, короваю, дівич-вечора, гільце не побутує – спорадично південний ареал); *сватання – оглядини – запрошення коровай – гільце – дівич-вечір* (центральний та південний ареали – випадання заручин); *сватання – оглядини – запрошення – коровай – гільце* (спорадично випадання заручин та дівич-вечора у зх., пн., центр. та сх. районах); *сватання – оглядини – запрошення – гільце* (випадання заручин, короваю, дівич-вечора – пн.-зх. районах). Таким чином, традиційна структура передвесільної частини найбільше збережена у північних, східних та південно-східних, районах досліджуваної території. Менш збереженими традиційні обрядодії є у центральному регіоні, що, очевидно, пов'язано із близьким географічним розташуванням обласного центру Вінниці.

Традиційна структуру *власневесільного циклу* включала в себе ряд обов'язкових обрядодій: *«зустріч зятя» – «викуп молодої» – «розплітання молодої» – «вінчання» – «обід у молодого» – «обід у молодої» – «покривання» – «виїзд до свекрухи» – «скриня» – «розвішування приданого» – «комора» (до 30-х рр. ХХ ст.)*. Проте, як показав матеріал, така схема починає зникати у 90-х рр. ХХ ст., що пов'язано із святкуванням весілля у когось одного із молодих, що призводить до його скорочення. Збереження традиційної структури власневесільного циклу зафіксовано спорадично у сх., пд.-сх., а також населених пунктах центр. районів Вінницької області. Виділяються райони, де молоді йдуть окремо до шлюбу (пд., спорадично – пн., зх. та центр. райони Вінницької області). Як показало дослідження, збереження та побутування післявесільних звичаїв та обрядів характерне для більшої частини досліджуваної території. Проте, якщо в одних населених пунктах післявесільна частина представлена окремою обрядодією, то в інших вимальовується у чітку схему: *циганщина – обжинки – дякування* (спорадично пд.-сх. р-ни); *циганщина – обжинки – гостина* (південний ареал); *циганщина – обжинки* (сх., пд.-сх., спорадично – пн., пд. та центральні райони); *циганщина – гості* (спорадично пд., сх. ареали); *циганщина – колачини* (спорадично північний ареал); *циганщина – білі калачі* (спорадично зх. райони); *складчина – гостина, складчина – обжинки, складана – обжинки* (південний ареал).

Досліджуючи весільну обрядовість Поділля радянського періоду, у роботі розглянуто також характерні для того часу *«червоні», «комсомольські», «безалкогольні» весілля*. Комсомольські

весілля мали усталений сценарій, який передбачав участь представників громадських організацій та трудових колективів, їхні накази, клятви молодих на вірність, обдарування. Крім таких новацій, молодіжне весілля містило і ряд традиційних обрядів, але, як правило, у переосмисленому вигляді: привітання молодих хлібом-сіллю, обсіпання зерном, відзначення весільних чинів традиційними атрибутами, обрання почесних батьків, рядження. Дослідження показало, що зміни у традиційному весіллі починаються з 20-х рр. ХХ ст.: вінчання стає не обов'язковим, змінюються тривалість весілля, його послідовність та місце проведення, зменшується кількість запрошених гостей. Слід наголосити на тому, що поряд із радянськими нововведеннями на досліджуваній території побутували переважно традиційні весілля.

Розглянувши етновесілля на прикладі села Брідок Теплицького району Вінницької області, можемо зробити висновок, що більшість змін відбулося у передвесільній та власневесільній частині: злиття *заручин* із *сватанням*, зникнення обряду *випікання короваю*. Проте сучасне весілля продовжує зберігати такі елементи весільної обрядовості, як: запросини родичів, дійства обрядових весільних чинів, прикрашання гільця, покривання молодої, обдаровування присутніх короваєм; побутування основних післявесільних обрядодій: *обжинок* та *циганищини*.

Вивчення весільної обрядовості показало: традиційна структура весілля зберігалась до 30–40-х рр. ХХ ст.; окремі зміни відбувалися з 50-х – до кінця 80-х рр. (злиття сватанням із заручинами, зникнення оглядин та очисних обрядів з вогнем тощо); з 90-х рр. відбулося помітне скорочення структурно-функціональних компонентів у весільній обрядовості (напр., сватання, обдаровування молодих при розподілі короваю), з кінця ХХ ст. – зміна атрибутики – заміна калача на листівку при запросинах тощо; окремі частини обрядів стали не обов'язковими та виконуються більше як розваги .

Сучасна весільна обрядовість зберегла традиційні чини: староста, свати, свахи, боярин, дружка, хоча відбулося скорочення їх функцій. Збережені функції старшого боярина – «вільянина» (виготовлення та носіння гільця, викуп молодої, розподіл короваю). У сучасній весільній обрядовості до ХХІ ст. збережені найважливіші атрибути шлюбно-правової санкції: весільне дерево-гільце, коровай, кожух, хліб, калачі. Калачі, з якими ходили молоді запрошувати на весілля до початку ХХІ ст., виділяють південно-східні райони Вінничини серед інших районів, де така традиція не побутувала. До 70-х рр.

XX ст. у весільному ритуалі села обов'язково функціонували під час обрядодій, пов'язаних з символічним доланням перешкод, предмети хатнього простору – поріг, покуть, стіл. З кінця XX ст. зникає традиція випікання короваю – його купують у пекарні. Водночас спостерігається розширення асортиментів хліба – з'являються пироги, торти. До сьогодні використовуються на весіллі ритуальні предмети що виконують ізолюючу та маркувальну функцію: рушники, хустка (в обрядодіях ведення молодого та молодої, пов'язування сватів та боярина). Отже, структура сучасного весілля складається у наступну схему: *сватання – запрошення – гільце – зустріч зятя – викуп молодої – вінчання – обід – покривання – поділ короваю – обжинки – циганищина.*

Вивчення весільної обрядовості Східного Поділля, як частини традиційної народної культури, дозволить проникнути у духовну спадщину минулого, світогляд наших пращурів, які надавали весільному обрядові глибокого символічного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (ІМФЕ)

Ф. 14-3: Фонд Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України; Збірники фольклорних та етнографічних матеріалів

1. Од. зб. 908. Парасунько В.С. Фольклорно-етнографічні записи (опис весілля та весільні пісні; календарно-обрядова поезія: колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні), проведені в різних селах Могилів-Подільського р-ну Вінницької області (Глидівка, Кукавка, Озаринці). 1922–1923 рр.; 1926–1927 рр. Рукопис. 127 Арк.

Архівні фонди Вінницького державного педагогічного університету ім. М.М. Коцюбинського. Приватний архів В.А. Косаківського

2. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 6. Жорноклей Ю.О. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Вернигородок Козятинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 17 Арк.

3. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24. Пилипчук С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Каришків Барського р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк 18–52.

4. Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 24. Дроненко І. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Баланівка Бершадського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 26 Арк.

5. Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 27. Клибанська А. Весільні звичаї та обряди с. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 29 Арк.

6. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 3. Романенко О.В. Весільні звичаї та обряди с. Сосонка Вінницького р-ну, Вінницької обл. Комп'ютерний набір. Арк. 12–28.

7. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 18. Плахотнюк Л. Українські народні звичаї та обряди с. Сокиринці Вінницького р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. Арк. 10–48.

8. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 39. Лисак Т.А. Українські народні звичаї та обряди с. Цвіжин Вінницького р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 9 Арк.

9. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 49. Герцун І.А. Весільні звичаї та обряди с. Малі Крушлинці Вінницького р-ну Вінницької обл. Рукопис. 45 арк.
10. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 80. Рудницька Н.В. Українські народні звичаї та обряди с. Бохоники, Вінницький р-н, Вінницька обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. Арк. 12–21.
11. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 9. Ілік Т. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Велика Стадниця Вінницького р-ну Вінницької обл. Рукопис. 20 арк.
12. Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 9 а. Попик А. Весільні звичаї та обряди с. Велика Стадниця Вінницького р-ну Вінницької обл. Рукопис. 18 Арк.
13. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 20. Шахрай Т.Г. Весільні звичаї та обряди с. Сокільці Гайсинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 8 арк.
14. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 32. Кравченко Н.В. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Краснопілка Гайсинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 10 арк.
15. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 39. Осадча Н.В. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Бубнівка Гайсинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 15 Арк.
16. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 9. Дідиченко Н. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Щурівці Гайсинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 10 Арк.
17. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 68. Карпишена І.Ю. Українські народні звичаї та обряди с. Мітлинці Гайсинського р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. С. 10–22.
18. Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 56. Андрушкова Н. Українські народні звичаї та обряди с. Мартинівка, Жмеринський р-н, Вінницька обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. С. 16–42.
19. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 2. Бендата І. Українські народні звичаї та обряди с. Привільне Іллінецького р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. Арк. 9
20. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 10. Катюченко Ю. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Слобідка Іллінецького р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. 25 Арк.
21. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 21. Деревенько Л. Українські народні звичаї та обряди. Весілля. Рукопис. С. 7–20.
22. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 50 а. Сорока Н. Народні звичаї та обряди с. Китайгород Іллінецького р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 22 арк.
23. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. – 50 б. Мазур Л. Весільні звичаї та обряди с. Китайгород Іллінецького районі Вінницької обл. Рукопис. 18 арк.

24. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 50 в. Загрія Л. Народні звичаї та обряди с. Китайгород Іллінецького районі Вінницької області. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 14 арк.

25. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 53. Поздрань Ю. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Даньківка Іллінецького р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 7–30.

26. Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 76. Мазур Н.Ю. Народні звичаї та обряди села Красеньке Іллінецького р-ну, Вінницької обл. Весілля. Арк. 5-25.

27. Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 15. Кравчук Н. Українські народні звичаї та обряди с. Сальник Калинівського р-ну, Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Комп'ютерний набір. Арк. 5–20.

28. Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 66. Волошина О. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Заливанщина Калинівського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. 32 арк.

29. Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 41. Степанюк Г.С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Журбинці Козятинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 14–48.

30. Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 52. Камінська О. Українські народні звичаї та обряди м. Козятин Вінницької обл. Весілля. Рукопис. 25 арк.

31. Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 57. Ковальчук Ю. Українські народні звичаї та обряди с. Блажіївка Козятинського району Вінницької області. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. С. 3–10.

32. Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 1. Прикмета А. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Зеленька Крижопільського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 11 Арк.

33. Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 14. Килімник Р. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Висока Гребля Крижопільського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. 34 арк.

34. Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 14 а. Осипчук Н. Весільні звичаї та обряди с. Висока Гребля Крижопільського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 38 арк.

35. Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 20. Ласауца Л.Л. Українські звичаї та обряди с. Вільшанка Крижопільського р-ну, Вінницька обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. Арк. 5–9.

36. Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 16. Чубатюк В. Народні звичаї та обряди с. Щаслива Липовецького р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 47 Арк.

37. Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 2. Варцаба О.А. Українські народні звичаї та обряди с. Лисогірки Летичівського р-ну, Хмельницької обл.

Весільні звичаї та обряди. Комп'ютерний набір. Арк. 7–45.

38. Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 46. Загорулько Т. Народні звичаї та обряди м. Липовець Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 31 Арк.

39. Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 47, 48. Олійник Ю. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Костянтинівка Липовецького р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 10–31.

40. Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 13. Зайцева О.В. Весільні звичаї та обряди с. Бірків Літинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 11 Арк.

41. Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 26. Губчакевич І. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Пеньківка Літинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 36 Арк.

42. Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 39. Онуфрійчук К. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Курашівці Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл. Рукопис. 70 Арк.

43. Ф. 1. – Оп. 14. – Спр. 35. Даниленко Н.О. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Стрільчинці Немирівського р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 10–26.

44. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 21. Марченко Т. Українські народні звичаї та обряди с. Кожанка Оратівського р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 7 Арк.

45. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 27. Немирована І. Весільні звичаї та обряди с. Фронтівка Оратівського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 18 Арк.

46. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 36. Притула В. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Скоморошки Оратівського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 62 арк.

47. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 36 а. Заграй Н. Весільні звичаї та обряди с. Скоморошки Оратівського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 50 арк.

48. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 72. Мелятинська Н. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Сологубівка Оратівського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 67 арк.

49. Ф. 1. – Оп. 15. – Спр. 72 а. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Сологубівка Оратівського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. 15 арк.

50. Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 1. Куляс О., Куляс С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Болгани Піщанського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 26 Арк.

51. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 1. Єсипова І.О. Українські народні звичаї та обряди с. Малинки Погребищенського р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 10 Арк.

52. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 16. Семко А. Народні звичаї та обряди м. Погребище Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. 24 Арк.

53. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 13. Полтавська Г. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 1–24.

54. Ф. 1. – Оп. 27. – Спр. 3. Сандульська І.С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Франківка Ямпільського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. Арк. 6–9.

55. Ф. 22. – Оп. 16. – Спр. 14. Тернушак Т.Я. Українські народні звичаї та обряди с. Гальчинці Теофіпольського р-ну Хмельницької області. Весільні звичаї та обряди. Рукопис. Арк. 9–23.

56. Ф. 22. – Оп. 9. – Спр. 12. Князевич М.В. Українські народні звичаї та обряди с. Дружне Красилівського р-ну Хмельницької обл. Весільні звичаї та обряди. Комп'ютерний набір. Арк. 6–16.

57. Спр. І. Качур–1. Матеріали записані в с. Яланець Томашпільського р-ну Вінницької обл. 12 квітня 2003 р. Комп'ютерний набір. 16 арк.

58. Спр. Л. Гедз–1. Матеріали записані в с. Писарівка Вінницького р-ну Вінницької обл. 12 серпня 2005 р. Комп'ютерний набір. 15 арк.

59. Спр. М. Пилипака–1. Матеріали записані в с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл. 12 жовтня 2005 р. Комп'ютерний набір. 21 арк.

60. Спр. М. Пилипака–2. Матеріали записані в с. Степанки Барського р-ну Вінницької обл. 1 жовтня 2005 р. Комп'ютерний набір. 4 арк.

61. Спр. М. Пилипака–3. Матеріали записані в с. Вербка Чечельницького р-ну Вінницької обл. 18 серпня 2007 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

62. Спр. М. Пилипака–4. Матеріали записані в с. Семенівка Шаргородського р-ну Вінницької обл. 11 листопада 2006 р. Комп'ютерний набір. 12 арк.

63. Спр. М. Пилипака–5. Матеріали записані в с. Слобода Бушанська Ямпільського р-ну Вінницької обл. 7 жовтня 2007 р. Рукопис. 11 арк.

64. Спр. М. Пилипака–6. Матеріали записані в с. Слобода Дашківецька Вінницького р-ну Вінницької обл. 3 листопада 2005 р. Рукопис. 12 арк.

65. Спр. М. Пилипака–7. Матеріали записані в с. Шипинки Барського р-ну Вінницької обл. 5 червня 2005 р. Комп'ютерний набір. 13 арк.

66. Спр. М. Пилипака–8. Матеріали записані в с. Дорошівка Ямпільського р-ну Вінницької обл. 7 жовтня 2007 р. Комп'ютерний

набір. 12 арк.

67. Спр. М. Пилипака–9. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 7 жовтня 2007 р. Комп'ютерний набір. 8 арк.

68. Спр. М. Пилипака–10. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 24 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 9 арк.

69. Спр. М. Пилипака–11. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 11 жовтня 2007 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

70. Спр. М. Пилипака–12. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 23 червня 2007 р. Комп'ютерний набір. 8 арк.

71. Спр. М. Пилипака–13. Матеріали записані в с. Шляхова Бершадського р-ну Вінницької обл. 12 травня 2006 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

72. Спр. М. Пилипака–14. Матеріали записані в с. Хотьківці Красилівського району Хмельницької обл. 25 червня 2007 р. Комп'ютерний набір. 12 арк.

73. Спр. М. Пилипака–15. Матеріали записані в с. Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл. у 2003; 2006 рр. Комп'ютерний набір. 15 арк.

74. Спр. М. Пилипака–16. Матеріали записані в с. Стрільники Шаргородського р-ну Вінницької обл. 10 листопада 2006 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

75. Спр. М. Пилипака–17. Матеріали записані в с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 26 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 11 арк.

76. Спр. М. Пилипака–18. Матеріали записані в с. Кукавка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. 8 червня 2007 р. Комп'ютерний набір. 3 арк.

77. Спр. М. Пилипака–19. Матеріали записані в с. Хотьківці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 24 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

78. Спр. М. Пилипака–20. Матеріали записані в с. Орлівка Теплицького р-ну Вінницької обл. 20 квітня 2008 р. Комп'ютерний набір. 9 арк.

79. Спр. М. Пилипака–21. Матеріали записані в с. Селище Літинського р-ну Вінницької обл. 28 серпня 2004 р. Комп'ютерний набір. 8 арк.

80. Спр. М. Пилипака–22. Матеріали записані в с. Юхимівка Шаргородського р-ну Вінницької обл. 18 листопад 2005 р. Комп'ютерний набір 4 арк..

81. Спр. М. Пилипака–23. Матеріали записані в с. Михайлівка Вінницького р-ну Вінницької обл. 14 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 11 арк.

82. Спр. М. Пилипака–24. Матеріали записані в с. Перемога, Козятинського р-ну Вінницької обл. 22 жовтня 2006 р. Комп'ютерний набір. 7 арк.

83. Спр. М. Пилипака–25. Матеріали записані в с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 28 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 14 арк.

84. Спр. М. Пилипака–26. Матеріали записані в с. Слободище Іллінецького р-ну Вінницької обл. 12 червня 2008 р. Комп'ютерний набір. 17 арк.

85. Спр. М. Пилипака–27. Матеріали записані в с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл. 28 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 8 арк.

86. Спр. М. Пилипака–28. Матеріали записані в с. Вереміївка Красилівського р-ну Хмельницької обл. 29 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 10 арк.

87. Спр. М. Пилипака–29. Матеріали записані в с. Дорошівка Ямпільського р-ну Вінницької обл. 7 жовтня 2010 р. Комп'ютерний набір. 11 арк.

88. Спр. М. Пилипака–30. Матеріали записані в с. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл. 18 квітня 2008 р. Комп'ютерний набір. 8 арк.

89. Спр. М. Пилипака–31. Матеріали записані в с. Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл. 10 серпня 2005 р. Комп'ютерний набір. 7 арк.

90. Спр. М. Пилипака–32. Матеріали записані в с. Хотьківці Красилівського району Хмельницької обл. 24 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 9 арк.

91. Спр. М. Пилипака–33. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 24 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 9 арк.

92. Спр. М. Пилипака–34. Матеріали записані в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. 24 липня 2007 р. Комп'ютерний набір. 12 арк.

93. Спр. М. Пилипака–35. Матеріали записані в с. Уланова Хмельницького р-ну Вінницької обл. 6 листопада 2005 р. Комп'ютерний набір. 5 арк.

94. Спр. О. Годз–1. Матеріали записані в с. Моївка Чернівецького р-ну Вінницької обл. 12 березня 2004 р. Комп'ютерний набір. 9 арк.

95. Спр. О. Степанюк–1. Матеріали записані в с. Попівці Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. 12 лютого 2007 р.

Комп'ютерний набір. 12 арк.

96. Абрамян Л. А. Динамика праздника : структура, гиперструктура, антиструктура / Л. А. Абрамян, Г. А. Шагоян // Этнографическое обозрение. – 2002. – № 2. – С. 37–46.

97. Александрович Н. Некоторые черты из жизни православных христиан Волынской епархии / Н. Александрович // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1866. – № 13. – С. 455–456.

97а. Аргудяева Ю. В. Свадебная обрядность украинцев Приморья (конец XIX – начало XX вв.) / Ю. В. Аргудяева – М., 1979. – 134 с.

98. Артюх Л. Ф. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України / Л. Ф. Артюх. – К. : Наукова думка, 1982. – 110 с.

99. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія (Історико-етнографічне дослідження) / Л. Ф. Артюх. – К. : Наукова думка, 1977. – 155 с.

100. Артюх Л. Ф. Уявлення і заборони, пов'язані з вогнем : очищення, випробування (ініціація) / Л. Ф. Артюх // Матеріали до української етнології : (до 140-річчя Василя Кравченка) : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 3(6). – С. 17–23.

101. Атлас української мови : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т суспільних наук ; Л. Г. Бондрівський, Л. М. Григорчук, Ф. Т. Жалко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1988. – 106 с.

101а. Ахатова Ф. Г. Украинские песни в Башкортостане: историко-этнографическое исследование / Ф. Г. Ахатова. – Уфа: Гилем, 2000. – 146 с.

101б. Бабенко В. Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде / В. Я. Бабенко. – Уфа. : БНЦ УрО РАН, 1992. – 260 с.

102. Байбурин А. К. К описанию организации пространства в восточно-славянской свадьбе / А. К. Байбурин, Г. А. Левінтова // Русский народный свадебный обряд. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. – С. 89–105.

103. Байбурин А. К. Ритуал в системе знаковых средств культуры / А. К. Байбурин // Этнознаковые функции культуры. – М. : Наука, 1991. – С. 23–42.

104. Байбурин А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей / А. К. Байбурин // Этнознаковые функции культуры. – М. : Наука, 1991. – С. 89–105.

105. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре : струк-

турно-семантичний аналіз восточнославянських обрядів / А. К. Байбурін. – СПб. : Наука, 1993. – 238 с.

106. Балушок В. Г. Елементи давньослов'янських ініціацій в українському весіллі / В. Г. Балушок // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 1. – С. 31–36.

107. Белоусов Я. П. Праздники старые и новые : (некоторые философские аспекты проблемы празднования) / Я. П. Белоусов. – Алма-Ата : Казахстан, 1974. – 199 с.

108. Бондаренко Г. Б. Візьміть, мамо, цю хлібину – прийміть мене за дитину Г. Б. Бондаренко // Людина і світ. – 1993. – № 10/12. – С. 31–34.

109. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К. : Наукова думка, 1990. – 253 с.

110. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля : іст.-етнографічне дослідж. – К. : Вид-во незалежного культурного центру «Доля», 1994. – С. 217–228.

111. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : (історико-етнографічне дослідження) / В. К. Борисенко; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1988. – 192 с.

112. Борисенко В. К. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років / В. К. Борисенко. – К. : Унісерв, 2002. – 92 с.

113. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість в сучасному селі : (на матеріалах південно-східних районів України) / В. К. Борисенко; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1979. – 134 с.

114. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців / Валентина Кирилівна Борисенко. – К. : Унісерв, 2000. – 191 с.

115. Борисенко В. К. Українське весілля: традиції і сучасність / В. К. Борисенко. – К. : Стилос, 2010. – 136 с.

116. Брак у народів центральної і Юго-Восточної Європи. – М. : Наука, 1988. – 237 с.

117. Брудний В. И. Обряды вчера и сегодня / В. И. Брудный. – М. : Наука, 1968. – 200 с.

117а. Брянцева Л. И. О взаимосвязях русского и украинского свадебного фольклора современной Башкирии / Л. И. Брянцева // Фольклор народов РСФСР. – Уфа, 1975. – С. 181–186.

118. Булгакова Л. П. Етнокультурна характеристика народної

вишивки Поділля : (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Людмила Петрівна Булгакова. – Львів, 2000. – 348 с.

119. Васянович О. О. Народна метеорологія українців Центрального Полісся кінця ХІХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Олександр Олександрович Васянович. – К., 2006. – 210 с.

120. Весілля в селі Михайлівка Бершадського району на Вінничині : текст і музику записав у 30-х роках ХХ ст. Р. А. Скалецький) // Весілля : у 2 кн. / упоряд. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 281–355.

121. Весілля. У 2 кн. Кн. 1 / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – 456 с.

122. Весільна обрядовість у часі та просторі // Матеріали міжнародної конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса, 2010. – 381 с.

123. Виноградова Л. Н. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности : (западно-восточнославянские параллели) / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор : Обряд. Текст. – М., 1981.

124. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.

125. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні / Хв. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. – Прага : Укр. громад. видавничий фонд, 1926. – С. 215–337.

126. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры : (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. К. Гаврилюк. – К. : Наукова думка, 1981. – 279 с.

127. Гаврилюк Н. К. Общее и особенное в семейной обрядности украинцев и молдаван / Н. К. Гаврилюк, С. С. Курогло, Л. Д. Лоскутова // Украинско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма. – К., 1987. – 380 с.

128. Гаврилюк Н. К. Родильные обычаи и обряды : опыт историко-этнографического картографирования в изучении динамики процессов развития явлений духовной культуры : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография» / Н. К. Гаврилюк. – К., 1981. – 26 с.

129. Гавришук А. П. Подільське весілля на Дністрі : (20-і роки ХХ ст.) / А. П. Гавришук // Подільська старовина : зб. наук. праць на пошану В. Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 377–389.

130. Гадомський В. Родина обрядовість у с. Заливанщина Калінінського району на Вінниччині / В. Гадомський // Народна культура Поділля в контексті національного виховання : зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 107–115.
131. Генкин Д. М. Массовые праздники / Д. М. Генкин. – М. : Просвещение, 1975. – 140 с.
132. Гошко Ю. Г. Соціалістична обрядовість на Україні / Ю. Г. Гошко, Р. І. Дмитерко, Н. І. Здоровега; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1983. – 222 с.
133. Грушевський М. Історія української літератури. Т. IV. Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII – XVII / М. Грушевський. – К. : Держвидав України, 1925. – 689 с.
134. Гура А. В. Ареальное исследование в языкознании и этнографии (язык и этнос) / А. В. Гура. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1983. – 248 с.
135. Гура А. В. География группы восточнославянских названий свадебного деревца / А. В. Гура // Ареальные исследования в языкознании и этнографии : язык и этнос. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1983. – С. 198–203.
136. Гура А. В. Голубь / А. В. Гура // Славянские древности : этнолингвистический словарь : [в 5 т.] / РАН, Ин-т славяноведения / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 516–517.
137. Гура А. В. Деревце свадебное / А. В. Гура // Славянские древности : этнолингвистический словарь : [в 5 т.] / РАН, Ин-т славяноведения / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К. – С. 83–84.
138. Гура А. В. Каравай свадебный / А. В. Гура // Славянские древности : этнолингвистический словарь : [в 5 т.] / РАН, Ин-т славяноведения / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К. – С. 88–89.
139. Даль В. И. Словарь русских народных говоров. Вып. 13 / В. А. Даль. – Л., 1977.
140. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2 / В. И. Даль. – М., 1993.
141. Данилюк А. Українська хата / А. Данилюк. – К. : Наукова думка, 1991. – 110 с.
142. Декреты Советской власти. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М. : Госиздат полит. литературы, 1957. – 235 с.

143. Драчук І. Весільний обряд із с. Почапінці : (Жмеринський район Вінницької області) / І. Драчук // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 78–79.
144. Дучинский Н. Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии / Н. Дучинский // Живая старина. – 1896. – Вып. 3. – С. 501–522.
145. Ельченко Ю. Н. Новому человеку – новые обряды / Ю. Н. Ельченко. – М. : Политиздат, 1976. – 78 с.
146. Жежель-Каличанин Т. Македонски свадебни обичаи и песни / Т. Жежель-Каличанин. – Скопје : Камелеон, – 2008. – 197 с.
147. Жирмунський В. М. О некоторых проблемах лингвистической географии / В. М. Жирмунський // Вопросы языка. – 1954. – № 4. – С. 25.
148. Загнибіда С. Весільні звичаї та обряди с. Купин : (Хмільницький район Вінницької області) / С. Загнибіда // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 79–80.
149. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура / Н. М. Закович. – К. : Наукова думка, 1980. – 25 с.
150. Здоровега Н. І. Нариси весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1974. – 158 с.
151. Зінченко Л. П. У нас на Поділлі – весілля / Л. Зінченко // Вінницька правда. – 1968. – 21 червня.
152. Ілик Т. Передвесільний обряд (сватання, коровай, передвесільна п'ятниця) в с. Велика Стадниця : (Вінницький район Вінницької області) / Т. Ілик // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 83–86.
153. Кагаров Е. Г. Состав и происхождение свадебной обрядности / Е. Г. Кагаров // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Л. : Изд-во АН СССР, 1929. – Т. 8. – С. 152–195.
154. Калиновський Г. Опис весільних простонародних обрядів / Г. Калиновський // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 68–74.
155. Карпухин И. Е. Свадьба русских Башкортостана в межэтнических взаимодействиях / И. Е. Карпухин ; Стерлитамак : Стерлитамак.гос.пед.институт; ИИЯЛ УНЦ РАН, 1997. – 239 с.

155а. Карпухин И. Е. Русская свадьба в Башкортостане (состояние, поэтика, межэтнические взаимосвязи) / И. Е. Карпухин ; Стерлитамак : Стерлитамак. гос.пед.ин-т; ИИЯЛ УНЦ РАН, 1999. – 381 с.

155б. Карпухин И. Е. Свадьба в Башкортостане на стыке тысячелетий : Научное издание / И. Е. Карпухин. – Уфа : АН РБ, Гилем, 2009. – 480, илл. 16 с.

155в. Карпухин И. Е. Свадьба в Башкортостане / И. Е. Карпухин. – изд.2, уточ. и доп.– Уфа : Китап, 2011. – 544 с.

156. Келембетова В. Ю. Проблеми радянської обрядовості у виданнях останніх років / В. Ю. Келембетова, В. Т. Куєвда // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 95–97.

157. Келембетова В. Ю. Роль радянських свят і обрядів у подоланні релігійних пережитків / В. Ю. Келембетова // Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні. – К. : Політвидав України, 1978. – С. 212–253.

158. Келембетова В. Ю. Суспільно-побутові функції радянської обрядовості / В. Ю. Келембетова ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1984. – 188 с.

159. Ковальчук Н. А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся : локальна специфіка та трансформації (XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Н. А. Ковальчук. – К., 2008. – 20 с.

160. Козяр С. «Українська родинна обрядовість : віхи людської долі : весілля, похорон» / С. Козяр ; Подільське відділення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, Обл. учбово-метод. центр культури Поділля. – Хмельницький, 2000. – 72 с.

161. Косаківський В. А. Весілля в с. Хоменках Шаргородського району / В. А. Косаківський // Подільська старовина : зб. наук. праць на пошану В. Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 373–377.

162. Косаківський В. Весілля в Чечельнику / В. Косаківський // Камертон. – 1992. – 8 жовтня (№ 4). – С. 10.

163. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1966. – 138 с.

164. Кримський А. Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду діалектичного та етнографічного / А. Кримський. – К., 1930. – 435 с.

165. Курочкін О. В. Архаїчний весільний танець-гра «Журавель» («Бусел») / О. В. Курочкін // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20 – 21. – С. 71–76.

166. Курочкін О. В. До історії сватання на Україні / О. В. Курочкін // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 4. – С. 77–80.
167. Курочкін О. В. До проблеми картографування новорічної обрядовості / О. В. Курочкін // Наукові записки НаУКМА. – 1998. – Т. 3. – С. 18–24.
168. Курочкін О. В. Метод синкретичних вузлів і давні весільні ігри українців / О. В. Курочкін // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 3(6). – С. 53–59.
169. Курочкін О. Релікти ієрогамії у весільному ігровому фольклорі / Олександр Курочкін // VI Міжнародний конгрес україністів. Кн. 1. Етнологія .Фольклористика. Культурологія. – Донецьк ; К. : Вид-во Асоціації етнологів, 2005. – С. 56–94.
170. Кушнір В. Г. Традиційна весільна обрядовість Одещини : (20–80-ті рр. ХХ ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.
171. Лисавцев Э. И. Новые советские традиции / Э. И. Лисавцев. – М. : Наука, 1964. – 83 с.
172. Лозинський Й. Українське весілля / Й. Лозинський. – К., 1992. – 74 с.
173. Маєвська О. Коровайний обряд в українському весіллі с. Митки : (Барський район Вінницької області) / О. Маєвська // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 94–95.
174. Мазаев А. И. Праздник как социально-художественное явление / А. И. Мазаев. – М., 1978. – 170 с.
175. Маховська С. В. Весільні пісні Поділля : функціонування, поетика, символіка : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Світлана Вікторівна Маховська. – К., 2004. – 235 с.
176. Народні пісні в записах Степана Руданського / упоряд., вступ. ст. і прим. Н. С. Шумади. – К. : Муз. Україна, 1972. – 292 с.
177. Несен І. І. Весільний обряд: традиційна структура / І. І. Несен // Полісся України : матеріали іст.-етнографічного дослідж. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 297–322.
178. Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ – ХХ ст.) / І. І. Несен – К. : Центр захисту культ. спадщини від надзвичайних ситуацій, 2004. – 280 с.
179. Несен І. І. До питання типології весільного обряду Житомирського Полісся / І. І. Несен // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 2 (5). – С. 187–192.

180. Несен І. І. Міфообрядовий аспект простору у весільному ритуалі : (за матеріалами Центрального Полісся) / І. І. Несен // Соціум. – 2003. – № 3. – С. 41–45.
181. Николайчик Ф. Новые свадебные малорусские песни / Ф. Николайчик // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – С. 390–399.
182. Никольский Н. М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности / Н. М. Никольский. – Минск : Изд-во АН БССР, 1956. – 273 с.
183. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства : усна історія селянської культури 1920–30 років / Вільям Нолл ; Центр досліджень усної історії та культури. – К. : Родовід, 1999. – 560 с.
184. Обзор некоторых верований и обрядов крестьян в Южно-Восточном крае // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1868. – № 8. – С. 16–18.
185. Онищенко А. С. Обряды и их роль в жизни общества и личности / А. С. Онищенко // Социалистическая обрядность. – К. : Вища школа, 1986. – С. 23–48.
186. Острожинский В. Е. Партийное руководство процессом внедрения новых праздников и обрядов / В. Е. Острожинский // Советские традиции, праздники и обряды : сб. статей. – М. : Профиздат, 1986. – С. 19–36.
187. Охримович В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен / В. Охримович // Этнографическое обозрение. – 1891. – № 3. – С. 26–30.
188. Пархоменко М. Т. Радянська обрядовість – невід’ємний компонент соціалістичного способу життя / М. Т. Пархоменко. – К. : Знання, 1982. – 48 с.
189. Пашкова Г. Т. Етнокультурні зв’язки українців і білорусів Полісся / Г. Т. Пашкова ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1978. – 120 с.
190. Петрова Н. О. Українська традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Наталія Олександрівна Петрова. – К., 2004. – 239 с.
191. Пилипак М. А. Весілля Поділля / М. А. Пилипак // Наукові записки Вінницького Державного Педагогічного Університету імені Михайла Коцюбинського. – 2008. – Вип. 13. – С. 288–297.
192. Пилипак М. А. Весільна обрядовість сіл Вінниччини на українсько-молдавському порубіжжі / М. А. Пилипак // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 2. – С. 100–103.
193. Пилипак М. А. Весільна обрядовість у її сучасних формах

побутування : (за матеріалами с. Брідок Вінницької області) / М. А. Пилипак // Матеріали до української етнології. – 2007. – Вип. 6 (9). – С. 114–116.

194. Пилипак М. А. Весільне печиво Поділля / М. А. Пилипак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2009. – Вип. 15. – С. 183–188.

195. Пилипак М. А. Весільний обряд Поділля в радянський період / М. А. Пилипак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2009. – Вип. 16. – С. 161–164.

196. Пилипак М. А. Передвесільна обрядовість Східного поділля (початок – 50 рр. ХХ ст.) : регіональна специфіка / М. А. Пилипак // Весільна обрядовість у часі і просторі : матеріали міжнар. конф. «Одеські етнографічні читання». – Одеса, 2010. – С. 324–333.

197. Пилипак М. А. Трансформація весільного обряду населення південно-східного Поділля / М. А. Пилипак // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. – Вип. 26. – С. 71–73.

198. Пірус Т. П. Весілля в с. Рахнах-Лісових : (І половини ХХ ст. – до початку 60-х рр. ХХ ст.) / Т. П. Пірус // Подільська старовина : зб. наук. праць на пошану В. Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 365–372.

198а. Поклад Н. І. Маньківське весілля: Фольклорне видання / Н. І. Поклад – К. : Духовна вісь, 2011. – 64 с.

199. Пономар Л. Г. Народний одяг Західноукраїнського Полісся кінця ХІХ – початку ХХ століття : (комплексне дослідження реалій та термінів за матеріалами картографування) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Людмила Григорівна Пономар. – К., 2000. – 326 с.

200. Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине / АН УССР, ИИФЭ им. М. Т. Рылского ; отв. ред. И. П. Березовский. – К. : Наукова думка, 1989. – 320 с.

201. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потебня. – Х., 1860. – 155 с.

202. Потебня А. А. Переправа через воду как представление брака / А. А. Потебня // Символ и миф в народной культуре. – М. : Лабиринт, 2000. – С. 419–432.

203. Правдюк О. А. Народне весілля на Україні // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1.– С. 9–59.

204. Примірні сценарії післяобрядових урочистостей (обрядів урочистих реєстрації шлюбу, новонародженого, проводів у Збройні сили Союзу РСР), що виключають при їх проведенні вживання спиртних напоїв / [відп. за вип. В. А. Перунов]. – К. : Поліграфкнига, 1986. – 70 с.

205. Про простонародные праздничные обычаи – коляду и гаевку в Подольской губернии // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1868. – № 11. – С. 15–16.

206. Программа для сбора данных про народные суеверия и поверья в Южном крае // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1884. – № 23. – С. 372.

207. Романова Н. С. Мировоззренческая функция социалистической обрядности / Н. С. Романова. – К. : Наукова думка, 1987. – 87 с.

208. Романюк П. Ф. Из опыта картографирования свадебного обряда правобережного Полесья / П. Ф. Романюк // Полесский этнолингвистический сборник. – М. : Наука, 1983. – С. 198–205.

209. Руденко М. А. Весілля в селі Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району Вінницької області : записала 1963 р. // Весілля. У 2 кн. Кн. 2 / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 284–285.

210 Руднев В. А. Советские обычаи и обряды / В. А. Руднев. – Л., 1974. – 245 с.

211. Свята та обряди Радянської України. – К. : Наукова думка, 1971. – 272 с.

211а. Синельникова В. В. Традиционная культура и быт украинцев Волгоградской области / В. В. Синельникова– Камышин: МАУ «Медиа-холдинг», 2009. – 264 с.

212. Скрипник Г. А. Етнографічне вивчення Поділля установами Української Академії Наук у 20-ті роки ХХ ст. / Г. А. Скрипник // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля : наук. збірник / упоряд.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, О. М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 9–10.

213. Скрипник Г. А. Світлої пам'яті подвижники української науки (замість передмови) / Г. А. Скрипник // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 3(6). – С. 3–10.

214. Солнцев Н. В. Роль прогрессивных традиций в коммунистическом воспитании / Н. В. Солнцев. – Новосибирск, 1977. – 157 с.

215. Становлення і функції радянських обрядів та свят : [зб. наук. праць / наук. ред. Дулуман Є.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 152 с.

216. Стеценко С. Е. Развитие новой советской обрядности в Украинской ССР / С. Е. Стеценко // Советская этнография. – 1978. – № 6. – С. 3–13.
217. Сумцов Н. Ф. К истории малорусских свадебных обычаев / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1883. – № 1. – С. 50–59.
218. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских / Н. Ф. Сумцов. – Х., 1881. – 125 с.
219. Сумцов Н. Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. 11, № 3. – С. 417–436.
220. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях / Н. Ф. Сумцов. – Х. : Типогр. М. Зильберберга, 1885. – 140 с.
221. Сумцов Н.Ф. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу / Н. Ф. Сумцов. – К. : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – 47 с.
222. Суханов И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений / И. В. Суханов. – М., 1978. – 180 с.
223. Танцюра Г. Т. Весілля в селі Зятківцях / Г. Т. Танцюра ; упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К., 1997. – 404 с.
224. Творун С. О. Св'ята, звичаї і обряди / С. О. Творун // Одвічна Русава : етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі / Вінницький обл. центр нар. творчості. – Вінниця, 2003. – С. 81–112.
225. Творун С. О. Українські обрядові хліби : на матеріалах Поділля / С. О. Творун. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – 92 с.
226. Тисячна Т. Весілля в с. Гордіївка Тростянецького району на Вінниччині : минуле і сучасність / Т. Тисячна // Народна культура Поділля в контексті національного виховання : зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 126–129.
227. Токарев С. А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX в. / С. А. Токарев. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1957. – 163 с.
228. Угринович Д. М. Обряды за и против / Д. М. Угринович. – М. : Политиздат, 1975. – 175 с.
229. Украинский народ в его прошлом и настоящем / под ред. О. К. Волкова, М. С. Грушевского, М. М. Ковалевского и др. – СПб. : Типогр. т-ва «Общественная польза», 1916. – 707 с.
230. Украинцы / отв. ред. Н. С. Полищук, А.П. Пономарев. – М. : Наука, 2000. – 535 с. – (Серия «Народы и культура»).
231. Успенский Б. А. Филологические разыскания области славянских древностей : реликты язычества в восточно-славянском куль-

те Николая Мирликийского / Б. А. Успенский. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 248 с.

232. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М. : Восточная литература, 1995. – 800 с.

233. Фурсин И. И. Обрядность и ее место в социалистическом образе жизни / И. И. Фурсин. – М. : Политиздат, 1977. – 48 с.

234. Черняк Н. Покривання молодої у весільному обряді с. Слободище Іллінецького району на Вінниччині / Н. Черняк // Народна культура Поділля в контексті національного виховання : зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 115–120.

235. Чистов К. В. Проблемы картографирования обрядов и обрядового фольклора : свадебный обряд / К. В. Чистов // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. – С. 69–84.

236. Чистов К. В. Семейные обряды и обрядовый фольклор / К. В. Чистов // Этнография восточных славян: очерки традиционной культуры. – М. : Наука, 1987. – С. 396–416.

237. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом : Юго-западный отдел : [у 7 т.]. – СПб., 1872. – Т. 4 : Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны. – 1887. – 713 с.

238. Шахова Ю. Весілля у Брацлаві на Вінниччині / Ю. Шахова // Народна культура Поділля в контексті національного виховання : зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 120–126.

239. Шухевич В. О. Гуцульщина. Ч. 3 : репринтне вид. – Верховина : Журнал «Гуцульщина», 1999. – 272 с.

240. Ястребов В. Свадебные обрядовые хлеба в Малороссии / В. Ястребов // Киевская старина. – 1897. – Т. 59. – С. 281–288.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Список скорочень обстежених областей і регіонів

Вінн. – Вінницька

пд. – південна частина обстеженого регіону

пн. – північна частина обстеженого регіону

пн.-зх. – північно-західна частина обстеженого регіону

пн.-сх. – північно-східна частина обстеженого регіону

Хм. – Хмельницька

центр. – центральна частина обстеженого регіону

Інші скорочення

ІМФЕ – Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського

к. – карта

кін. – кінець

обл. – область

поч. – початок

с. – село

сер. – середина

ДОДАТКИ

Додаток А.

Список обстежених населених пунктів

1. Михайлівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
2. Сосонка Вінницького р-ну Вінницької обл.
3. Слобода-Дашківецька Вінницького р-ну Вінницької обл.
4. Писарівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
5. Бохоники Вінницького р-ну Вінницької обл.
6. Сокиринці Вінницького р-ну Вінницької обл.
7. Малі Крушлинці Вінницького р-ну Вінницької обл.
8. Велика Стадниця Вінницького р-ну Вінницької обл.
9. Цвіжин Вінницького р-ну Вінницької обл.
10. Каришків Барського р-ну Вінницької обл.
11. Степанки Барського р-ну Вінницької обл.
12. Шипинки Барського р-ну Вінницької обл.
13. Баланівка Бершадського р-ну Вінницької обл.
- 13а. Гордіївка Тростянецького р-ну Вінницької обл.
14. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл.
15. Шляхова Бершадського р-ну Вінницької обл.
16. Бубнівка Гайсинського р-ну Вінницької обл.
17. Краснопілка Гайсинського р-ну Вінницької обл.
18. Сокільці Гайсинського р-ну Вінницької обл.
19. Щурівці Гайсинського р-ну Вінницької обл.
20. Мітлинці Гайсинського р-ну Вінницької обл.
21. Почапінці Жмеринського р-ну Вінницької обл.
22. Мартинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
23. Павлівка Калинівського р-ну Вінницької обл.
24. Великі Кутища Калинівського р-ну Вінницької обл.
25. Заливанщина Калинівського р-ну Вінницької обл.
26. Іванів Калинівського р-ну Вінницької обл.
- 26а. Уланів Хмільницького р-ну Вінницької обл.
27. Сальник Калинівського р-ну Вінницької обл.
28. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл.
29. Висока Гребля Крижопільського р-ну Вінницької обл.
30. Зеленянка Крижопільського р-ну Вінницької обл.
31. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл.

32. Блажіївка Козятинського р-ну Вінницької обл.
33. Вернигородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
34. Сошанське Козятинського р-ну Вінницької обл.
35. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
36. Журбинці Козятинського р-ну Вінницької обл.
37. Перемога Козятинського р-ну Вінницької обл.
38. Козятин Вінницької обл.
39. Літин Вінницької обл.
40. Бірків Літинського р-ну Вінницької обл.
41. Селище Літинського р-ну Вінницької обл.
42. Пеньківка Літинського р-ну Вінницької обл.
43. Липовець Вінницької обл.
44. Костянтинівка Липовецького р-ну Вінницької обл.
45. Щаслива Липовецького р-ну Вінницької обл.
46. Кукавка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.
47. Грушка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.
48. Стрільчинці Немирівського р-ну Вінницької обл.
49. Медвежа Немирівського р-ну Вінницької обл.
50. Курашівці Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл.
51. Котюжани Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл.
52. Сологубівка Оратівського р-ну Вінницької обл.
53. Фронтівка Оратівського р-ну Вінницької обл.
54. Скоморошки Оратівського р-ну Вінницької обл.
55. Кожанка Оратівського р-ну Вінницької обл.
56. Погребище Вінницької обл.
57. Малинки Погребищенського р-ну Вінницької обл.
58. Болгани Піщанського р-ну Вінницької обл.
59. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.
60. Торків Тульчинського р-ну Вінницької обл.
61. Кришинці Тульчинського р-ну Вінницької обл.
62. Іллінці Вінницької обл.
63. Бабин Іллінецького р-ну Вінницької обл.
64. Китайгород Іллінецького р-ну Вінницької обл.
65. Тягуча Іллінецького р-ну Вінницької обл.
66. Красенько Іллінецького р-ну Вінницької обл.
67. Слобідка Іллінецького р-ну Вінницької обл.
68. Пархомівка Іллінецького р-ну Вінницької обл.
69. Привільне Іллінецького р-ну Вінницької обл.
70. Даньківка Іллінецького р-ну Вінницької обл.
71. Слободище Іллінецького р-ну Вінницької обл.

72. Чернівці Вінницького р-ну.
73. Моївка Чернівецького р-ну Вінницької обл.
74. Юхимівка Шаргородського р-ну Вінницької обл.
- 74а. Соколинці Тиврівського р-ну Вінницької обл.
75. Стрільники Шаргородського р-ну Вінницької обл.
76. Семенівка Шаргородського р-ну Вінницької обл.
77. Вербка Чечельницького р-ну Вінницької обл.
78. Франківка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
79. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл.
80. Дорошівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
81. Слобода-Бушанська Ямпільського р-ну Вінницької обл.
82. Дунаївці Хмельницької обл.
83. Дружне Красилівського р-ну Хмельницької обл.
84. Хотьківці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
85. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
86. Вереміївка Красилівського р-ну Хмельницької обл.
87. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл.
88. Лисогірки Летичівського р-ну Хмельницької обл.
89. Попівці Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.
90. Гальчинці Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.
91. Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл.
92. Орлівка Теплицького р-ну Вінницької обл.
93. Соболівка Теплицького р-ну Вінницької обл.

Додаток Б. Ілюстрації

Фото №1. Хліб на сватання. Село Закупне Чемеровецького р-ну
Хмельницької обл. (Фото автора 2008 р.)

Фото №2. Паровий калач. Село Слободище Іллінецького р-ну
Вінницької обл. (Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №3. Молода Дзугань О.М. з друзками запрошує на весілля.
Село Лисогірка Летичівського р-ну Хмельницької обл.
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №4. Весільна листівка 1980-х рр.

Фото №5. Весільний коровай з діркою.
(Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №6. Нанашка з світлом. Село Франківка
Ямпільського р-ну Вінницької обл. (1959 р.)
(Фото з архіву державного історико-культурного заповідника «Буша»)

Фото №7. Нанашка з світлом. Село Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. (Фото з сімейного архіву родини Микитюк 2005 р.)

Фото №8. Виготовлення прикрас на коровай. Село Шляхова Бершадського р-ну Вінницької обл. (В.І. Рекута 1936 р.н.)
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2003 р.)

Фото №9. Вироблений коровай. Село Красненьке Іллінецького р-ну
Вінницької обл. (Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2005 р.)

Фото №10. Круглий коровай. Село Устя Бершадського р-ну
Вінницької обл. (Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №11. Весільні шишки. (Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №12 Весільні качки. Робота Н.І. Метельської
Село Красеньке Іллінецького р-ну Вінницької обл.
(Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №13. Парний весільний калач для подружньої пари. Село Яструбенці Іллінецького р-ну Вінницької обл. (Робота Г.І. Радюк).
(Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №14. Калач – «Квітка» для свахи. Село Слободище Іллінецького р-ну Вінницької обл. (Робота Л.Г. Бондаренко)
(Фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №15. Калач – «Курінь» для свата. Село Слободище Іллінецького р-ну Вінницької обл. (Робота Л.Г. Бондаренко, фото В.А. Косаківського 2007 р.)

Фото №16. Переймання молодих із хлібом. Село Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл. (Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №17. Перекидання стільця молодим після переймання.
Село Дорошівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
(Фото з сімейного архіву родини Микитюк 2005 р.)

Фото №18. Весільне гілце. Село Орлівка Теплицького р-ну
Вінницької обл. (Фото автора 2009 р.)

Фото №19. Висаджене гільце.
Село Лисогірка Летичівського р-ну Хмельницької обл.
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2004 р.)

Фото 20. Гільце висаджене на дерево. Тернопільська обл.
(Фото автора 2008 р.)

Фото №21. Весільне гільце в поєднанні з короваєм.
Село Грушка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2006 р.)

Фото 22. Циганщина. Перевдягання на другий день весілля.
Село Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №23. Обжинки. Село Сосонка Вінницького р-ну Вінницької обл.
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2005 р.)

Фото №24. Дружби п'ють з коцюби горілку за те, що висадили гільце.
Село Лисогірка Хмельницької обл.
(Фото з приватного архіву В.А. Косаківського 2004 р.)

Фото №25. Старший буярин з гільцем.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №26. Молоді з нанашками.
Ямпільський р-н Вінницької обл. (1960-ті рр.)
(Фото з архіву державного історико-культурного заповідника «Буша»)

Фото №27. Молоді з нанашками. Село Іванково
Ямпільського р-ну Вінницької обл. (1959 р.)
(Фото з архіву державного історико-культурного заповідника «Буша»)

Фото №28. Запрошення на комсомольське весілля 1980-х рр.

Фото №29. Пов'язування сватів сучасними рушниками. Місто Жмеринка
Вінницької обл. (Фото з сімейного архіву родини Довганів 2009 р.)

Фото №30. Старша квітка. Село Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №31. Батьки благословляють молодих. Село Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл. (Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №32. Молодий віддає хліб першому стрічному хлопцеві. (Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №33. Молода йде до шлюбу з калачем.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №34. Молоді кланяються всім людям по дорозі до церкви.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №35. Молоді проходять під рушниками.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №36. Свати роздають коровай.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №37. Переймання молодих.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Фото №38. Молоді у традиційному строї.
(Фото з сімейного архіву родини Пилипаків 2009 р.)

Перелік карт

1. Місцеві назви сватачів та їх відмітний атрибутивний знак «палиця»
2. Дари молодому з боку молодої під час сватання
3. Способи дарування хустки молодому з боку молодої під час сватання
4. Звичай проводити «оглядини»
5. Звичай проводити «заручини»
6. Звичай зв'язувати руки молодих під час заручин
7. Звичай пов'язувати руки молодих на хлібові під час заручин
8. Звичай посаду молодих під час заручин
9. Звичай обдаровування на заручинах з боку молодої
10. Спосіб запрошення на весілля
11. День тижня, у який запрошували на весілля
12. Форми одягу молодої під час запрошення на весілля
13. Кількість дружок, які супроводжують молоду під час запрошення на весілля
14. Кількість бояринів, які супроводжують молодого під час запрошення на весілля
15. Різновиди ритуальних текстів запрошень на весілля
16. Обряд запрошення на весілля батьків з боку молодого та молодої
17. Заборони зустрічатися молодим під час запрошення на весілля
18. День тижня, у який готують весільну випічку
19. Особи, які випікають весільне печиво та їх кількість
20. Звичай приносити продукти для виготовлення короваю
21. Особи, які благословляли випікання короваю
22. Обряд спільного миття рук перед випіканням короваю
- 23а. Різновиди ритуального весільного печива
23. Обрядодії з діжею при випіканні короваю
24. Звичай викупляти косу молодої
25. Звичай ховатися молодій перед розплітанням її коси
26. Назви холодцю
27. Різновиди гарячих страв на весільному частуванні
28. Різновиди спиртних напоїв на весільному частуванні
29. Різновиди приданого молодої
30. Побутування обрядодії розкладання вогню при зустрічі невістки
31. Різновиди атрибутів при зустрічі невістки свекрухою

32. Побутування звичаю розвішувати невісткою придане у свекрухи
33. Місце, де спали молоді
34. Побутування звичаїв перевірки цноти молодої
35. Різновиди ритуальних дій у понеділок «поганий»
36. Різновиди ритуальних дій у понеділок «гарний»
37. Обряд дякування родиною молодого за молоду
38. Назви весільного свідка молодого
39. Північний ареал
40. Східний ареал
41. Південний ареал
42. Карта адміністративного поділу Вінницької та Хмельницької областей (середина ХХ – початок ХХІ ст.)

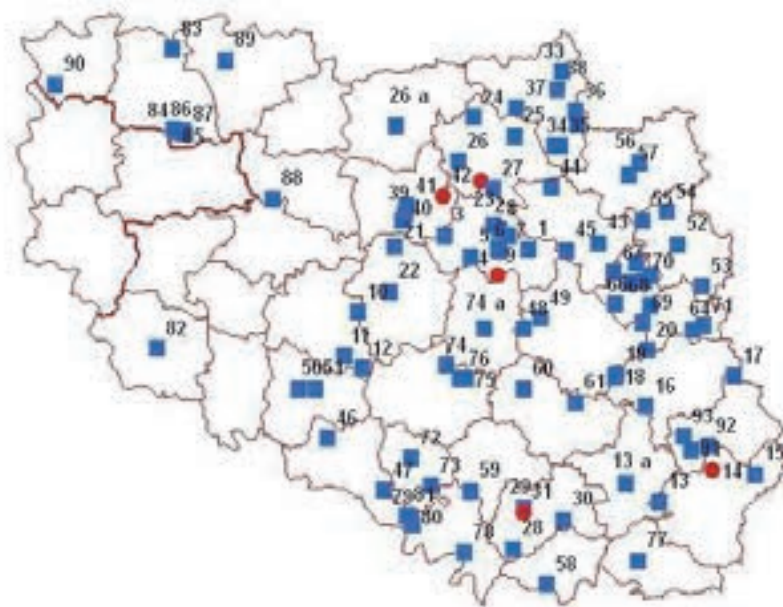

Карта № 1

Місцеві назви сватачів та їх відмітний атрибутивний знак

- старости
- ▲ свати
- наявність атрибуту "палець"

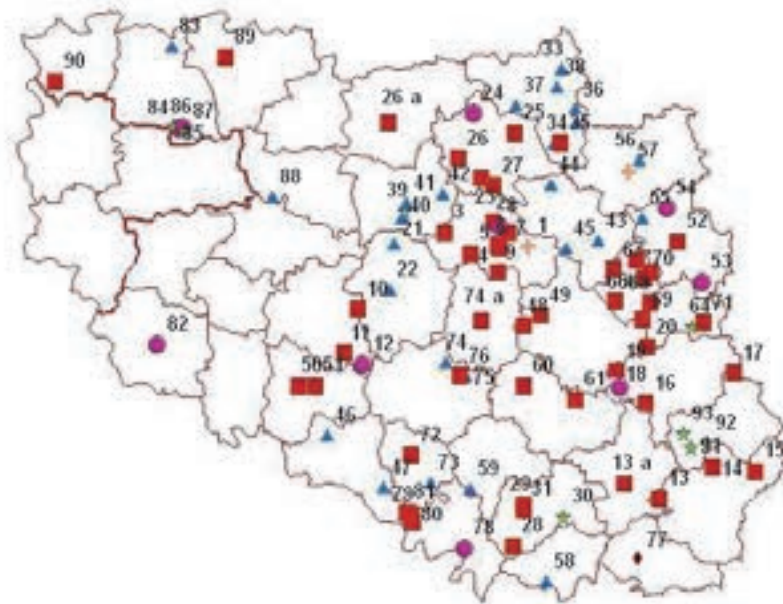

Карта № 2

Дари молодому з боку молодої під час сватання

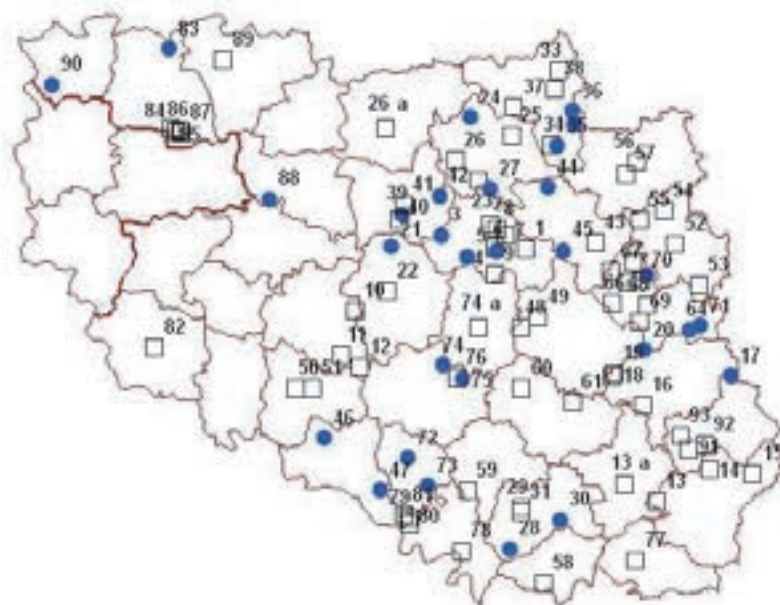
- хустка
- рушники

Карта № 3

Способи дарування хустки молодому з боку молодої під час сватання

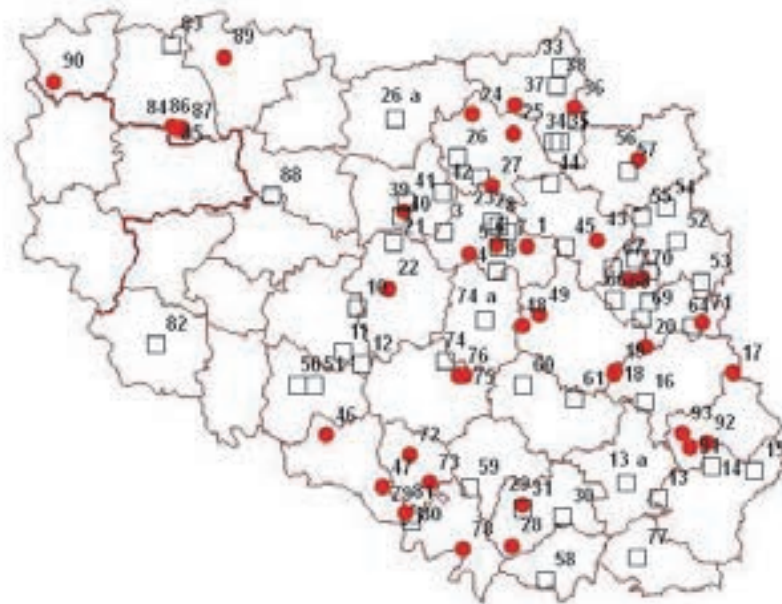
- подає в руки
- ▲ в'яже через плече
- перев'язує руку
- ★ затпикає за пояс
- ✦ затпикає за пояс або перев'язує руку
- ◆ підперізує

Карта № 4
Звичай проводити «оглядині»

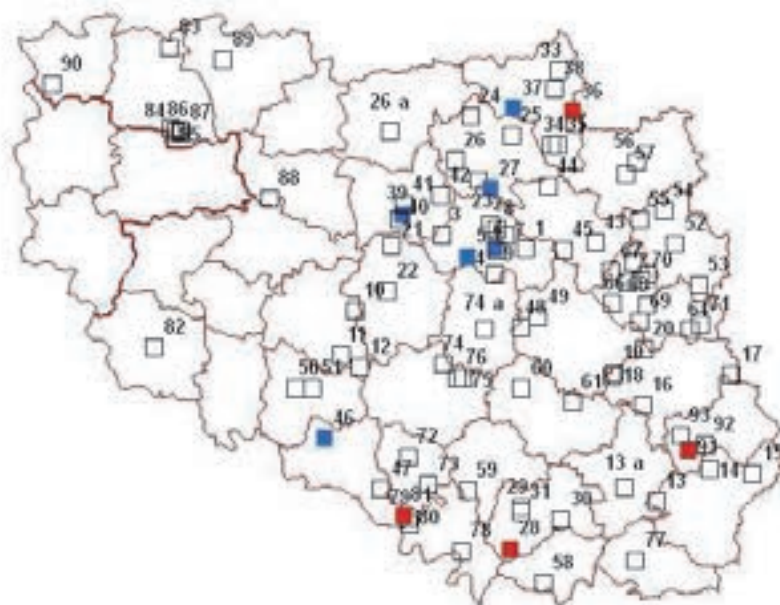
- наявність звичаю
- відсутність звичаю

Карта № 5
Звичай проводити «заручини»

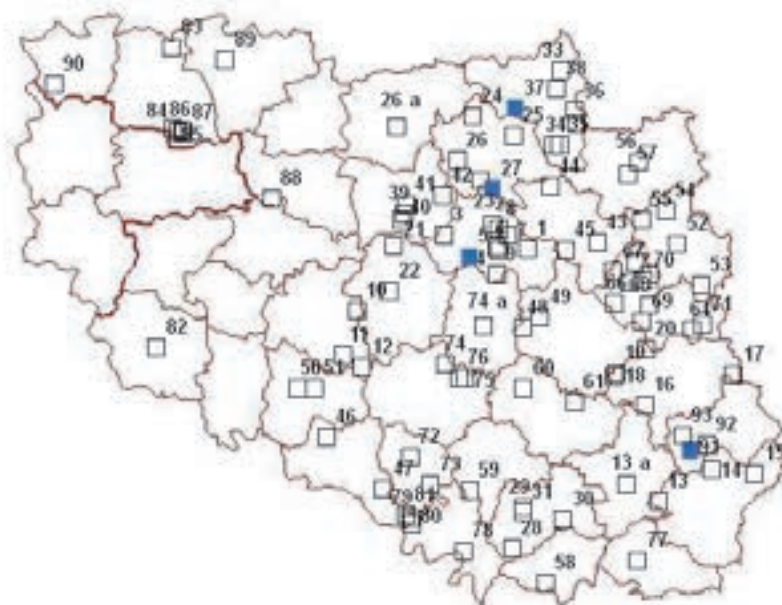
- наявність звичаю
- відсутність звичаю

Карта № 6

Звичай зв'язувати руки молодих під час заручини

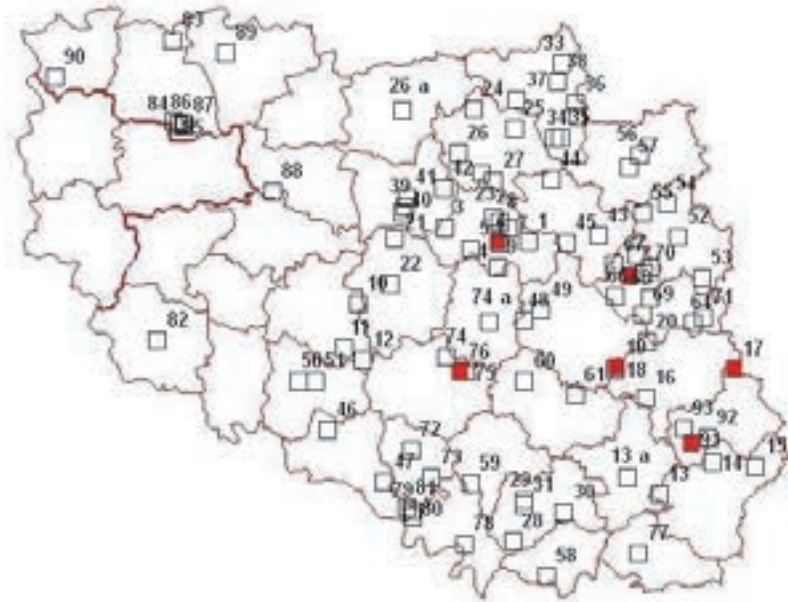
- зв'язували рушником
- зв'язували хусткою
- відсутність звичаю

Карта № 7

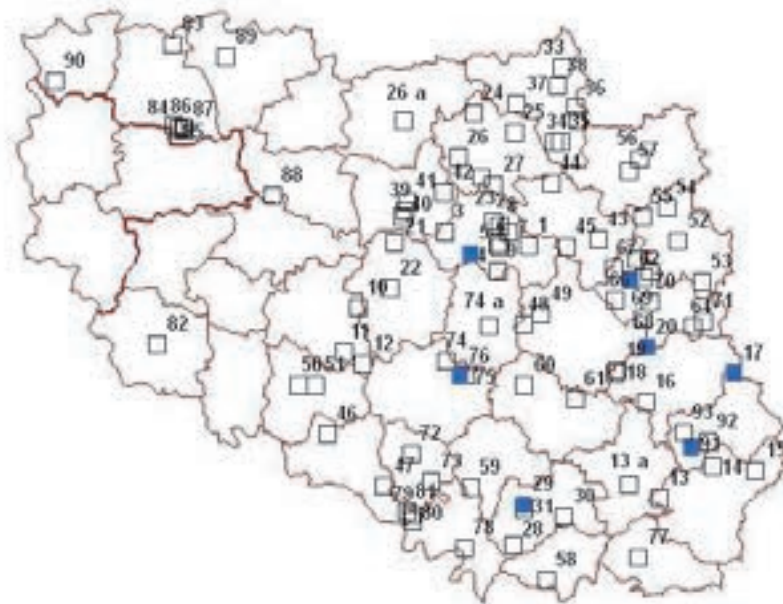
Звичай пов'язувати руки молодих на хлібові під час зруччя

- наявність звичаю
- відсутність звичаю

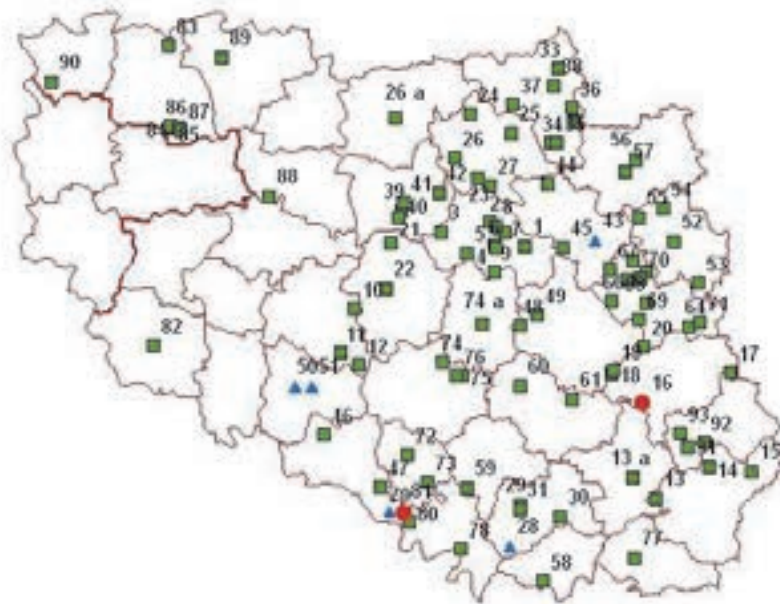
Карта № 8
Звичай посаду молодих під час заручин

- наявність звичаю
- відсутність звичаю

Карта № 9
Звичай обдаровування на заручинах з боку молодії

- наявність звичаю
- відсутність звичаю

Карта № 10
Спосіб запрошення на весілля

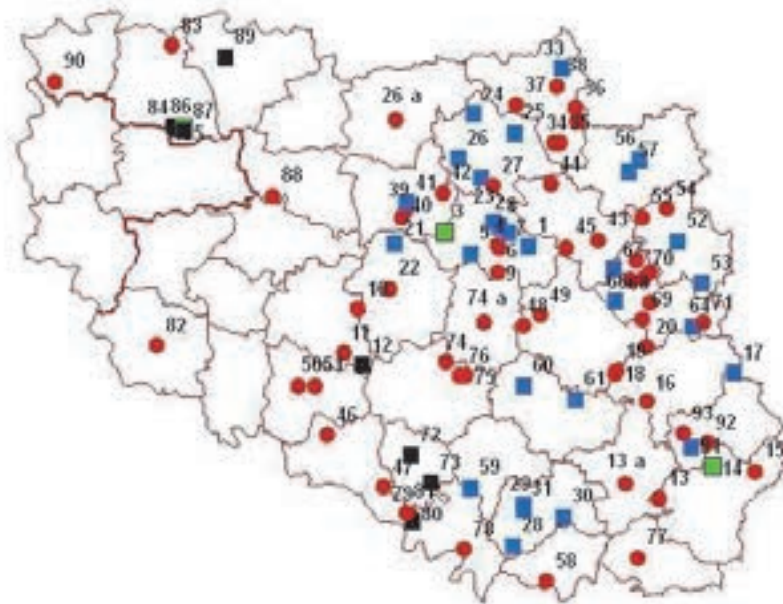
- особисто
- ▲ листівками
- особисто, листівками

Карта № 11
День тижня, у який запрошували на весілля

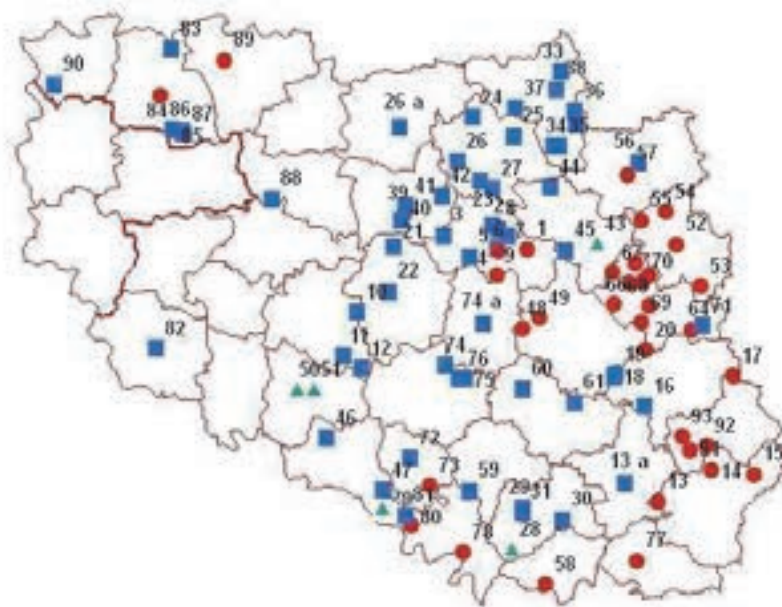
- ◆ будь-який день тижня
- ▲ субота
- п'ятниця
- п'ятниця або субота
- четвер

Карта № 12
Форми одягу молодії під час запрошення на весілля

- нетрадиційний (сучасний) одяг
- повний традиційний одяг
- лише традиційний вінок з стрічками
- повний традиційний одяг або лише традиційний вінок з стрічками

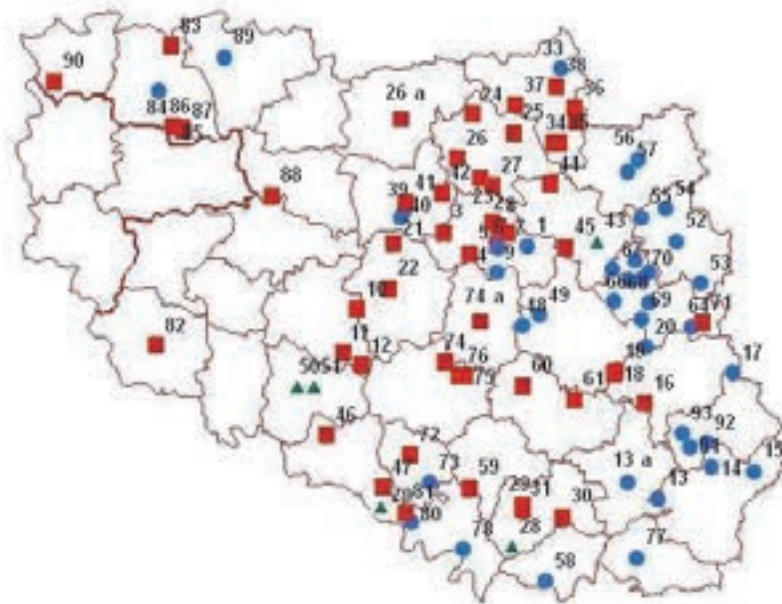
Карта № 13

Кількість дружок, які супроводжують молоду під час запрошення на весілля

■ декілька (від двох до п'яти)

● одна дружка

Примітка: ▲ запрошення відбувається листівкою

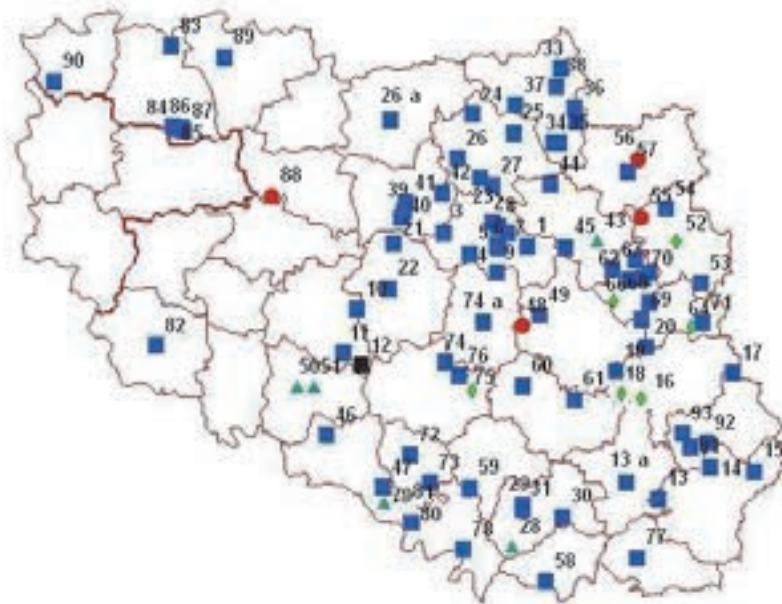

Карта № 14

Кількість бояринів, які супроводжують молодого під час запрошення на весілля

- декілька (від двох до п'яти)
- один боярин

Примітка: ▲ запрошення відбувається листівкою

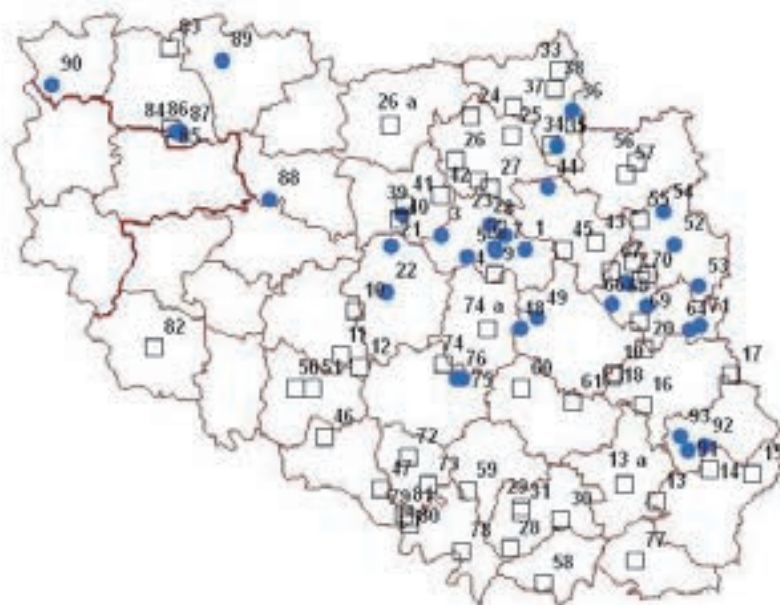

Карта № 15

Різновиди ритуальних текстів запрошень на весілля

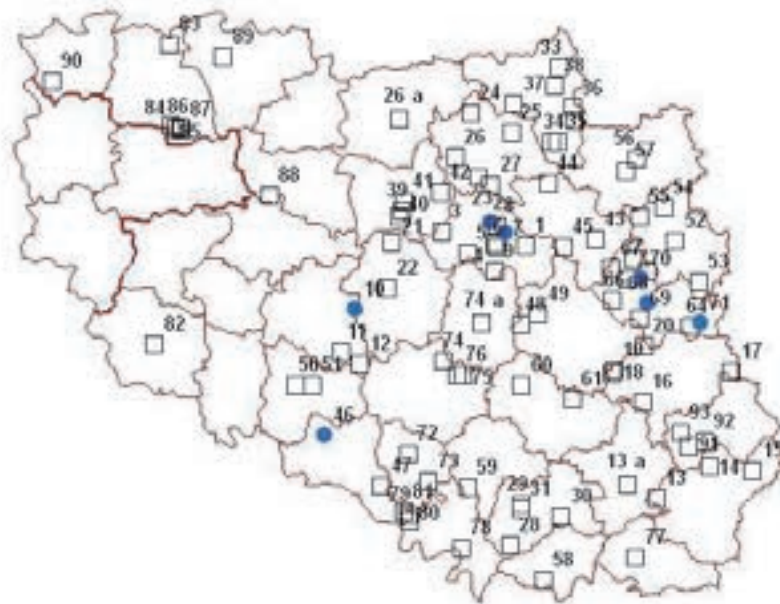
- текст запрошення для родичів та інших гостей
- ◆ текст запрошення для родичів та батьків
- текст запрошення для батьків
- текст запрошення для родичів та інших гостей, у якому молоді просять благословення

Примітка: ▲ запрошення відбувається листівкою

Карта № 16
Обряд запрошення на весілля батьків з боку
молодого та молодії

- наявність явища
- відсутність явища

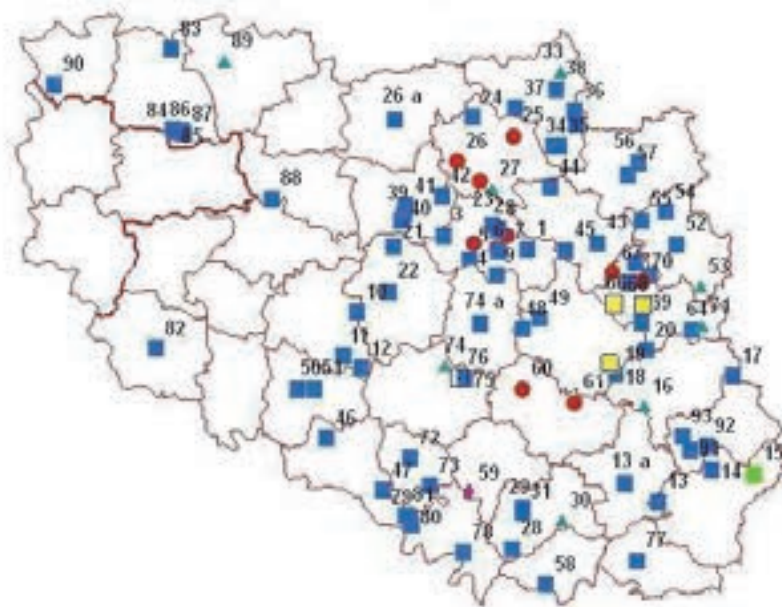

Карта № 17

Заборона зустрічатися молодим під час запрошення на весілля

- наявність явища
- відсутність явища

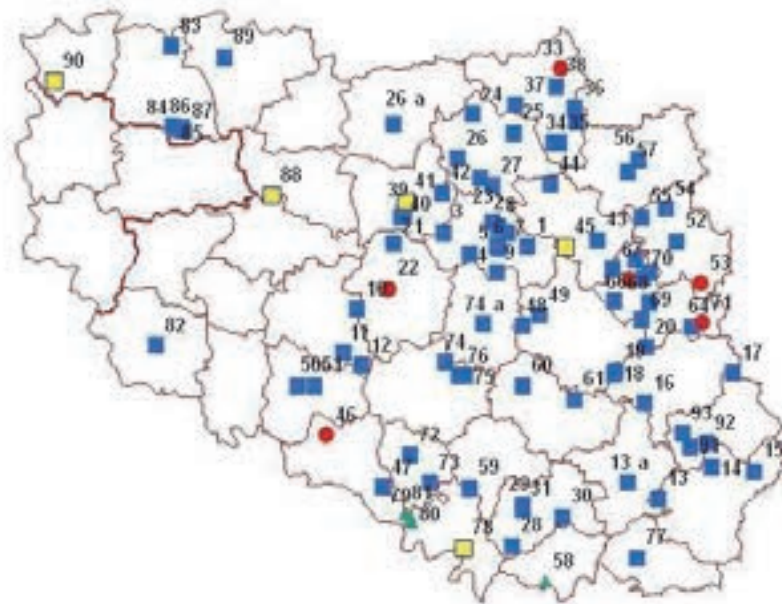

Карта № 18

День тижня, у якій готують весільну вишівку

- четвер
- субота
- ▲ п'ятниця
- четвер або п'ятниця
- четвер або середа
- четвер або субота
- ◆ вівторок

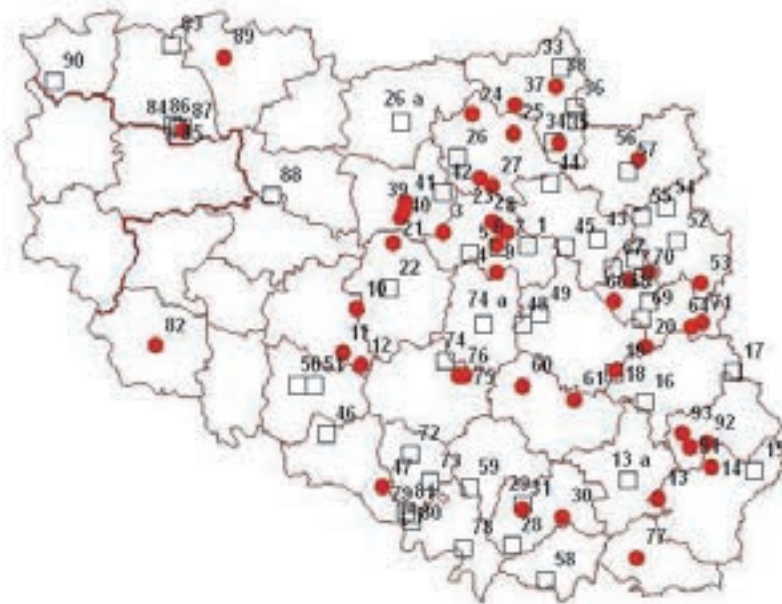

Карта № 19

Особи, які виікають коровай та їх кількість

- «коровайниці»: парна кількість
- «свахи»: парна кількість
- «коровайниці»: непарна кількість
- ★ «куховарка»

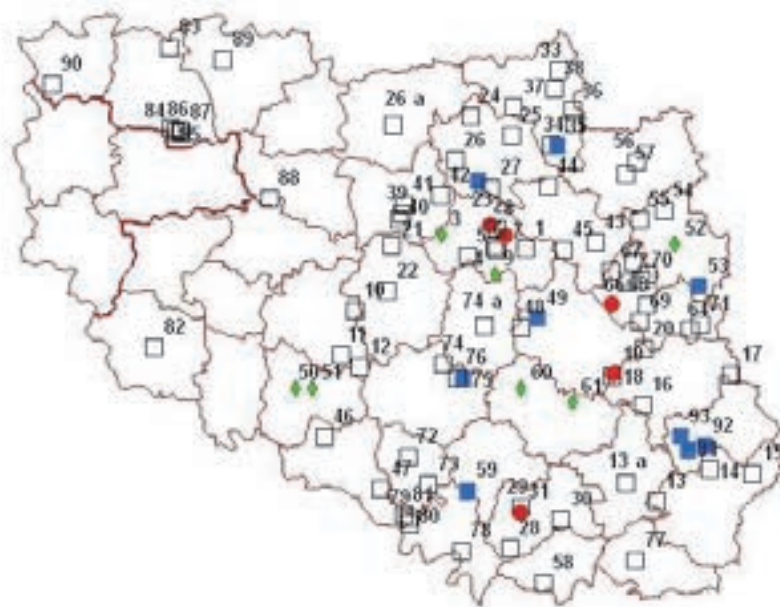

Карта № 20

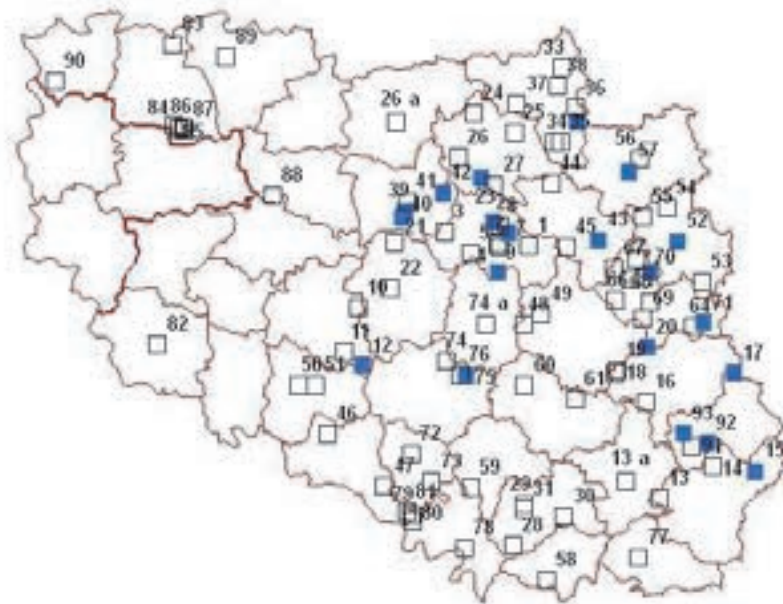
Звичай приносити продукти для виготовлення короваю

- наявність звичаю
- відсутність звичаю

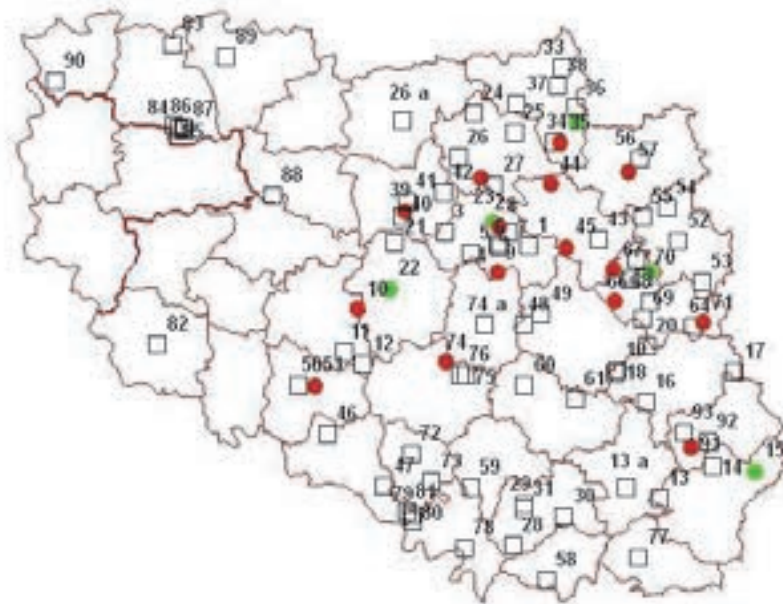
Карта № 21
Особи, які благословляли випікання короваю

- мати
- ◆ староста
- батько і мати
- відсутність благословення

Карта № 22
Обряд спільного миття рук перед вибіканням короваю

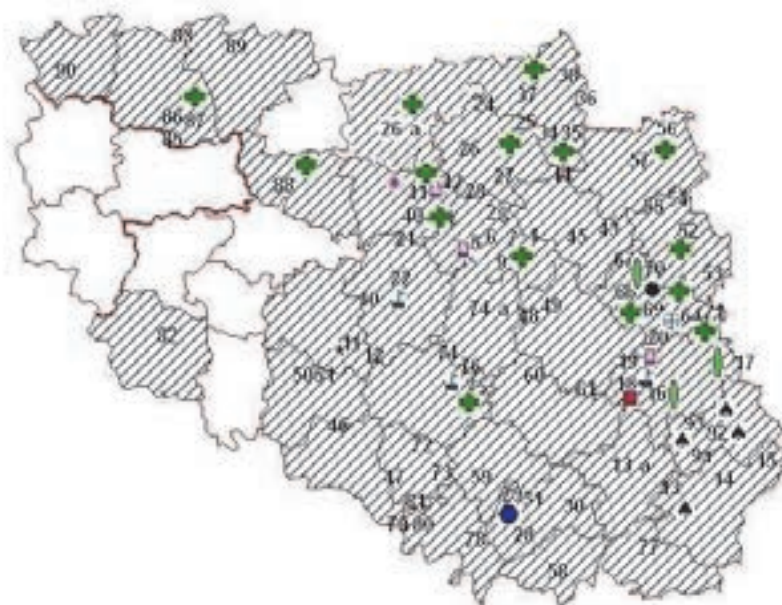
- наявність обряду
- відсутність обряду

Карта № 23

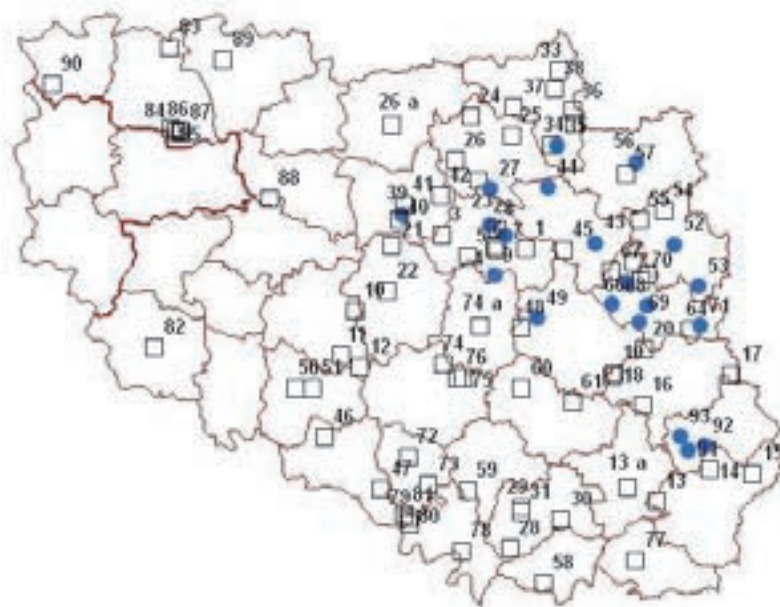
Обрядодії з діжею при випіканні короваю

- носять діжу по хаті, піднімають
- мють руки у діжі і вишмають воду на тік
- відсутність обрядодії

Карта № 23 а
Різновиди ритуального весільного печива

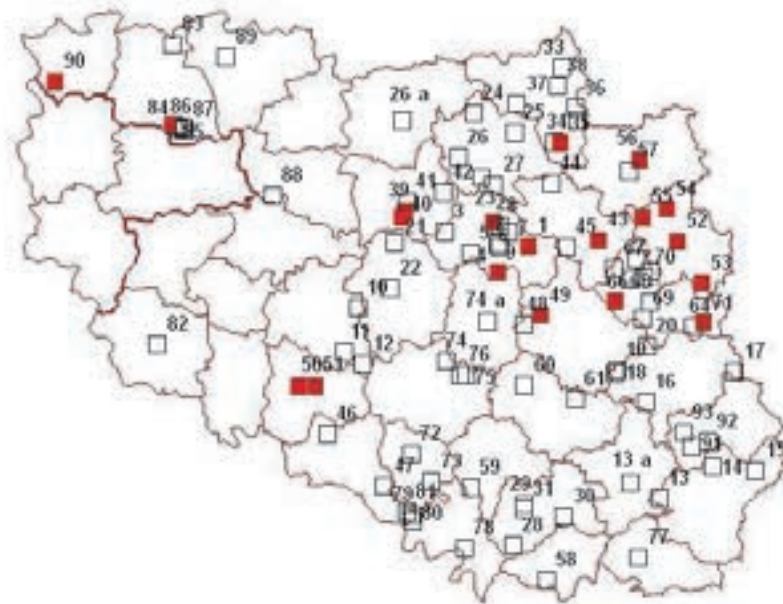
- ▨ калачі
- ✚ шпшкн
- ▲ подарки
- ▣ голуби
- ⚡ гуски
- 🦆 качки
- ⊕ парні калачі
- подвійники
- ★ лебеді
- лежні
- ★ пирогн
- ВІХВАТЕНЬ

Карта № 24
Звичай викупляти кошу молодії

- наявність звичаю
- відсутність звичаю

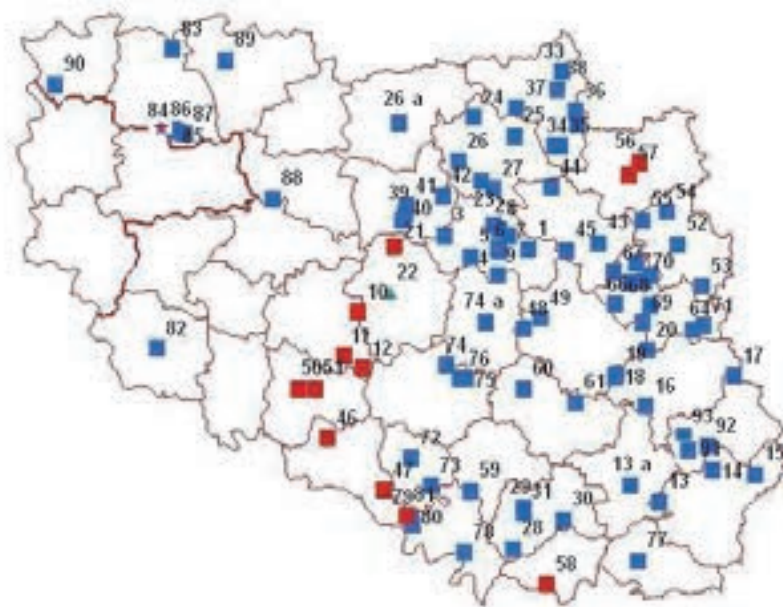

Карта № 25

Звичай ховатися молодій перед розплітанням її коси

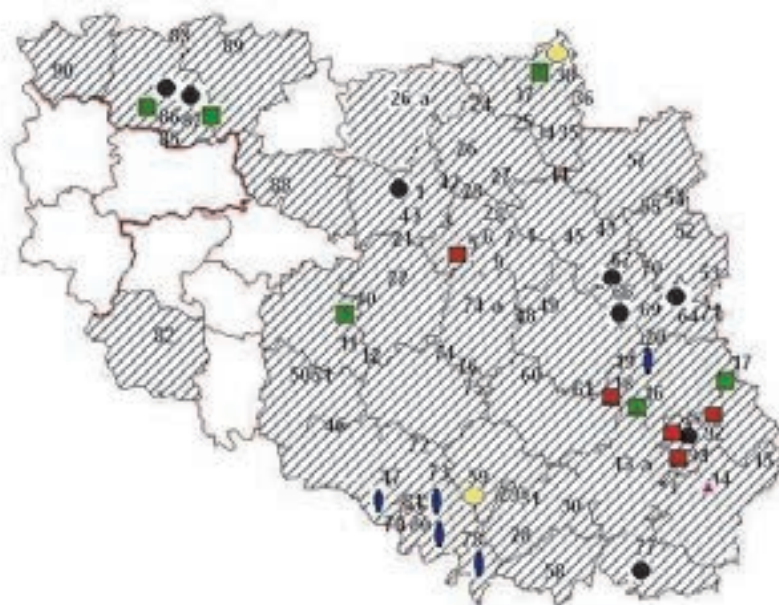
- наявність звичаю
- відсутність звичаю

Карта № 26
Назви холодцю

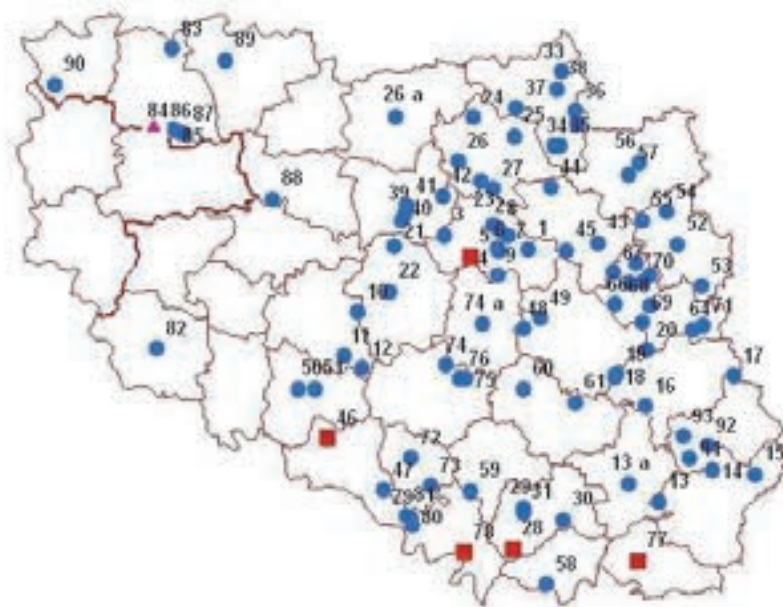
- холодець
- ГИЖКИ
- ★ драглі
- ▲ студінь

Карта № 27

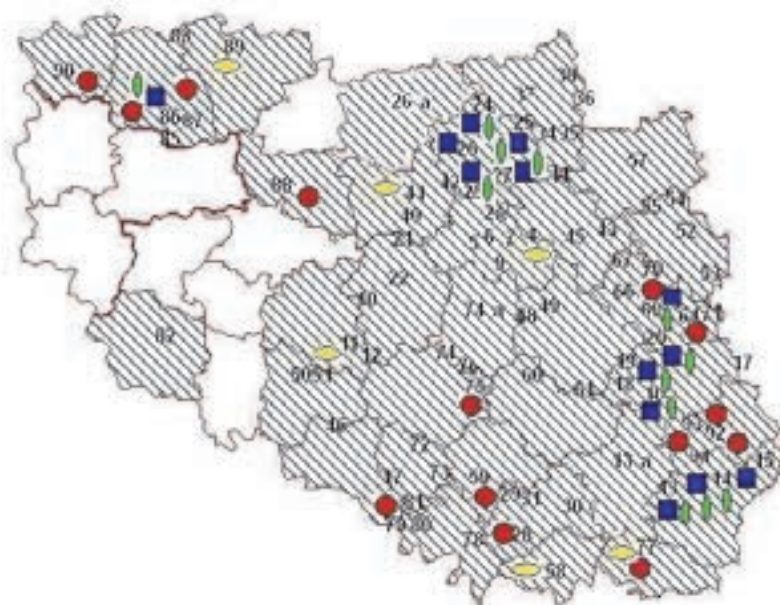
Різновиди гарячих страв на весільному частуванні

- ▨ голубці, капуста
- каша
- борщ
- ▮ печеня
- картопля
- капусняк
- ▲ печінка

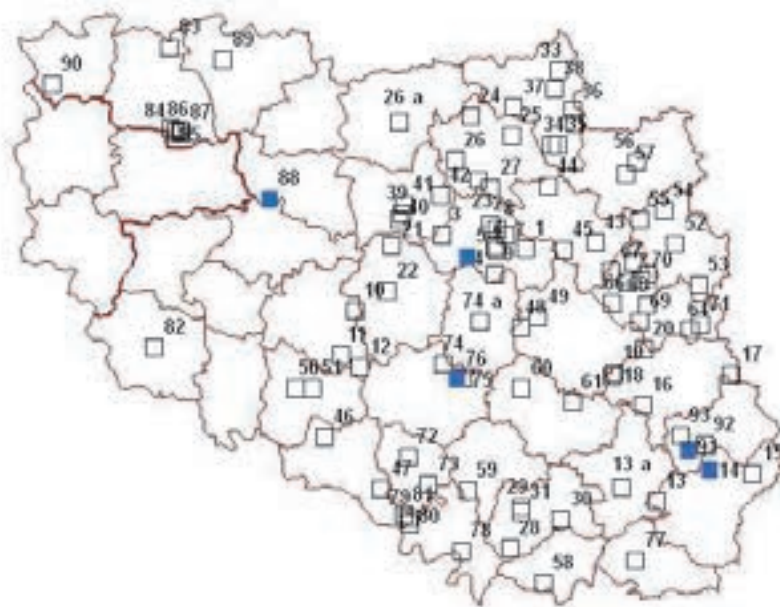
Карта № 28
Різновиди спиртних напоїв на весільному частуванні

- самогонка
- самогонка та вино
- ▲ самогонка та вишняк

Карта № 29
Різновиди приданого молодії

- ▨ постіль
- посуд
- скриня
- ▮ худоба
- ікона

Карта № 30
Побутування обрядодії розкладання вогню при зустрічі невістки

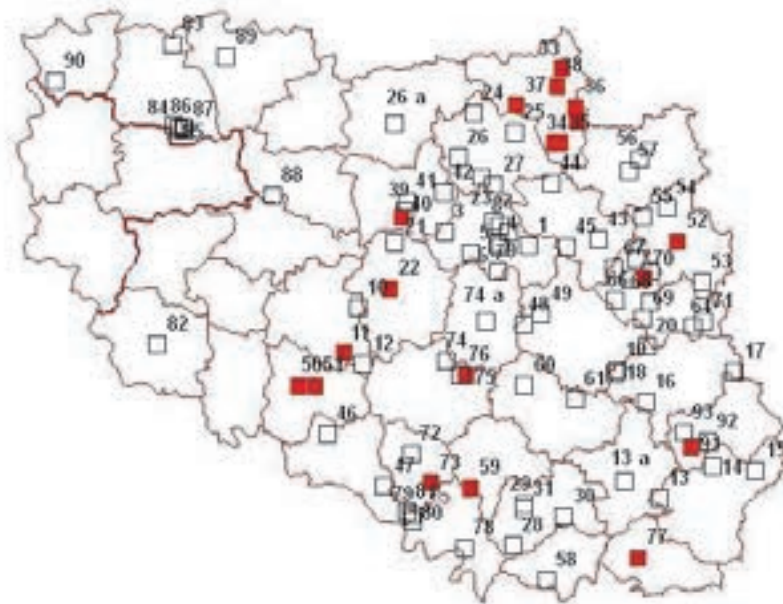
- наявність обрядодії
- відсутність обрядодії

Карта № 31
Різновиди атрибутів при зустрічі невістки свекрухою

- хліб-сіль
- кожух
- кожух або хліб-сіль

Карта № 32
Побутування звичаю розвішувати невісткою придане у
свекрухи

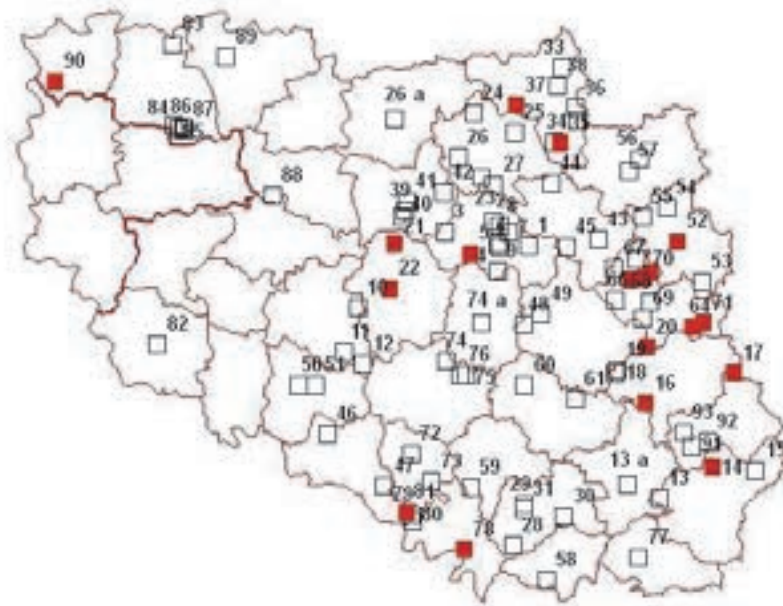
- наявність звичаю
- відсутність звичаю

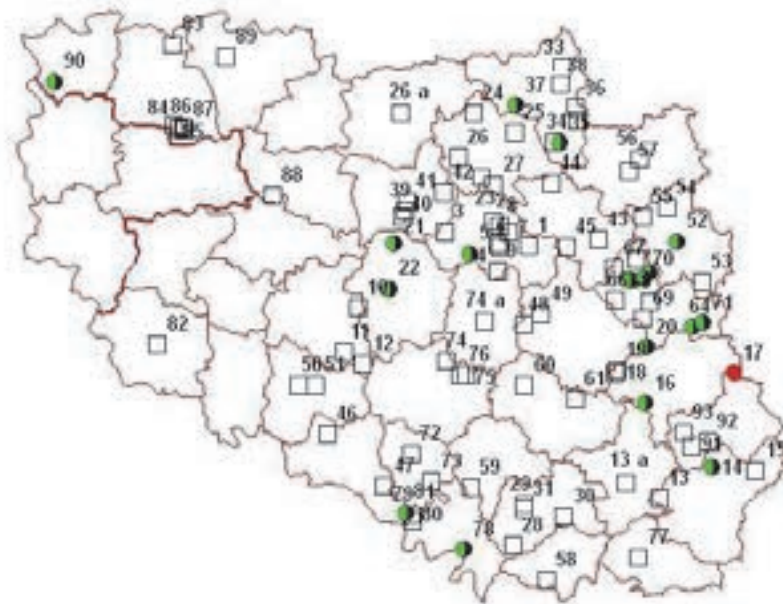
Карта № 33
Місце, де спали молоді

- хата
- комора

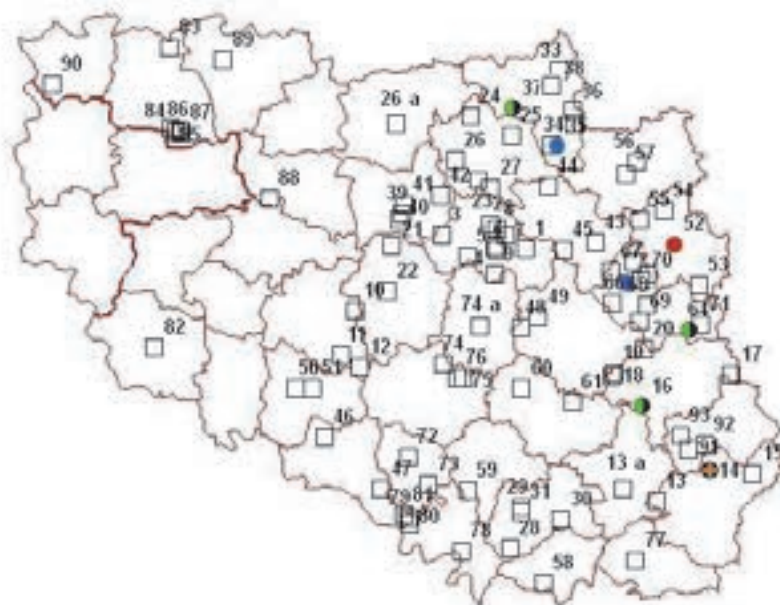
Карта № 34
Побутування звичаїв перевірки щоти молоді

- наявність звичаїв
- відсутність звичаїв

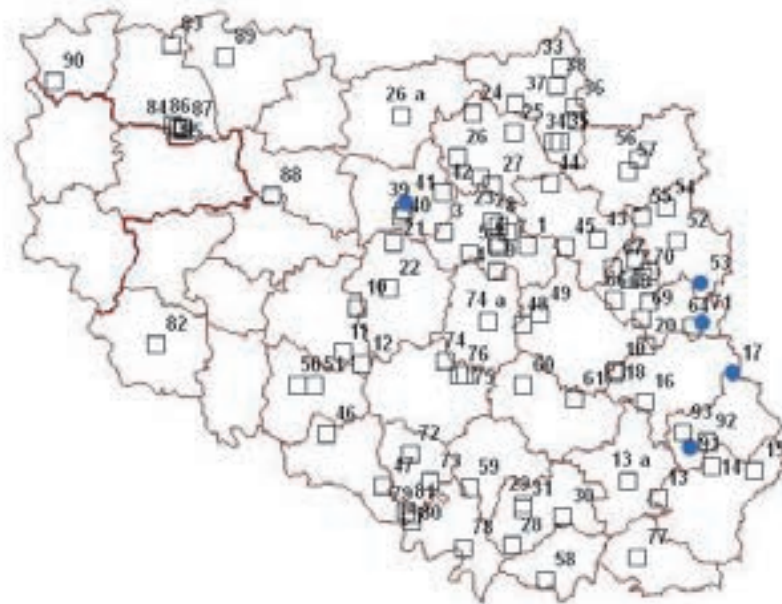
Карта № 35
Різновиди ритуальних дій у понеділок «поганій»

- соромили молоду і її батьків піснями
- змащували ворота дьогтем
- дії не відбувались

Карта № 36
різновиди ритуальних дій у понеділок «гарний»

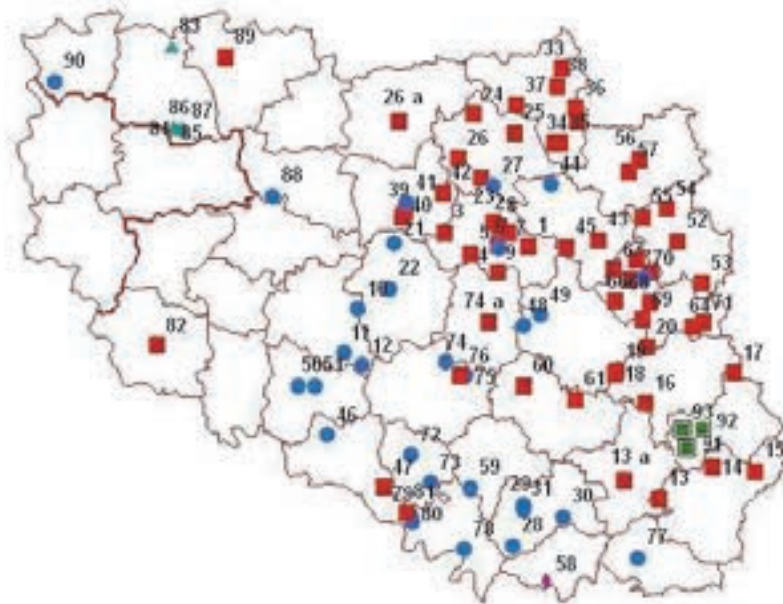
- робили весільний прапор
- робили весільний прапор, фарбували горілку калиною
- посілали посланця до батьків молодої у червоному поясі
- мастили стелю калиною
- дії не відбувались

Карта № 37

Обряд дякування родиною молодого за молоду

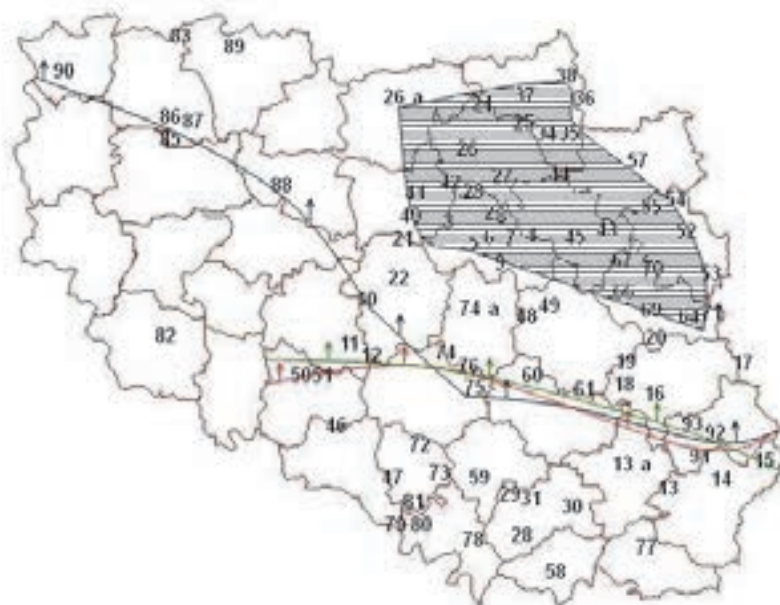
- наявність обряду
- відсутність обряду

Карта № 38
Назви весільного свідка молодого

- старший боярин
- старший дружба
- ▲ старший сват
- старший «буярин»
- ◆ ворник

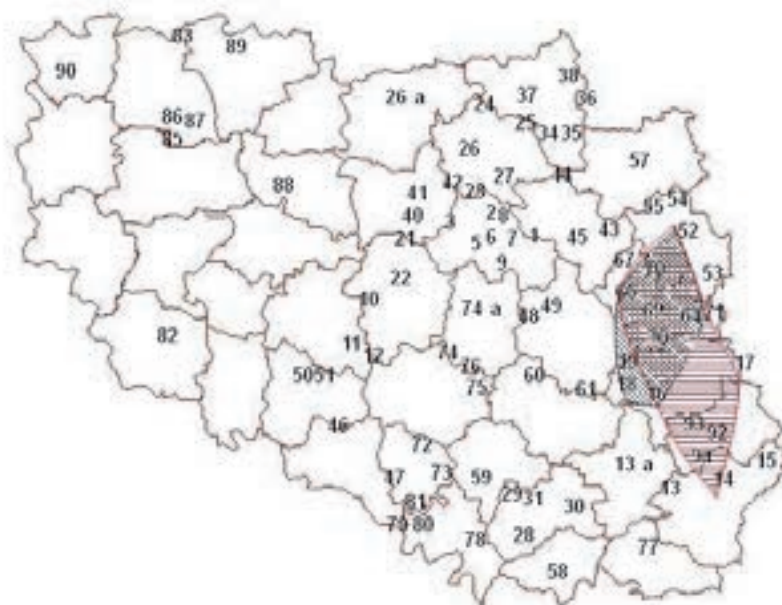

Карта № 39
Північний ареал

- ↑↑↑ взаємне запрошення на весілля батьків з боку молодого та молодої
- ↑↑↑ спільне миття рук перед випіканням короваю
- ↑↑↑ обрядодії з діжею при випіканні короваю
- різновид ритуального весільного печива шишки

Карта № 40
Східний ареал

- поширення тексту запрошення для родичів та батьків
- побутування звичаїв перевірки цноти молоді

Карта № 41
Південний ареал

- виготовлення весільного печива «куховаркою»
- поширення гарячої весільної страви «печені»
- подавання вина на весільному частуванні
- поширення назви весільних чинів «нанашкі»

Карта № 42
Карта адміністративного поділу Вінницької та Хмельницької областей
(середина XX – початок XXI ст.)

- кордони областей
- кордони районів
- ⊙ обласні центри
- районні центри

Тексти пісень

По дорозі від церкви:

*Були ми у Бога стояли в порога,
Богові служили, двоє діток одружили.*

Або:

*Як в городі черешенька, за городом дві
Зацвіли вони разом- гобидві,
Розпався цвіток на двоє,
Хороші молодята обоє,
Розпався цвіток, розпався
– Василь з Гальєю повінчався*

По дорозі до молодого:

*Чи є ненько звістка
Йде в гості невістка.
Здорова, як ялина,
Червона, як калина.
Червона, як ягідочка –
Бо отецька дочка.*

***

*Чує свекруха, чує,
Гобідати готує.
Готує лебідочки,
Для свої невісточки.
Готує голуба сивенького,
Для сина рідненького.
Як край матінко китайки,
Застеляй столи ще й лавки.
Застеляй столи, ще й ліжка,
Бо йде в гості невістка.
Та позастеляй лавочки,
Бо потомили ніжечки,
Бо потомили ніжечки,
Коло твої невісточки.*

***

*Радуйся, матінко – ведемо итяточко,
Не одно, а двоє – вони твої гобоє.
Тоді я радувала, як сина годувала,
А тепер я понімаю, бо двоє дітей маю.*

Перед ворітьми у молодого:

*Відчиняй батечку а свій двір,
Бо йде від шлюбу синок твій.
Не сам з собою – з жоною,
Буде тобі невісточка слугою.*

При посаді молодих:

*Сіренькеє зілля, срібнеє насіння,
Галя з Васильом на посаді сіла.
Сіла та Галя з Васильом на посаді,
Кличе до себе неньку на пораду,
– Ой, не гнівайся, моя нене, на мене,
Що я навела своїх дружок до тебе.
А мої дружечки не будуть довго докучати,
Погобідаят й підуть на двір гуляти.
Як погуляють, будуть вирушати.*

Під час обіду:

*Ой в саду-садочку зозуленька кує,
Тая Галя до батечка горілочку п'є,
– На здоров'я, мій батечку, Вашому двору,
Прийміть мене, суджену, за рідну вою.
– Ой як зробиш, невісточко, роботу мою,
Прийму тебе судженую за рідну свою.*

Перед виходом з-за столу:

*– Староста старенький, голубе сивенький,
Виведи нас з хати надвір погуляти
Надвір погуляти, на буярів подивитися,
Чи високі підбори, чи чорнії брови?
Чи чорнії, чи рудії – всі хороші молодії?!*

Пилипак Максим Анатолійович

**УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ
СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
середини ХХ – початку ХХІ століття**

Монографія

Комп'ютерна верстка оригінал-макету – *Д.А. Чернієнко*
Дизайн обкладинки – *О. Слободянюк*

Підписано до друку 25.02.15.
Формат 84x60/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 13,13. Обл.-вид. арк. 12,21.
Наклад 100 прим. Зам. № 6797.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/я 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.